

VILNIAUS UNIVERSITETO MEDICINOS FAKULTETAS

IR

LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Menų terapijos (Dramos terapijos specializacijos)

antrosios pakopos (magistrantūros) studijų

Baigiamasis darbas

DRAMOS TERAPIJOS ELEMENTŲ TAIKYMAS DIRBANT SU RAIDOS
SUTRIKIMŲ TURINČIAIS VAIKAIS: SPECIALISTŲ PATIRTYS

Marija Martinaitienė

Darbo vadovas

Prof. dr. Sigita Lesinskiene

(pedagoginis vardas, mokslo laipsnis, vardas, pavardė)

Konsultantas

Lekt. Vida Lipskytė

(pedagoginis vardas, mokslo laipsnis, vardas, pavardė)

Mokslo tiriamojo darbo įteikimo data _____

(pildo atsakingas Katedros/Klinikos darbuotojas)

Registracijos Nr. _____

(pildo atsakingas Katedros/Klinikos darbuotojas)

Studento elektroninio pašto adresas marija.martinaitiene@mf.stud.vu.lt

2022

TURINYS

SANTRAUKA.....	4
SUMMARY.....	5
SĄVOKŲ ŽODYNAS.....	6
ĮVADAS.....	7
1. LITERATŪROS APŽVALGA.....	10
1.1. Vaikų su raidos sutrikimais ypatumai.....	10
1.1.1 Raidos sutrikimų apžvalga.....	10
1.1.2 Vaikų su raidos sutrikimais socialiniai sunkumai: nuo namų iki mokyklos.....	13
1.2. Dramos terapijos taikymas vaikams, turintiems raidos sutrikimų.....	16
1.2.1 Dramos terapijos ir teatro meno sąveika.....	16
1.2.2 Dramos terapija skirtingų poreikių vaikams.....	20
2. TYRIMO METODOLOGIJA.....	23
2.1 Metodologinis pagrindas.....	23
2.2 Tyrimo dalyviai.....	23
2.3 Tyrimo eiga.....	26
2.4 Duomenų analizės eiga.....	27
2.5 Tyrimo kokybės užtikrinimas ir etika.....	29
3. TYRIMO REZULTATAI.....	31
3.1 Darbo lauko pasirinkimo pradžia ir motyvacija.....	31
3.1.1 Teatro specialistų profesinis laukas: darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais pradžia.....	32
3.1.2 Kaip būti su kitoku Kitu: mano požiūrio į raidos sutrikimų turinčius vaikus specifika.....	33
3.1.3 Specialisto motyvacija dirbti su raidos sutrikimų turinčiais vaikais.....	34
3.2 Tiesti tiltus: darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais procesai.....	37
3.2.1 Link savojo metodiškumo: abejonės ir tikėjimas.....	37
3.2.2 Nenorėti iškart: lėtas darbo procesas, kuriame reikia išbūti.....	40
3.2.3 Darbo specifiškumas: laviruoti tarp netikėtumų.....	41
3.3 Specialistų tikslai ir priemonės jiems pasiekti.....	42
3.3.1 Darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais specialistų tikslai.....	42

3.3.2 Teatro profesionalų darbo įrankiai, dirbant su raidos sutrikimų turinčiais vaikais.....	44
3.3.3 Ribų ir taisyklių nustatymas – svarbi veiklos su raidos sutrikimų turinčiais vaikais dalis.....	47
3.4 Reflektuojamas teatro veiklos terapinis poveikis.....	48
3.4.1 <i>Būti kažkuo</i> : per vaidmenis išveikti emocijas.....	49
3.4.2 Kuriamas patikimas ryšys, leidžiantis vaikams saugiai <i>būti ir žaisti</i>	50
3.5 Iššūkiai, keliantys sunkius jausmus.....	53
3.5.1 Darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais sunkumai.....	53
3.5.2 Susidūrimas su sisteminėmis problemomis.....	55
4. TYRIMO REZULTATŲ APIBENDRINIMAS IR DISKUSIJA.....	57
IŠVADOS.....	66
REKOMENDACIJOS.....	68
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	70
PRIEDAI.....	78

SANTRAUKA

Baigiamojo darbo pavadinimas. Dramos terapijos elementų taikymas dirbant su raidos sutrikimų turinčiais vaikais: specialistų patirtys.

Tyrimo pagrindimas. Dramos terapija ugdo raidos sutrikimų turinčių vaikų socialinius įgūdžius, taip pat savarankiškumą, empatiją, pasitikėjimą savimi, emocinę savistabą, lavina dėmesingumą, stambiają ir smulkiąją motoriką. Lietuvoje mokslinių tyrimų apie dramos terapijos poveikį vaikams, turintiems raidos sutrikimų, dar nėra paskelbta, o profesionalūs dramos terapeutai dar tik pradeda savo veiklą. Tyrimui pasirinkti teatro specialistai ne tik įvertinus šiandienos dramos terapeutų trūkumą, bet ir atsižvelgiant į tai jog, teatro praktikai, dirbdami su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, taip pat naudoja dramos terapijos elementus.

Tyrimo tikslas. Atskleisti specialistų, dirbančių su raidos sutrikimų turinčiais vaikais patirtis vedant teatro užsiėmimus.

Tyrimo dalyviai – keturi teatro specialistai, dirbantys su raidos sutrikimų turinčiais vaikais.

Tyrimo metodai. Pasirinktas kokybinio tyrimo metodas. Duomenys buvo surinkti nestruktūruoto interviu būdu. Duomenų analizė buvo atlikta taikant Teminės analizės metodą pagal Braun ir Clarke (2013). Tyrimas atliktas nuo 2021 metų spalio iki 2022 metų vasario mėnesio Vilniuje.

Tyrimo rezultatai. Analizuojant teatro meno profesionalų, taikančių dramos terapijos raiškos patirtis teminės analizės metodu, atsiskleidė penkios temos: 1) Darbo lauko pasirinkimo pradžia ir motyvacija; 2) Tiesti tiltus: darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais procesai; 3) Specialistų tikslai ir priemonės jiems pasiekti; 4) Reflektuojamas teatro veiklos terapinis poveikis; 5) Iššūkiai, keliantys sunkius jausmus.

Išvados. Teatro specialistai intuityviai renkasi taikyti dramos terapijos metodus dirbdami su specialių poreikių vaikais. Nors dramos terapija *per se* nėra priemonė siekti meninio rezultato, ji veikia kaip mediatorius, kadangi sustiprina raidos sutrikimų turinčių vaikų įsitraukimą į teatro veiklą, bei pasižymi platesniu subjektyviai stebimu teigiamu poveikiu vaikų emocinei savijautai. Vis dėlto profesinės bendruomenės trūkumas skatina teatro specialistų neužtikrintumą dėl savo veiklos metodų tikslingumo.

Raktiniai žodžiai: dramos terapija, dramos terapijos elementai, teatro specialistai, teminė analizė.

SUMMARY

Thesis title. Applying Elements of Drama Therapy to Children with Developmental Disorders: Practitioners Experiences.

Background. Drama therapy applied to children with developmental disabilities improves social skills, independence, empathy, self-confidence, emotional self-care, attentiveness, fine and gross motor skills. There is still no published research on the effects of drama therapy on children with developmental disabilities in Lithuania, and professional drama therapists are just entering the field of psychological health. The focus of the study was placed on theater professionals not only because there is the shortage of drama therapists in Lithuania today, but also because theater practitioners use elements of drama therapy in their work with children with developmental disorders and the overarching link between drama therapy and the theater.

Objective. To uncover the experiences of theatre practitioners working with children with developmental disabilities in theatre classes.

Participants. Four theatre practitioners working with children with developmental disabilities.

Methods. Qualitative research method was chosen. The data was collected through unstructured interviews. Data analysis was carried out using the Thematic Analysis method according to Braun and Clarke (2013). The study was conducted from October, 2021 to February, 2022 in Vilnius.

Results. Five themes emerged from the analysis of the interviews through the Thematic Analysis Method: 1) The choice and motivation for choosing the field of work; 2) Building bridges: the processes of working with children with developmental disabilities; 3) Professionals' goals and the means of achieving them; 4) The therapeutic impact of theatre activities; 5) Challenges that bring up difficult feelings.

Conclusions. The theater professionals intuitively choose to apply drama therapy in their work, even though it is not a direct mean to achieve their results, as drama therapy acts as a mediator, strengthening children involvement into the task at hand and the overall positive impact on their emotional wellbeing. However, the lack of a professional community within the field makes theatre practitioners insecure about their working methods.

Keywords: drama therapy, elements of drama therapy, theatre professionals, thematic analysis.

SĄVOKŲ ŽODYNAS

Raidos sutrikimai – sveikatos būklės, kurios mokslininkų įvardijamos kaip pagrindinių raidos sričių (fizinės, sensorinės, protinės ir psichikos) sutrikimas, pasireiškiantis kūdikystėje arba ankstyvoje vaikystėje ir trunkantis visą žmogaus gyvenimą (Mikulėnaitė, 2019 m.).

Dramos terapija – viena iš meno terapijos rūšių, kuri pasitelkia teatro metodus, siekiant asmeninio keitimosi ir emocinio, psichologinio augimo (Emunah, 2020).

Dramos terapijos elementai – teatro meno raiškos priemonės, naudojamos dramos terapijos sesijose, siekiant terapinių tikslų (Emunah, 2020).

Teatro veikla – kūrybinis veiksmas, kuriuo pasitelkiant teatro raiškos priemones, metodus ir technikas kuriami meno kūriniai arba vedami edukaciniai procesai (Jones, 2007).

Teatro specialistas – asmuo, baigęs teatro meno krypties studijas, kuris dalyvauja spektaklio kūrimo procese arba kuria teorinį diskursą, kuriuo grindžia savo praktinę veiklą. Teatro specialistas gali būti režisierius, dramaturgas, aktorius, scenografas, teatrologas ir kt. (Counsell, 1996.)

Teminė analizė – kokybinių duomenų analizės metodas, kurį taikant nustatomos duomenų prasmės ir dėsningumai. Šis metodas leidžia surinkti detalius duomenis ir juos nagrinėti išsamiai bei įvairiapusiškai, atsižvelgiant į tyrimo dalyvių patirtis. (Braun, Clarke, 2013).

IVADAS

Vaiko raida – sudėtingas ir kompleksinis procesas, kuriam turi įtakos fizinių (apimančių motorinius sugebėjimus), kognityvinių (apimančių mąstymą ir kalbą) bei psichosocialinių (apimančių emocijas, asmenybę, tarpusavio ryšius su kitais žmonėmis) veiksnių sąveika (Žukauskienė, 2012; Mikulėnaitė, 2019). Vaikų (iki 18 metų), turinčių raidos sutrikimų sudaro nemaža dalis visuomenės, kuri pasak Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO), tampa vis didesne pasauline problema (Eickmanna, Emond ir Limaa, 2016). Užsienio mokslininkų paskelbta, kad vaikystėje raidos sutrikimas yra labai dažnas reiškinys, pasireiškiantis 10-15 % ikimokyklinio amžiaus vaikams (Choo, Agarwal ir Yeleswarapu, 2019). Lietuvoje 2020 m. vaikų, turinčių raidos sutrikimų nustatyta 442 atvejai, tenkantys šimtam tūkstančių gyventojų (Petrauskaitė, 2021). Dėl sutrikusios tipiškos vystymosi sekos vaikai susiduria su įvairiais iššūkiais, kurie lemia jų gyvenimo kokybę. Vaikams, kurių raida vėluoja gresia socialinių, emocinių ir elgesio problemų (Merrell, Holland, 1997). Stokojantiems socialinių įgūdžių vaikams sudėtinga susipažinti su bendraamžiais, palaikyti pokalbį, suprasti kito žmogaus emocijas, intencijas, prisitaikyti prie naujos aplinkos (Fenning, Baker ir Juvonen, 2011). Šiuos ir daugelį kitų sunkumų išgyvenantys raidos sutrikimų turintys vaikai linkę elgtis agresyviai, emocijas išveikti pykčio priepoliu, savižala, socialine izoliacija (Navickienė, Piščalkienė ir Šatė, 2019).

Užsienio mokslininkai pastebi dramos terapijos teigiamą poveikį stiprinant raidos sutrikimų turinčių vaikų socialinius ir emocinius įgūdžius. Dramos terapija – yra viena iš meno terapijos rūšių, kuri pasitelkia teatro metodus siekiant terapinių tikslų: stiprinti asmens tarpusavio santykių įgūdžius, repetuojant norimą elgesį spręsti problemas, įgyti pasitikėjimo savimi ir aplinka, reikšti ir pažinti savo emocijas, elgesio motyvus, siekti asmeninių pokyčių (Emunah, 2020; Rimkevičienė, 2022). Dramos terapijos intervencijomis siekiama raidos sutrikimų turintiems vaikams sukurti saugią aplinką, kurioje jie aktyviai įsitrauktų į pasaulio, kuriame jie gyvena, tyrinėjimą, pažinimą, mokintūsi suprasti savo vietą ir santykius su kitais toje aplinkoje (O’Sullivan, 2015). Dalyviai iš lėto įtraukiami į išgalvoto scenarijaus veiksmą, pasitelkiant vaidmenis, rekvizitus, kostiumus ir taip vaidinamos situacijos, kurios jiems kelia sunkumų kasdieniniame gyvenime. Moksliniuose tyrimuose skelbiama, kad dramos terapija raidos sutrikimų turinčius vaikus ugdo savarankiškumo, empatijos (O’Sullivan, 2015), emocinės ir kūno

kalbos išraiškos (Cernea, 2016), kūrybiškai išveikti sukauptas emocijas, išreikšti savo poreikius (Weber, Haen, 2005), lavinti dėmesingumą bei stambiają ir smulkiąją motoriką (Manna, 2021), spontaniškai bendrauti ir bendradarbiauti tarpusavyje, pasitikėti savimi (Wu, Ma ir Vomocilova, 2019).

Dramos terapijos ištakos siejasi su Graikijos teatru, Aristotelio „Poetika“ (Rimkevičienė, 2022), kada žiūrovai susirinkę stebėti spektaklio, įsitraukdavo į veiksmą, emociškai išgyvendami herojų patirtis, vedančias į jausmų išsilaisvinimą – katarsį (Verlag, 1998). Emocijų išveika per draminių veiksmą, kūrybinė kolektyvinė veikla, skatinanti teigiamus jausmus, taip pat emocijų išgyvenimų vaizdavimas per metaforas, simbolius ar kalbėjimas apie skaudžias patirtis per vaidmenį, rekvizitą – dramos terapijos yra perimta iš teatro meno tradicijų (Langley, 2006). Moksliniuose šaltiniuose tyrinėta ir teatro kaip kūrybinės kolektyvinės veiklos poveikis raidos sutrikimų turintiems vaikams: vaikai vaidindami įvairias istorijas ugdo tinkamo elgesio modelius, kuriuos pritaiko gyvenime sprendami problemas, lavina savo kūną, balsą, vaizduotę (Pinciotti, 1993), ugdo socialinius ir elgesio įgūdžius, atsakomybės (Corbett, Comins, ir Rios, 2011; Lenakakis, Koltsida, 2017). Šiame darbe atsižvelgiant į mokslininkų tyrinėtą teatro veiklos poveikį raidos sutrikimų turintiems vaikams, darome svarbias išvagas, jog pastebėtas glaudus ryšys tarp dramos terapijos ir teatro užsiėmimų. Ši dviejų skirtingų profesinių veiklų sąveika šiame darbe taip pat bus tyrinėjama.

Lietuvoje dramos terapeutų profesija labai jauna, 2021 m. šios specialybės jungtinę Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos magistrantūros programą baigė pirmasis kursas. Lietuvoje mokslinių tyrimų apie dramos terapijos poveikį vaikams, turintiems raidos sutrikimų dar nėra paskelbta, o praktiškai ir nuosekliai dirbantys profesionalūs dramos terapeutai su raidos sutrikimų turinčiais vaikais dar tik žengia pirmuosius žingsnius burdami grupes. Todėl tyrimo sritis bei jo dalyviai pasirinkti ne tik įvertinus šiandienos dramos terapeutų kaip specialistų trūkumą, bet ir dramos terapijos profesinį kontekstą. Teatro specialistai, dirbdami teatro raiškos priemonėmis ir metodais su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, taip pat naudoja dramos terapijos elementus, stengdamiesi prioritetizuoti ir sutelkti savo dėmesį į vaikų socializacijos poreikius, o ne kaip įprastai (O’Sullivan, 2015) į meninio pasirodymo siekimą. Atsižvelgiant į temos naujumą Lietuvos kontekste pasirinktas kokybinio metodo tyrimas pagal Braun ir Clarke (2013), kuris leido rinkti detalius duomenis ir išsamiai gilintis į tyrimo dalyvių patirtis, jų veiklos specifiškumą. Taikant Teminės analizės metodą duomenys buvo surinkti

nestruktūruoto interviu būdu, laikantis pagrindinių etikos principų: pagarbos, atsakomybės, sąžiningumo, konfidencialumo (Braun, Clarke, 2013). Šiuo tikslu tyrime dalyvių vardai pakeisti suteikiant jiems slapyvardžius.

Darbo tikslas: Teoriškai ir empiriškai išnagrinėti darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais ypatumus taikant dramos terapijos elementus.

Darbo uždaviniai:

- 1) Apžvelgti vaikų su raidos sutrikimais ypatumus ir dramos terapijos taikymo galimybes;
- 2) Aprašyti dramos terapijos ir teatro meno veiklos bruožus ir sąsajas;
- 3) Apžvelgti specialistų, dirbančių su raidos sutrikimais profesinę motyvaciją;
- 4) Išnagrinėti tyrimo dalyvių darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais metodikas;
- 5) Ištirti specialistų darbo iššūkius ir atradimus.

1. LITERATŪROS APŽVALGA

1.1 Vaikų su raidos sutrikimais ypatumai

1.1.1 Raidos sutrikimų apžvalga

Raidos sutrikimai – tai sveikatos būklės, kurios mokslininkų įvardijamos kaip pagrindinių raidos sričių (fizinės, sensorinės, protinės ir psichikos) sutrikimas, pasireiškiantis kūdikystėje arba ankstyvoje vaikystėje ir trunkantis visą žmogaus gyvenimą (Mikulėnaitė, 2019 m.). Sutrikimas gali apimti vieną raidos sritį (pavyzdžiui, regos ar klausos sutrikimai apimantys tik sensorinę sritį) arba visų raidos sričių (protinis atsilikimas, apimantis fizinius, protinius ir psichinius sutrikimus). Pagal Lietuvoje klinikinėje praktikoje taikomus TLK-10 tarptautinius diagnostikos kriterijus (Tarptautinė statistinė ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacija, 2015), yra išskiriamas atskiras Psichologinės raidos sutrikimų skyrius (F80-F89), didelė šių sutrikimų ir jų priežasčių įvairovė. Psichologinės raidos sutrikimų (F80-89) turintys vaikai dažnai kartu turi ir vėluojančią pažintinių (kognityvinių) funkcijų raidą, jiems beaugant yra kartu nustatomas ir protinis atsilikimas (F70-79). Užsienio tyrėjų paskelbta, kad 2016 m. visame pasaulyje maždaug 52,9 mln. vaikų turėjo diagnozuotų raidos sutrikimų. (Khan, Leventhal, 2021). Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO) duomenys rodo, kad 10 procentų bet kurios šalies gyventojų sudaro asmenys turintys vienokią ar kitokią negalią, o tarp vaikų jaunesnių nei penkerių metų amžiaus šis rodiklis siekia 4,5 procento (Dornelas, Duarte, Magalhaes, 2015). Mokslinių tyrimų nurodomos priežastys, galinčios turėti įtakos vaiko raidai, gali būti skirstomos pagal vaisiaus ir vaiko vystymosi etapą (Pediatrics, 2015; Jimenez-Gomez, Standridge, 2014) :

Prenataliniame periode: šeimos anamnezė (genetiniai, metaboliniai sutrikimai), rizikos faktoriai nėštumo metu, nėštumo patologija, infekcijos ir kt.

Perinataliniame periode: priešlaikinis gimdymas, asfiksija, naujagimių encefalopatija, vidaus organų vystymosi sutrikimai, sutrikusi naujagimio neurologinė būklė (tonusas, rega, traukuliai, judesiai, maitinimas).

Postnataliniame periode: infekcijos, traumos, toksinai, psichosocialiniai faktoriai: nevisavertiška mityba, skurdas, tėvų nepriežiūra.

A. Bagdonas išskyrė raidos sutrikimų klasifikaciją, paruoštą remiantis kitų šalių klasifikacijų pavyzdžiais (1995, cit. iš Dubodelova, Mačiulaitis, 2012).

1 lentelė su raidos sutrikimų klasifikacija parengta A. Bagdono.

1. Intelektų sutrikimai.	6. Regos sutrikimai.
2. Specifiniai pažinimo sutrikimai	7. Judesio ir padėties sutrikimai.
3. Emocijų, elgesio ir socialinės raidos sutrikimai.	8. Lėtiniai somatiniai ir neurologiniai sutrikimai.
4. Kalbos ir kiti komunikacijos sutrikimai.	9. Kompleksiniai sutrikimai.
5. Klausos sutrikimai.	10. Kiti raidos sutrikimai.

Raidos sutrikimų požymiai ir išraiška per žmogaus gyvenimą gali keistis. Todėl labai svarbi ankstyva raidos sutrikimų diagnostika ir reabilitacija lemia gerus gydymo ir ugdymo rezultatus. Vaikas tampa imlus terapijoms, kurios turi teigiamą įtaką aukštesnei vaiko savivertei, naujų įgūdžių lavinimui, atminties stiprinimui, saviraiškai, gebėjimui užmegzti santykį su kitais (Mikulėnaitė, 2019 m.).

Remiantis šiame darbe pirmiau atliktu kokybinio tyrimo duomenimis, išaiškėjo dažniausi vaikų raidos sutrikimai, su kuriais savo darbe susiduria tiriamieji. Toliau bus pateikti autizmo spektro sutrikimų ir protinio atsilikimo esminės charakteristikos, požymiai.

Autizmo spektro sutrikimai. Tarptautinėje ligų klasifikacijoje (TLK – 10) šie sutrikimai priskiriami prie įvairiapusių raidos sutrikimų, kurie vaikui pasirodo nuo gimimo iki trijų metų trijose veiklos srityse: socialinės sąveikos, komunikavimo, elgesio bei interesų įvairovės. (Lesinskienė, 2014). TLK – 10 išskiriamos 3 diagnostinės kategorijos: F84.0 Vaikystės autizmas; F84.1 Netipiškas autizmas; F84.5 Aspergerio sindromas. Pastarasis sindromas laikomas lengvesne autizmo forma: kalba bei pažintinio gebėjimo raida nėra sutrikusi, tačiau dažnai pasireiškia motorikos nerangumas (Lesinskienė, 2014). Autizmo spektro sutrikimai diagnozuojami visame pasaulyje, o remiantis JAV ligų ir kontrolės ir prevencijos atliktu tyrimu, 2018 m. autizmo spektro sutrikimas diagnozuotas vienam iš 54 aštuonių metų amžiaus vaikui. (Mikulėnaitė, Tomošunienė ir Kodikienė, 2021). Autizmo spektro sutrikimų turintiems vaikams svarbu lavinti socialinius, emocinius, gyvenimiškus įgūdžius, nes šiose srityje jie patiria didžiausius iššūkius.

1. *Socialinė sąveikos sunkumai.* Autizmo spektro sutrikimų turintiems vaikams sunku kurti santykius su bendraamžiais, kitais asmenimis. Jiems sudėtinga suvokti socialines taisykles, o tai sąlygoja jų nemokėjimą žaisti, bendrauti ir palaikyti ryšį su kitais.

2. *Komunikacijos sunkumai.* Vaikai dažnu atveju nesupranta verbalinės, kūno kalbos, veido išraiškos, kuria komunikuojama norint užmegzti kontaktą su kitu. Jie stokoja intuicijos, o jiems perduodamą informaciją supranta tiesiogiai. Daugeliui yra sutrikusi kalba, o tai ženkliai apriboja socializaciją.

3. *Ribotas interesų laukas.* Įprastai autizmo spektro sutrikimų turintys vaikai domisi siauria sritimi (pavyzdžiui, lėktuvais, žaidimu su kamuoliu, fizika ar važiavimu troleibusu ir pan.), beveik nerodydami susidomėjimo kitomis veiklomis. Jiems patinka pasikartojanti veikla, todėl pokyčius priima labai sunkiai.

Atsižvelgiant į tai, kad autizmo spektro sutrikimai yra raidos būklė, kuri stipriai atsiliepia vaikų elgesiui, bendravimui, socialinei sąveikai, manoma, kad ankstyva intervencija vaikams gali turėti geresnius rezultatus šiose srityse jiems užaugus (Pasco, 2018).

Protinis atsilikimas. Tai įgimta ar anksti vaikystėje įgyta protinė negalia, kuri pasireiškia psichikos nevisavertiškumu, dėl kurio sutrinka socialinė adaptacija. Dažniausiai vaiko raida stebima dinamikoje ir protinio atsilikimo diagnozė, laipsnis patvirtinamas pradėjus lankyti mokyklą; sunkiais atvejais gali būti nustatyta ir anksčiau, bet dažniausia ikimokykliniame amžiuje diagnozuoja specifinį mišrų raidos sutrikimą, o vėliau patvirtina protinį atsilikimą (Lesinskienė, 2014). Šis raidos sutrikimas lemia kognityvinės veiklos, kalbos, motorikos ir adaptyvaus elegesio sutrikimus, tokius kaip komunikaciją, savęs priežiūrą, sveikatos, saugumo įgūdžius, taip pat socialinius ir tarpasmeninius įgūdžius, akademinį žinių taikymą kasdienėje veikloje, darbą ir laisvalaikį (Smith, 2006). Protinio atsilikimo paplitimas 1-3 procentai tarp to paties amžiaus vaikų, o vidutinis ir sunkus protinis atsilikimas diagnozuojamas 0,3-0,4 procentams vaikų (Lesinskienė, 2014). Protinis atsilikimas skirstomas į lengvą, vidutinį, sunkų ir labai sunkų laipsnį (Purugganan, 2018):

Lengvas protinis atsilikimas. Protinis atsilikimas gali pasireikšti ikimokyklinio ar ankstyvojo mokyklinio amžiaus metais, kuomet vaikas susiduria su sunkumais rašant, skaitant, skaičiuojant,

atlikdamas matematikos uždavinius Nors geba būti savarankiškais kasdienėje veikloje, sudėtingose gyvenimo situacijose jiems gali prireikti pagalbos.

Vidutinis protinis atsilikimas. Vidutinio sunkumo laipsnį turintiems vaikams pasireiškia mokymosi, kalbos, socializacijos sunkumų. Jie geba atlikti pagrindines asmeninės priežiūros užduotis (apsirengti, nusiprausti, valgyti), tačiau to išmokti prireikia laiko. Suaugę jie gali dirbti nesudėtingus darbus, kuriems reikia minimalių pastangų.

Sunkus protinis atsilikimas. Šią sunkią negalią turintys vaikai, turi labai ribotas galimybes suprasti rašytinę kalbą, skaičius, laiko sąvokas. Jiems reikalinga nuolatinė globėjų pagalba kasdienėje veikloje. Šnekamoji kalba jų taip pat ribota, jiems sunku bendrauti, suprasti kito žmogaus intencijas, kūno kalbą.

Labai sunkus protinis atsilikimas. Šiai kategorijai priklausantys vaikai geba atliepti tik į labai paprastas ir elementarias užklaudas ir labai ribotą šnekamąją kalbą. Šiems vaikams reikia nuolatinės priežiūros visais atžvilgiais – tiek asmeninės priežiūros, tiek kasdienio gyvenimo.

Moksliniai tyrimai rodo, kad ankstyvojo ugdymo programos turi ilgalaikį teigiamą poveikį vaikų kognityvinei veiklai, kalbai, mokslams (skaitymui ir matematikai), socializacijai, o neretais atvejais, gali sumažinti intelekto nuosmukį (Purugganan, 2018).

1.1.2 Vaikų su raidos sutrikimais socialiniai sunkumai: nuo namų iki mokyklos

Raidos sutrikimų turintys vaikai patiria bendravimo iššūkių dėl prigimtinių silpnesnių gebėjimų vystyti socialinius įgūdžius (Fenning, Baker ir Juvonen, 2011). Šiems vaikams sudėtinga susipažinti su kitais vaikais, palaikyti pokalbį, žaisti drauge, sakyti savo nuomonę, išreikšti savo poreikius. Jie stokoja empatijos, todėl jiems sunku suprasti kitų jausmus, mintis, elgesį. Visa tai išgyvenantys vaikai jaučiasi emociškai suvaržyti, formuojasi komuliatyvinis stresas, kuomet augančiam vaikui vis sunkiau orientuotis socialinėje erdvėje, jo streso lygis didėja ir tai gali paskatinti įvairias elgesio išveikas: agresyvumą, pykčio protrūkius, savęs žalojimą (Navickienė, Piščalkienė ir Šatė, 2019). Norint padėti vaikui kurti santykius su suaugusiais bei vaikais mokykloje ar neformalioje aplinkoje, labai svarbu sutelkti dėmesį mokinant efektyviau naudotis

kalba, tokiu būdu suteikiant galimybę vystyti socialinę komunikaciją, kuri padeda vaikui lengviau įsitraukti į visuomenės gyvenimą (Mikulėnaitė, 2019).

Vaiko problemos sudėtingumui įtakos turi jo raidos trajektorija: esant apsauginiams veiksniams (šeima, artimieji, tolimesnė pozityvi aplinka), jie ne tik pagerina raidą, bet sumažina ir atsveria rizikos veiksnių poveikius (1997, cit. Barkauskienė, Zacharevičienė, 2019). Visgi neretai, raidos sutrikimų turinčio vaiko gimimas arba neįgalumo diagnozavimas tėvams sukelia stiprius išgyvenimus (Sen, Yurtsever, 2007; Eisenhowera, Bakera ir Blacherb, 2009). Pagrindines tėvų reakcijas galima suskirstyti į tris kategorijas (2000, 2001, cit. Sen, Yurtsever, 2007):

Pirmo etapo reakcija:

- Šokas: dažnai tai būna pirmoji tėvų reakcija, kai jie sužino apie vaiko diagnozę, nes šeima susiduria su situacija, kuriai nebuvo pasiruošusi.
- Neigimas: kai kurie tėvai nesutinka, kad jų vaikas turi sunkumų neįprastų neurotipinės raidos vaikams. Neigimą, kuris yra gynybos mechanizmas, sukelia baimė susidurti su tuo, kas nežinoma: vaiko perspektyvos, atsakomybė ar kt.
- Sielvartas ir depresija: esama tėvų, kurie suserga depresija, nes jaučiasi nepajėgūs susidoroti su atsakomybe, kurią turi prisiimti. Dėl patiriamų sunkių jausmų šeimos užsisklendžia ir vengia visuomeninio gyvenimo.

Antro etapo reakcija:

- Kaltės jausmas: dažnai šeimos išgyvena kaltę dėl vaiko sveikatos būklės, tėvai linkę kaltinti save, nes jaučiasi už juos atsakingi. Visgi tėvų nukreiptas kaltės jausmas į save gali padėti suvaldyti pyktį ant vaiko.
- Nerimas: kai kurie tėvai labai sunkiai susitaiko su vaiko būkle ir ilgai užtrunka, kol išmoksta prisitaikyti prie kitokio gyvenimo būdo. Neretai nerimastingi tėvai kaltina vienas kitą dėl esamos situacijos, apleisdami tarpusavio santykius.
- Pyktis: tėvams šis jausmas gali būti pagrindinė kliūtis priimti savo vaiką. Sveika pykčio reakcija būtų, jei tėvai klaustų vienas kito: „Kodėl mes? Kodėl mums taip nutiko?“. Tačiau pyktis gali tapti ir destruktivia jėga, kai yra nukreipiama į vaiką.
- Gėda: neretai tėvai vaiko raidos sutrikimus suvokia kaip savo klaidą, todėl vengia ir šalinasi visuomenės dėmesio, kuomet susiduria su kitų žmonių susirūpinimu dėl vaiko.

Trečio etapo reakcija:

- Derybos: kai kurioms šeimoms svarbu, kad raidos sutrikimų turintis vaikas elgtųsi kaip neurotipinės raidos vaikas. Dėl šio tikslo, dažnai šeima linkusi išbandyti labai daug sveikatos priežiūros specialistų, kol galiausiai susitaiko su esama vaiko būkle.
- Susitaikymas ir adaptacija: šiame etape šeima stengiasi pažinti savo vaiką, suprasti ir spręsti problemas, su kuriomis ji susiduria. Tačiau neigiami jausmai, patirti kituose etapuose, visam laikui nepasitraukia. Adaptacija yra procesas, kuris tęsiasi visą vaiko ir suaugusio asmens gyvenimą. Todėl skirtinguose raidos etapuose gali sugrįžti įvairūs emociniai išgyvenimai. Sėkmingos adaptacijos procesui didelę įtaką daro asmeninės tėvų savybės. Šis procesas prasideda tik tuomet, kai šeima įsisąmonina, kad negali pakeisti fakto, jog jų vaikas nėra neurotipinės raidos.

Šeimoms, kurios augina vaikus turinčius raidos sutrikimų labai svarbi įtrauktis, bendradarbiavimo ir paramos kultūra visuomenėje. Gavę reikiamą paramą šeimos gali greičiau atliepti vaiko poreikius ir pilnavertiškai įsilieti į socialinį gyvenimą. Pagal 2013 – 2022 m. Lietuvos švietimo strategiją mokyklose vykdomas įtraukusis ugdymas (2013 m. LR Seimo sprendimu), skatinantis personalizuotą dėmesį, atsižvelgiant į vaiko ugdymosi galimybes ir poreikius. Įtraukusis ugdymas suteikia daugiau galimybių bendrauti su bendraamžiais ir pasiekti teigiamų akademinų rezultatų (Symeonidou, 2018). Neurotipinės raidos ir sutrikimų turintys vaikai mokindamiesi vienoje klasėje gauna labai daug vertingų gyvenimiškų pamokų: empatijos, tolerancijos, kantrybės, pakantumo kitoniškumui. Teigiama, kad socialinis mokymasis bendruomenėje geriausiai paruošia suaugusio gyvenimui (Navickienė, Piščalkienė ir Šatė, 2019). Tačiau esama atvejų, kai raidos sutrikimų turintys vaikai dėl negalią stigmatizuojančio požiūrio mokyklose patiria patyčias, kurios turi didelį neigiamą poveikį socialiniams santykiams ateityje (Chatzitheochari, Parsons, Platt, 2015). Mokyklos bendruomenei tinkamai nepasiruošus ugdyti specialių poreikių vaiką gali būti padaryta žala jo emocinei sveikatai: įtakoti žemą savivertę, patirti didžiulį stresą, depresiją, polinkį į savižudybę (Navickienė, Piščalkienė ir Šatė, 2019). Todėl labai svarbu šviesti socialinę aplinką ir nuo mažens ugdyti vaikus priimti kitoniškumą kaip įprastą žmogaus buvimą visuomenėje.

Pasaulinė sveikatos organizacija (PSO) 2001 m. paskelbusi biopsichosocialinį sveikatos modelį prioretizavo asmens dalyvumą jį dominančioje veikloje (Maxwell, Alves, Granlund, 2012).

Dalyvumą veiklose PSO apibrėžė kaip vieną svarbiausių vaiko vystymosi, gerovės ir gyvenimo kokybės indikatorių. Aktyviai dalyvaudami kūrybinėse, socialinėse, sportinėse ar edukacinėse veiklose vaikai plečia socialinį akiratį, mokosi tarpusavyje bendrauti, įgyja naujų įgūdžių, pasitikėjimo savimi, pagerėja jų fizinė ir emocinė sveikata (Mâsse, Miller ir Roxborough, 2012). Lietuvoje vis dar nepakankamas socialinių paslaugų prieinamumas dažnai sąlygoja vaikų su negalia atskirtį ir sveikatos būklės pablogėjimą. Tradicinė intervencija vaikams, turintiems intelekto ir raidos sutrikimų, dažniausiai sutelkta į psichomotorinę ar kognityvinę veiklą, pamirštant kūrybinio žaidimo svarbą, kuris būtinas vaiko fizinei, emocinei ir socialinei raidai (Wu, Ma ir Vomocilova, 2019). Per žaidimą vaikas išbando savo pasaulį ir mokosi pažinti jį supantį. Todėl dramos terapijos, kaip vienos iš meno terapijos sričių, metodų pagalba sukuriamos natūralios žaidybinės situacijos, kurių metu vaikai įgyja naujų įgūdžių, padedančių geriau adaptuotis visuomenėje.

1.2 Dramos terapijos taikymas vaikams, turintiems raidos sutrikimų

1.2.1 Dramos terapijos ir teatro meno sąveika

Šiame darbe tyrėja pasitelkia dramos terapijos elementų sąvoką idant ieškoti jungties tarp teatro meno raiškos priemonių ir dramos terapijos. Empirinio tyrimo rezultatai parodė, kad patys teatro meno profesionalai dalyvavę interviu, atranda sąsajas tarp teatro raiškos ir dramos terapijos priemonių (žiūrėti į 5 pav. refleksiją). Taigi analizuojant dramos terapijos ir teatro meno ryšį svarbu identifikuoti teatro kaip atskiros kūrybinės kolektyvinės raiškos ištakas. Remiantis Hartnoll (1998), teatro menas kilęs iš ankstyviausių bendruomenių religinių apeigų, kurių metu, manoma, buvo šokama ir dainuojama kokio nors dievo garbei vietiniams apsigobus gyvulių kailiais, imituojant garbinamo dievo gimimą, mirtį ir prisikėlimą. Pagal Langley (2006) ankstyvaisiais laikais bendruomenės pastangos buvo labai svarbios norinti išlikti ir rūpintis genties gyvenimu bei gerove. Bendro susitelkimo dėka buvo sprendžiamos problemos ir atsakoma į jų maldas. Emocinės įtampos išraiška ir jų išveika buvo pagrindiniai bendruomenės ritualinių apeigų elementai, vaizduojami per simbolius ir metaforas (1913, cit. iš Langley, 2006). Pasak Langley, daugeliu atžvilgiu būtent toks emocinių išgyvenimų vaizdavimas per metaforas ir simbolius yra dramos terapijos elementų principas, leidžiantis apie sunkius jausmus kalbėti per saugų atstumą.

Iš religinių apeigų išsirutuliojęs antikos teatras buvo pirmasis nuo kurio prasidėjo teatro raidos evoliucija. Skirtingai nei religinėse apeigose, teatre reikėjo trijų esminių komponentų: aktorius, konflikto ir emociškai į veiksma įsitraukusio žiūrovo. Pirmuosiuose teatro pasirodymuose antikos žmonės atskleidavo to meto kasdienybės istorijas: apie karus, vaikus, kenčiančius už tėvų nuodėmes, neištikimybes, davusias pagrindą išpliekti šeimų konfliktams, santykį tarp žmogaus ir dievo, tarp gerio ir blogio (Trumpytė, Meškytė, 2008). Teatras to meto žmonėms buvo labai svarbi gyvenimo dalis: spektakliai galėdavę trukti net pusę dienos, suburdavo bendruomenes ilgomis diskusijoms ir aptarimams. Aplink sceną pusračiu susėsdavę žiūrovai galėjo gerai matyti vieni kitų emocijas ir reakcijas (Kolk, 2020). Teigiama, kad būtent antikos teatre susiformavo ir atsiskleidė jo terapinė vertė žmogui (Langley, 2006).

Aristotelis rašydamas apie tragedijos poveikį pirmą kartą pavartojo žodžio *katarsis* terminą (Verlag, 1998), kuris reiškė kraštutines žmogaus emocines būsenas, vedančias į jausmų išlaisvinimą ir dvasinį apšvalymą, susitapatinus su tragedijos herojaus išgyvenimais. Žiūrovas susitapatinęs su scenoje vaizduojamais personažais išveikia susikaupusius slogius jausmus – liūdesį, pyktį, baimę, tokiu būdu patirdamas emocinę iškrovą. Šiandienos psichologija katarsio patyrimą vertina kaip labai svarbią žmogaus patirtį, kuri gali vesti į gilius ir reikšmingus asmenybės pokyčius. Bessel Van Der Kolk (2020) gilindamasis į trauminės žmonių būsenas išskiria teatro vertę gyjimo procese. Pasak jo trauma sukelia vienvės jausmą, žmogus jaučiasi visų apleistas. Tuo tarpu teatras stoja į „akistatą su skausminga gyvenimo tikrove ir simboliška transformacija pasitelkiant kolektyvinę veiklą“ (Kolk, 2020). Anot jo, šiandienos visuomenė išauklėta ignoruoti individo jausmus, tuo tarpu teatro aktoriai ieško kuriamo personažo tikrumo, kad galėtų perduoti vertingas ir sudėtingas tiesas bei jausmus žiūrovams: „Teatras suteikia galimybę patyrusiems traumas susijungti vieniems su kitais, giliai išgyvenant jų bendrą žmogišką prigimtį“ (Kolk, 2020). Nuo antikos laikų užgimęs teatras iki šių dienų patyrė didžiules transformacijas tiek formos, tiek turinio prasme, tačiau esminis jo tikslas per tūkstančius metų išliko nepakitęs – aktualiomis temomis įtraukti žiūrovą į scenoje vykstantį veiksma ir emociškai jį sujaudinti bei paveikti.

Dramos terapijos pradininku laikomas psichiatras ir psichologas J. L. Moreno, 1920 m. pirmasis suformavo psychodramos idėją ir ją taikė jo paties įkurtame eksperimentiniame teatre. Jo idėjos ir metodai ženkliai prisidėjo prie grupinės terapijos, teatro kaip terapijos suvokimo ir padarė įtaką dramos terapijos kūrėjams (Jones, 2007; Scheiffele, 1997). Moreno domėjosi teatru, kuris

tuo metu jam atrodė pernelyg nutolęs nuo žiūrovo; naujų idėjų vedamas jis įkūrė „Spontaniškumo teatrą“, paremtą ne išgalvotomis meninėmis, o tikromis istorijomis, taip įtraukdamas žiūrovus į sceninį veiksma (Langley, 2006). Pastebėjęs, kad šis metodas lemia aktoriaus pokyčius – išgyvendami neigiamas patirtis scenoje dalyviai ugdo kūrybiškumą reikalingą naujiems sprendimams rasti (Meisiek, 2004), jis pradėjo kurti teatro ir terapijos sąsajas, suteikdamas joms psichodramos pavadinimą. Moreno pabrėžė kolektyvinės veiklos svarbą, anot jo, žmogus kaip socialinė būtybė daugiausia problemų patiria dėl tarpusavio santykių, todėl veiksmingas būdas jas spręsti yra su kitais žmonėmis (Rašimaitė, 2011).

1930 metais *dramos terapijos* terminą sugalvojo ir pirmą kartą pavartojo Peter Slade Britų Medicinos asociacijoje. Šį terminą inspiravo kūrybinis-educacinis darbas su vaikais, stebint jų žaidybines situacijas. Vėliau XX a. septinto dešimtmečio pradžioje Europoje pradėjo kurtis meno terapijos grupės, o 1977 m. Anglijoje Hertfordšyro meno ir dizaino koledže pirmą kartą pradedama dramos terapijos studijų programa, ruošianti profesionalius dramos terapeutus (Jennings, Cattanach ir Meldrum, 1994). Dramos terapija – yra viena iš meno terapijos rūšių, kuri pasitelkia teatro metodus, siekiant asmeninio keitimosi ir psichologinio augimo (Emunah, 2020). Per vaidmenų žaidimus, improvizaciją, kūrybinius žaidimus, judesį, garsą, rekvizitus, naudojant lėles ar kaukes, ritualus, istorijų pasakojimus dramos terapijos metodai padeda dalyviams geriau pažinti save (Burneikaitė, Šertvytienė, Stasiulis, 2015) priimti savo unikalumą, išskirtinumą, jį supančių žmonių kitoniškumą, išmokti labiau pasitikėti savimi ir aplinka, išplėsti emocijų raišką, patirti didesnę pasitenkinimą gyvenimu. Dramos terapija vis dažniau taikoma įvairiose terapinėse aplinkose, pavyzdžiui, mokyklose ar žmonių su specialiais poreikiais organizacijose, reabilitacijos centruose, ligoninėse, priklausomybės ligų centruose, kalėjimuose, bendruomenės centruose (2014, cit. iš Wu, Ma ir Vomocilova, 2019).

Dramos terapeutams rekomenduojama dirbant su klientu atsižvelgti ne į konkretų metodą, bet į jo terapinį procesą (1996, cit. iš Langley, 2006). Jones siūlo naudoti devynis iš teatro kildinamus procesus kaip dramos terapijos sesijos pagrindą:

1. Dramatinė projekcija (angl. *Dramatic projection*) – procesas, kurio metu pasirenkami asmenybiniai aspektai, kurių pokyčio siekiama pasitelkiant dramatinį veiksma. Pavyzdžiui, jei klientas, turintis sunkumų santykiuose su savo motina, sąmoningai imtųsi motinos vaidmens improvizacijoje. Šio proceso metu jis gali išvelgti savo motinos elgesį, kuris pakeistų jo tikrųjų santykių su motina suvokimą.

2. Terapinės veiklos procesas (angl. *Therapeutic performance process*), kurio metu klientui dalyvaujant draminiame veiksmo (įsijaučiant į skirtingus vaidmenis, improvizuojant) atrandami poreikiai, kurie anksčiau galėjo būti neatpažinti. Vaidindamas grupei ar terapeutui klientas išvelgia naujų savo asmenybės bruožų.
3. Dramaterapinė empatija ir distancija (angl. *Dramatherapeutic empathy and distancing*) - vaidinant personažą klientas gali susitapatinti su atliekama role, bet tuo pačiu dramatinio veiksmo netikroviškumas sukuria distanciją tarp fakto ir fikcijos, kuri leidžia klientui objektyviai vertinti savo situaciją.
4. Personifikacija ir įkūnijimas (angl. *Personification and impersonation*) – procesas, kai per personažą, vaidmenį ar daiktą, teatro rekvizitą, pavyzdžiui, lėlę ar žaislą simboliškai vaizduojamas kažkas svarbaus. Tai leidžia klientams jaustis saugiai kalbant apie problemas, su kuriomis susiduria objektas ar vaidmuo, nors iš tikrųjų jos ir yra kliento problemos.
5. Interaktyvi auditorija ir liudijimas (angl. *Interactive audience and witnessing*) – tai buvimas žiūrovu ir dalyviu vienu metu. Gebėti vaidinant atpažinti save ir liudyti kitų išgyvenimus bei patirtis.
6. Įkūnijimas – sceninis judesys (angl. *Embodiment - dramatising the body*) – procesas, kai jausmams, mintims ir išgyvenimams išreikšti naudojamas tik kūnas. Per fizinę veiklą klientai gali išmokti kaip sumažinti įtampą, ir praplėsti emocinę raišką vien tik sceninio judesio priemonėmis.
7. Žaidimas (angl. *Playing*) – procesas, kurio metu per žaidybines situacijas atrandami problemų sprendimo būdai, jų įsisąmoninimas. Dramatinio veiksmo pagrindas yra žaidimas, todėl klientai žaismingoje veikloje gali atrasti tiesos ir tikrovės elementų su jų pačių gyvenimais.
8. Gyvenimo ir dramos ryšys (angl. *Life- drama connection*) – procesas, kai sceninis veiksmas siejamas su realaus gyvenimo įvykiais, patirtimis ir įsitikinimais, tačiau vaizduojamas per metaforas, simbolius. Klientai atranda asociacijų su jų pačių gyvenimais ir gali iš jų mokytis lygindami, aiškindamiesi ir diskutuodami.
9. Transformacija (angl. *Transformation*) – pokyčių procesas. Dalyvaudami vaidmenų žaidime (angl. *role play*) improvizacijos metu klientai gali išbandyti naujus elgesio scenarijus, kuriuos vėliau adaptuoti savo pačių gyvenime.

Apibendrinant galima teigti, kad teatro menas suteikė tvirtus pagrindus dramos terapijos veiklai, tad jų tarpusavio ryšys yra ypatingai glaudus. Visų pirma, emocijų išveika per dramatinį veiksmą – esminė dramos terapijos savybė, užgimusi dar antikos teatro laikais. Kolektyvinė

kūrybinė veikla, atsiradusi pirmą kartą ritualinėse apeigose ir vėliau persikėlusį į teatro sceną, turėjo psichologinį, gydomąjį poveikį, kurį iki šių dienų naudoja tiek teatro bendruomenės, tiek dramos, įskaitant visų meno terapijos rūšių, terapeutai. Dar vienas kertinis dramos terapijos elementų, perimtas iš teatro meno tradicijų – mokėjimas kalbėti apie skaudžius dalykus ne tiesiogiai, o per vaidmenį, daiktą, rekvizitą – simbolius. „Mes gydome traumas, neužsimindami apie tai nė žodžio“ – sako terapinio teatro vaikams įkūrėjas Paulas Griffinas (Kolk, 2020). Neveltui dramos terapijos terminas gimė iš kūrybinės-educacinės veiklos su vaikais, nes vaikų gebėjimas žaisti yra natūralus būdas išreikšti save. Pasak psichiatro Donaldo Vudso Vinikoto (2009): „Žaisdamas ir tik žaisdamas vaikas ar suaugęs gali būti kūrybiškas. O per kūrybiškumą individas atranda save.“ Pagrindinis skirtumas tarp teatro ir dramos terapijos yra tai, kad aktoriai teatre tarnauja personažui, išgalvotam vaidmeniui, tuo tarpu dramos terapijoje žmonės kurdami vaidmenis ar pasakodami istorijas balsu, judesiu, įvairiomis išraiškos priemonėmis siekia atskleisti savo asmenybę (Weber, Haen, 2005). Todėl galima teigti, kad dramos terapija iš teatro meno perėmė ir išplėtojo psichologinės pagalbos, emocinės išveikos, traumų perdirbimo bei savęs pažinimo elementus, kurie vystomi ir kūrybiškai panaudojami terapiniams tikslams tapo neatsiejama dramos terapijos dalimi.

1.2.2 Dramos terapija skirtingų poreikių vaikams

Dramos terapijos vienas esminių elementų darbe su skirtingų poreikių vaikais yra žaidimas. Žaidimas yra vaiko kalba, kuria žaisdamas jis mokosi pažinti save ir savo aplinką: tai vieta, kur vaikas sprendžia praeities problemas, mokosi susidoroti su dabarties rūpesčiais, pasiruošti ateičiai – atrasti santykį su išoriniu pasauliu (Jennings, Cattanach ir Meldrum, 1994). Pasak Lear (2019), dramos terapijos tikslai su skirtingos raidos vaikais pasiekiami per žaidybines situacijas. Svarbiausi jų:

- Padėti vaikui tyrinėti ir pažinti savo jausmus: tai vyksta žaidimo forma eksperimentuojant, klystant, saugioje vaikui nežalioje aplinkoje, ieškant naujų emocinių išveikos būdų. Žaidimo forma vaikas gali drąsiau kalbėti apie savo baimes, priklausomai nuo vaiko raidos bei sugebėjimų ir nenaudojant verbalios kalbos.
- Užmegzti ryšį su kitais vaikais: grupinė terapija mažina izoliaciją, atskirtį. Grupinė veikla padeda vaikams ugdyti empatiją, socialinius įgūdžius. Vaikai turi galimybę tarpusavyje ieškoti sprendimų, dalintis rūpesčiais, sulaukti vieni iš kitų palaikymo, geriau suvokti savo

ir kitų emocijas, bendrauti su kitais kuriant teigiamą ir sąmoningą ryšį, o ne destruktivų. Individualioje terapijoje vaikas užmezga patikimą ryšį su terapeutu ir po truputį drąsinasi pažinti ir jį supančią aplinką.

- Spręsti problemas: dramos terapija ugdo vaikų kūrybiškumą ir spontaniškumą, skatina juos kliautis savo nuojauta ir ieškoti naujų, originalių būdų, kaip spręsti gyvenimo keliamus iššūkius.
- Pasitikėti savimi: įgydami naujų įgūdžių vaikai išmoksta labiau pasitikėti savimi. Ar jie vaidintų prieš auditoriją ar tik prieš terapeutą – terapinis pasirodymas, spektaklis gali vaikui padėti atrasti jo stipriąsias puses.

Vaizduotė ir kūrybiškumas – labai svarbūs elementai, kuriuos pasitelkia dramos terapeutai dirbdami su skirtingos raidos vaikais. Vaiko vaizduotė svarbi jo raidai, nes jos pagalba vaikas geba išgyventi jausmus ir įvykius, kuriuos žodžiais sunku apibūdinti ir išreikšti (Weber, Haen, 2005). O žaisdami ir kurdami įsivaizduojamus scenarijus, jie mokosi svarbių pamokų apie realų gyvenimą. Dramos terapija gali būti grupinė ir individuali. Kadangi ji padeda dalyviams išreikšti save neverbaliai (per simbolius, žaidimus, pantomimą, kūno plastiką, šokį, garsą) ji tinka įvairaus amžiaus ir gebėjimų vaikams. Dramos terapija įprastai taikoma vaikams, kuriems trūksta socialinių įgūdžių, turintiems elgesio ir raidos sutrikimų, patyrusiems traumą ar netektį, atsigauanantiems po sužalojimų, sunkios ligos (Lear, 2019).

Dramos terapeutai pokyčių vaiko elgesyje siekia pasitelkdami tas pačias priemones kaip ir su suaugusiais: rekvizitą, vaizduotės žaidimus, istorijų kūrimą, improvizaciją, vaidybą. Tačiau priešingai nei su suaugusiais dramos terapeutai dirbdami su vaikais atsižvelgia į vaiko žaidimo proceso etapus, kurie priklauso nuo vaiko amžiaus ir gebėjimų (Jennings, 2017):

1. Įkūnijimo žaidimas (angl. *Embodiment play*): įkūnijimo žaidimas siejamas su sensorika. Jis įprastai prasideda pirmaisiais gyvenimo metais, kuomet žaidimo metu kūdikis naudoja savo kūną ir pojūčius, kad tyrinėtų save ir jį supančią aplinką. Priklausomai nuo vaiko raidos dramos terapijos metu vaikai sesiją pradeda žaisdami taktilinėmis medžiagomis (plastelinas, smėlis, muilo burbulai ir pan.), žaislais kuriuos galima čiupinėti, užuosti. Šio žaidimo etape vaikai išmoksta: užmegzti santykius su terapeutu, pagerina stambiosios ir smulkiosios motorikos įgūdžius, erdvinį mąstymą, koordinaciją.

2. Projekcinis žaidimas (angl. *Projective play*) – šiame antrajame žaidimo etape vaikai pradeda naudoti įprastus žaislus ir daiktus (mažos šeimos figūrėlės, gyvūnai, monstrai, lėlės, piešimo

reikmenys) taip atrasdami pasaulį už savo ribų. Tai yra simbolinio, personifikuoto žaidimo pradžia, kai vaikai pradeda eksperimentuoti fantazijos ir realybe persipynusius žaidimus. Šių žaidimų procese vaikai lavina vaizduotę, skaičiavimo, kalbos ir bendravimo įgūdžius, lavina emocijų reguliavimą, stiprina pasitikėjimą savimi.

3. Vaidmenų žaidimas (angl. *Role-play*) – jo metu vaikai išbando įvairius bendravimo, elgesio, charakterio modelius, išraiškos būdus, kurie praplečia jų emocijų suvokimą ir taip padeda geriau adaptuotis visuomenėje. Per susikurtą vaidmenį vaikas gali transformuoti, perkelti savo patirtį, ją išveikti per saugų atstumą ir išbandyti naujas perspektyvas. Tai tarsi pirmasis susidūrimas su tikrove, kuriai kiekvienas gali rasti naujų sprendimo būdų. Šiame etape vaikai ugdo empatijos jausmą, mokosi priimti kito nuomonę, išreikšti save ir savo poziciją bei poreikius.

Pasak Jennings (2017) perėjimas nuo pirmų žaidimo etapų iki trečio gali užtrukti vos per vieną sesiją, o kartais labai ilgai, priklausomai nuo vaiko raidos ir patirtų išgyvenimų. Raidos sutrikimų turintys vaikai ypatingai kenčia dėl socialinių ir komunikacinių įgūdžių stokos, todėl dramos terapija, taikydama vaidybinius žaidimus grupėje ugdo vaikų socialines kompetencijas: vaikai vaidina situacijas, kurios gyvenime jiems sukelia sunkumų, yra neaiškios, neišspręstos (Greimaitė, Grikainienė ir Černiauskienė, 2022). Tokiu būdu jie mokosi rasti atsakymų, suvokti išgyventus socialinius momentus, kurie skatina elgesio pokyčius. Apibendrintai galime teigti, kad dramos terapija yra dinamiškas ir patyriminis procesas, tiek neurotipinės raidos vaikams, tiek turintiems raidos sutrikimų. Pasitelkdama draminius žaidimus dramos terapija sukuria unikalias situacijas vaikams išreikšti ir pažinti save.

Vienas esmingiausių dramos terapijos elementų – žaismingumas – skatina vaikus spontaniškai ir tuo pačiu kūrybiškai įsitraukti į probleminę situaciją (Jones, 2007). Tuomet terapeuto padedamas bei grupės narių palaikomas (priklausomai ar terapija individuali, ar grupinė) vaikas įgyja pasitikėjimo ir drąsos įveikti sunkumus. Dramos terapija naudojama teatro priemonės – spektaklio kūrimą, istorijų pasakojimus, improvizacijas, stimuliuoja vaiko kalbos, kognityvinės raidos ir emocinės kompetencijos vystymąsi (Weber, Haen, 2005). Dramos terapijoje įprastai vaikas yra prašomas dalintis idėjomis, sutelkti dėmesį į įvairias istorijos temas ir potėmes, jei yra grupinė terapija, diskutuoti, derintis prie kitų norų ir poreikių. Užplūdus stipriai emocijai vaikas yra prašomas ją išreikšti kalba, priklausomai nuo gebėjimų tam, kad galėtų suprasti savo emocijų pasaulį. Tai yra labai reikšmingi įgūdžiai norint tapti pilnaverčiu asmeniu, grupės dalyviu ir piliečiu šiandienos visuomenėje.

2. TYRIMO METODOLOGIJA

2.1 Metodologinis pagrindas

Tyrimo sritį pasirinkau atlikus dramos terapijos praktiką su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų viename Vilniaus neformalaus ugdymo centre. Įvertinus, jog ši siaura ir specifinė dramos terapijos veiklos sritis Lietuvoje sąlygoja specialistų trūkumą bei labai menką paslaugų pasiūlą ir atitinkamai mokslinių tyrimų lauke mažai tyrinėta, nusprendžiau pasirinkti kokybinio pobūdžio tyrimą. Kokybiniai metodai leidžia gilintis į autentiškas tyrimo dalyvių – teatro specialistų patirtis, jų giluminius išgyvenimus, tirti jų elgesį natūralioje aplinkoje (Kardelis, 2016). Kokybinis tyrimas leidžia išgirsti „tylius balsus“ – mažas grupes visuomenėje, ko nebūtų įmanoma atlikti taikant kiekybinį metodą (Vanderstoep, Johnstom, 2019).

Pasirinktas indukcinis Teminės analizės metodas leidžia surinkti detalius duomenis ir išsamiau bei tuo pačiu įvairiapusiškiau suprasti tyrimo dalyvių poelgius, jų veiklos reikšmę, svarbą ir specifiškumą (Braun, Clarke, 2013). Todėl mano kaip tyrėjos tikslas buvo suprasti tyrimo dalyvių patyrimą ir požiūrį į savo veiklą, suvokiant, kad tyrimo dalyviai skirtingai interpretuos savo patirtis ir socialinius bei kultūrinius kontekstus kurie juos sieja. Šis metodas tyrėjams leidžia neturėti išankstinių nuostatų – teorinių įžvalgų, hipotezių, nes pirmiausia visas dėmesys skiriamas surinkti unikalius tyrimo dalyvių duomenis. Šio metodo vertė – atskleisti duomenų sudėtingumą ir tuo pačiu subtilius tiriamo reiškinių aspektus, išsamiai juos paaiškinti, parodyti tyrimo duomenų gylį (Žydžiūnaitė, Sabaliauskas, 2017).

2.2 Tyrimo dalyviai

Tyrimo imtis pasirinkta nedidelė – 4 tyrimo dalyviai (3 moterys ir 1 vyras). Lietuvoje labai mažai profesionalių teatro specialistų, kurie dirbtų su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų. Svarbus kriterijus renkantis tyrimo dalyvius buvo jų profesinė patirtis. Atrinkti tyrimo dalyviai dirba su specialiųjų poreikių vaikais, ne trumpalaikės projektinės veiklos rėmuose, o nuosekliai ir kryptingai ne vienerius metus. Svarbu pažymėti, kad mano atrinkti tyrimo dalyviai nėra dramos terapeutai, nes Lietuvoje ši profesija dar labai jauna. Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas kartu su Lietuvos muzikos ir teatro akademija 2021 m. kol kas paruošė tik pirmą studentų laidą. Sąmoningai rinkausi teatro specialistus, turinčius patirties taikyti tam tikrus dramos terapijos elementus, nes dramos terapijos darbe pasitelkiama labai daug teatro meno raiškos priemonių.

Pasirinktas kokybinio tyrimo metodas leidžia pasitelkti nedideles imtis giluminei analizei, todėl šiame darbe pasilikau prie specifinės imties, kuri suteikia galimybę detaliau analizuoti pasirinktą dramos terapijos su specialių poreikių vaikais veiklos fenomeną. Kokybinių tyrimų paradigma nurodo, kad reikšmingi tyrimo duomenys atskleidžiami nagrinėjant prasmes (Braun, Clarke, 2013). Taikant šį metodą duomenys buvo surinkti giluminio interviu būdu. Todėl svarbi ne imtis, o surinkti gausūs duomenys ir tyrėjo įsitraukimas į tyrimo procesą, leidžiantį nuodugniai išnagrinėti konkretų reiškinių aspektą (Braun, Clarke 2012; 2013).

1 pav. Tyrimo duomenys: tyrėjos refleksija.

Prieš penkioliką metų baigiau teatrologijos bakalauro studijas Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje. Išmaniau teatro istoriją, teoriją, teatro meno reiškinių nagrinėjimo metodus. Įgytas žinias tuomet taikiau savo profesinio kelio pradžioje. Ilgainiui profesinė kryptis keitėsi, domėjimosi laukas plėtėsi ir mano akiratyje atsirasdavo naujos veiklos, kuriom buvo reikalingi mano analitiniai, organizaciniai, komunikaciniai gebėjimai. Nepaisant skirtingų sričių – verslo – kultūros – socialinės, kuriose man teko dirbti, siaura teatro sritis – visada buvo mano atspirtis, mano savotiški namai, kuriuose visi kampai gerai pažįstami, artimi. Todėl tikrai neatsitiktinai pradėjau studijuoti dramos terapiją Vilniaus universitete. Stipri sinergija – teatrologijos ir dramos terapijos studijos suteikė drąsos naujai ir seniai norėti profesinio kelio pradžiai.

Dramos terapiją teatro menas įkvėpė savo kūrybine raiška, priemonėmis. Todėl ieškodama tyrimo dalyvių žinojau, kad juos rinksiuosi iš aplinkos, kurią geriausiai pažįstu ir suprantu. Vedama praktinio smalsumo norėjau sužinoti kaip teatro srities profesionalai – scenos žmonės sugeba savo žinias pritaikyti dirbdami edukacinį ir, neabejotinai, terapinį darbą su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų. Tokių žmonių galima suskaičiuoti ant vienos rankos pirštų. Tikrai ne dėl to, kad teatro srities specialistams sunku prisitaikyti rinkoje – anaipol, jų profesinės žinios ir įgūdžiai labai reikalingi, o darbo vertė didžiulė. Sudėtingumas, kad Lietuvoje neformalaus ugdymo paslaugos, jau nekalbant apie dramos terapiją vaikams, turintiems raidos sutrikimų tik po truputį tampa pastebimos visuomenės, o dirbančių šį darbą mažos gretos liudija apie pasirinktos srities daugiasluoksniškumą. Drąsiai galiu teigti, kad dauguma mano pasirinktų tyrimo dalyvių yra savo srities pradininkai. Todėl man buvo svarbu drauge su tyrimo dalyviais leisti į jų patirčių kelionę, iškeliant į paviršių esmines temas,

leidžiantis suvokti, ką reiškia teatro edukacinė ir tuo pačiu terapinė veikla su ypatingais vaikais.

1 lentelėje pateikiama demografinė informacija apie tyrimo dalyvius. Jų vardai pakeisti bei nurodyta apibendrinta amžiaus grupė siekiant išsaugoti anonimiškumą.

Vardas	Amžiaus grupė	Lytis	Išsilavinimas	Teatro kryptis	Darbo trukmė su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų
Rokas	Iki 60 m.	Vyras	Aukštasis teatro studijų krypties išsilavinimas	Teatro pedagogas ir režisierius	20 metų
Saulė	Iki 40 m.	Moteris	Aukštasis teatro studijų krypties išsilavinimas	Režisierė	7 metai
Vakarė	Iki 40 m.	Moteris	Aukštasis teatro studijų krypties išsilavinimas	Aktorė	4 metai
Aistė	Iki 30 m.	Moteris	Aukštasis teatro studijų krypties išsilavinimas	Aktorė/ gydytoja klounė	2 metai

2.3 Tyrimo eiga

Kadangi Lietuvos teatro profesionalų bendruomenė nėra didelė, surasti tyrimo dalyvius nebuvo sudėtinga. Prieš kviesdama į susitikimą su kiekvienu jų bendravau asmeniškai (elektroniniais laiškais, telefonu), aiškiai komunikuodama tyrimo tikslus, uždavinius. Susitikimai vyko nuo 2021 metų spalio mėnesio iki 2022 metų sausio mėnesio. Viso įvyko 5 susitikimai, kiekvienas jų užtrukęs iki valandos laiko. Su vienu tyrimo dalyviu, pas kurį atlikau savo studijų praktiką bei pilotinį tyrimą, susitikau du kartus – prieš mūsų praktiką ir po jos. Pirmo interviu metu daugiau gilintasi į jo ilgametę patirtį, o antras interviu buvo skirtas, patyrinti konkrečių vaikų su kuriais ir aš dirbau pasiekimus ir atradimus. Visi susitikimai vyko gyvai, išskyrus vieną *Zoom* platformoje. Kiekvienas jų davė sutikimą leisti įrašyti jų interviu mobilaus telefono diktofonu ir vaizdo įrašo funkcija *Zoom* platformoje. Tyrimo dalyviai buvo įspėti apie galimybę interviu metu bet kada nutraukti savo dalyvavimą bei užtikrinti dėl jų pateiktos informacijos konfidencialumo ir anonimiškumo tyrime.

Taikant Teminės analizės metodą duomenys buvo surinkti nestruktūruoto interviu būdu. Vėliau suvesti ir sistemiškai koduojami, išgryninant temas, kurios tyrime analizuojamos ir aprašomos. Nestruktūruotas interviu atliekamas be detalaus plano, tyrėjas pasiruošia tik esmines bendro pobūdžio temas, kurios interviu metu priklausomai nuo užsimezgusio santykio tarp tiriamojo gali kisti arba atsirasti visiškai naujoms. Interviu metu pasitelkiau šias temas:

- 1) Motyvacija dirbti su raidos sutrikimų turinčiais vaikais;
- 2) Teatro meno profesionalų darbo metodai su specialiųjų poreikių vaikais;
- 3) Profesiniai ir asmeniniai atradimai bei iššūkiai;
- 4) Išsikelti tikslai ir pasiekti rezultatai;
- 5) Reflektuojamas teatro veiklos terapinis poveikis kitokiems vaikams.

2 pav. Tyrimo duomenys: tyrėjos refleksija.

Turiu sukaupusi daugiau nei dešimt metų žurnalistinės patirties. Kurdamą autorines laidas ėmiau interviu iš žmonių, skirtingų profesijų ir pasaulėžiūrų. Žurnalistinis interviu išmokė būti aktyvia klausytoja ir imtis iniciatyvos vesti pokalbį norima linkme. Todėl ruošdamasi šiam tyrimui nusprendžiu su tiriamaisiais kalbėti nestruktūruoto mokslinio interviu rėmuose. Jaučiausi rami ir savimi pasitikinti improvizuoti pokalbio metu, drąsiai keliauti jo istorijos

takais, jo patirties vingiais ir leisti sau nesilaikyti plano. Pradėdama pokalbį atsispyriau iš anksto pasiruoštomis pokalbio sritimis, o toliau istorijų siūlą vijome drauge su pašnekovu, kol galiausiai užčiuoptas siūlo galas liudijo apie užsimezgsų ryšį tarp manęs ir tiriamojo. Ryšys, paremtas atvirumu ir pasitikėjimu, mano manymu, yra nestruktūruoto interviu pagrindas. Laikydama savo nuostatos kalbinau savo tyrimo dalyvius, siekdama atskleisti jų autentiškas patirtis dirbant su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų.

2.4 Duomenų analizės eiga

Analizuodama tyrimo duomenis Teminės analizės metodu pagal Braun ir Clarke naudoju šešių etapų veiksmų seką (2006). Šis veiksmų planas padeda išgryninti analizės aspektus, nustatyti pagrindines temas, potemes bei temų ir potemių tarpusavio ryšius (Braun, Clarke 2012).

1. *Susipažinimas su tyrimo duomenimis.* Šio etapo metu gilinausi į duomenis kelis kartus išklausydama interviu įrašo, tuomet jį transkribavau kartu žymėdamasi tiriamųjų emocines išraiškas, pauzes, balsines intonacijas. Taip pat savo užrašuose rašiau pastebėjimus, kilusius klausantis interviu įrašo. Ši papildoma informacija padėjo aiškiau sudėlioti prasminius teksto akcentus. Vieno interviu transkribavimas užtruko iki keturių dienų, jį sudarė vidutiniškai 10 lapų. Šiame etape daug kartų skaičiau išrašytus interviu, savo spontaniškai kilusias pastabas ir idėjas, žymėjau svarbias citatas, visa tai leido „panirti“ į tekstą ir atrasti tiriamuosius siejančias bendras temas, aspektus.

2. *Pirminis kodavimas.* Kodai tai teksto analizės sudedamosios dalys, kurios identifikuoja ir nurodo duomenų ypatybes, reikšmes (Braun, Clarke 2012). Skaitydama tekstą stengiausi kuo smulkiau, nepraleisdama teksto detalių išskirti tematiškai skirtingas sakinio ar pastraipos dalis joms suteikdama aiškius kodinius pavadinimus. Segmentuodama tekstą siekiau atsižvelgti į semantines ir latentines tyrimo duomenų prasmes. Taip pat koduodama kreipiau dėmesį į tyrimo dalyvių duomenų dėsningumus: pasikartojančius argumentus ir bendrumų turinčias tiriamųjų patirtis. Tai man padėjo geriau suvokti tyrimo apimtį ir struktūrą. Kodavimas buvo užrašytas *Word* programoje, specialiai paruoštoje trijų skilčių lentelėje. Pirmoje nurodytas identifikacinis tiriamojo vardo trumpinys ir numeris, antroje pasvirusio brūkšnio žymėjimu išskirti kodai, o trečioje – pastabos.

3. *Temų generavimas.* Šiame etape tyrimo analizė pradeda formuotis, nes nuo kodų pereinama prie temų paieškos. Tyrimo temas padiktuoja tiriamųjų duomenys – koduose slypinčios prasminės vietos. Analizuodama kodus ieškojau persidengiančių sričių, kurias jungiau į temas. *Word* programos lentelėje surašytus kodus, perkėliau į *Excel* programą, kurioje skirtingomis spalvomis pažymėtus kodus grupavau pagal preliminarias temas ir jų pavadinimus. Šis procesas užtruko savaitę laiko.

4. *Temų peržiūrėjimas.* Šis etapas skirtas dar kartą peržvelgti sukoduotus duomenis, giliau „panirti“ į temų paieškos bei išgryninimo procesą ir patikrinti ar sudėliotas temų ir potemių rinkinys pakankamai išsamiai atspindi gausius tyrimo duomenis. Dėliodama temas, stengiausi atsižvelgti į metodo autorių, Braun ir Clarke, rekomenduojamus klausimus:

- Ar tai tema, ar kodas?
- Ar ši tema ką nors naudingo ir reikšmingo pasako apie tyrimo duomenis?
- Kokios šios temos ribos: kas konkrečiai priklauso šiai temai ir kas ne?
- Ar pakanka svarbių duomenų šiai temai pagrįsti?
- Ar duomenys nėra pernelyg abstraktūs, aptakūs? Ar tema dera struktūriškai?

Temų peržiūrėjimas užtruko dar vieną savaitę laiko, kol buvo sukurtas galutinis tyrimo planas su 5 temomis ir 13 potemių.

5. *Temų apibrėžimas ir pavadinimų kūrimas.* Šiame etape stengiausi kuo tiksliau ir aiškiau apsibrėžti nagrinėjamos temos pagrindinę mintį bei ją identifikuoti informatyviu ir tuo pačiu skaitytoją sudominančiu pavadinimu. Tokiu atveju, kartais į pavadinimą įtraukdama kartinę prasmę turinčią citatą iš tiriamųjų duomenų. Aiškiai apsibrėžtos potemės padėjo sustruktūruoti gausius tyrimo duomenis ir atskleisti reikšmių hierarchiją. Stengiausi sukomponuoti organišką ir vientisą tyrimo struktūrą, gilindamasi į temų, kurias atspindi potemės, turinį, ir ieškodama tinkamo vardiklio, kuris atspindėtų nagrinėjamą temą.

6. *Temų aprašymas.* Prieš aprašydama kiekvieną temą, pirmiausia pradėdavau nuo potemių: *Word* programoje įsikeldavau kiekvienos potemės visų kodų citatas. Atrinkdavau svarbiausias ir tiksliausias iliustruojančias citatas, kurios padėtų nuosekliai atskleisti potemės naratyvą. Aprašydama potemes stengiausi pateikti argumentuotus duomenis, kurie atsakytų į tyrimo

klausimą. Tuomet aprašydavau kiekvienos temos įžangą, kurioje apibendrindavau potemių analizuojamus duomenis.

2.5 Tyrimo kokybės užtikrinimas ir etika

Kokybiniai tyrimai turi kriterijus, kuriais remiantis galima įvertinti kokybę (Liamputtong, 2019). Lincolnas ir Guba (1989, cit. iš Liamputtong, 2019) pasiūlė keturis kriterijus, leidžiančius tyrėjams įvertinti savo kokybinių tyrimų patikimumą. Šie kriterijai akcentuoja tyrimo užtikrintumą, patikimumą, validumą ir pritaikomumą. Brymanas patikimumą susiejo su klausimu – kiek patikimi yra rezultatai? (2016, cit. iš Liamputtong, 2019). Kreipiamas dėmesys į tyrimo rezultatų adekvatumą, svarbu, kad jie tiksliai atspindėtų tą sritį, kuri buvo tiriama. Užtikrintumas yra orientuotas į gautų tyrimo rezultatų nuoseklumą ar suderinamumą: tyrimo rezultatai turi atitikti duomenis, kurie buvo surinkti. Validumas siekia įrodyti, kad tyrimo išvados nėra tyrėjo vaizduotės interpretacijos, bet aiškiai susijusios su duomenimis. Pritaikomumas kelia klausimą ar tyrimo rezultatai ir išvados gali būti taikomos kituose kontekstuose ar srityse su kitomis žmonių grupėmis. Pasak Morse, skirtingos vertinimo kriterijų strategijos pasirenkamos priklausomai nuo pasirinkto kokybinio tyrimo projekto (2015b, cit. iš Liamputtong, 2019). Kaip tyrėja stengiausi užtikrinti savo tyrimo validumą laikydamasi Teminės analizės metodologijos: pirmiausia ieškodama tyrimo temos, kuri mane jaudina ir asmeniškai įdomi; tikslingai ieškodama tiriamųjų grupės; neprimedama savo žinojimo, patirties, vertinimo tiriamiesiems, imdama iš jų interviu; analizuodama tiriamųjų duomenis laikiausi šešių žingsnių sekos. Tyrime atrinkau ir naudoju autentiškas tiriamųjų citatas, kuriomis siekiau argumentuotai atspindėti dalyvių patirtis. Įžangose rašydama temų apibendrinimus, remdavausi potemių turiniu, siekdama išvengti savo kaip tyrėjos interpretacijų. Kadangi mano tyrimo laukas ir jo dalyviai priklauso siaurai profesinei bendruomenei ir dirba su labai konkrečia vaikų grupe – turinčiais raidos sutrikimų, sąmoningai nesiekiau ieškoti tyrimo rezultato pritaikomumo kitose srityse. Taip pat svarbu paminėti, kad viso tyrimo metu dalyvavau individualiose supervizijose, kurios padėjo nepasimesti tyrimų gausoje, sistemiškai juos analizuoti ir dirbti laikantis struktūruoto, įtampos nekeliančio proceso.

Tyrimo proceso metu laikiausi šių etikos principų – pagarbos, atsakomybės, sąžiningumo, konfidencialumo (Braun, Clarke, 2013). Bendraudama su tiriamaisiais iš anksto juos informavau apie tyrimo eigą, apie galimybę bet kuriuo metu pasitraukti iš tyrimo proceso, užtikrinau jų duomenų konfidencialumą, tyrime suteikdama jiems pseudonimus. Taip pat gavau tyrimo dalyvių

žodinį sutikimą. Kadangi jie pilnamečiai ir sprendimą išreiškė laisva valia, rašytinio sutikimo nereikėjo. Interviu susitikimus suorganizavau ramesnėse, atokiau nuo didelių žmonių susibūrimų Vilniaus miesto kavinėse, stengdamasi išsaugoti tiriamųjų privatumą ir pastiprinti saugumo bei patikimumo jausmą. Taip pat vieną interviu dėl tiriamojo pageidavimo perkelėme *Zoom* platformoje. Viso tyrimo metu laikiausi pagarbos tiriamųjų duomenims, sąžiningai laikydama jų autorystės ir prisiimdama atsakomybę už tyrimo rezultatus.

Tyrimo objektas: Subjektyvus teatro specialistų, dirbančių su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, patyrimas.

Tyrimo tikslas: Atskleisti specialistų, dirbančių su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, patirtis vedant teatro užsiėmimus.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) Apžvelgti specialistų, dirbančių su raidos sutrikimais profesinę motyvaciją;
- 2) Išnagrinėti tyrimo dalyvių darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais metodikas;
- 3) Ištirti specialistų darbo iššūkius ir atradimus.

3. TYRIMO REZULTATAI

Teminės analizės būdu, nagrinėjant teatro specialistų, dirbančių su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, patirtis, išskirtos penkios temos su joms priklausančiomis potėmis (1 pav.).

1 pav. Tyrimo rezultatai – temos ir potės

Darbo lauko pasirinkimo pradžia ir motyvacija	Tiesti tiltus: darbo su RS vaikais procesai	Specialistų tikslai ir priemonės jiems pasiekti	Reflektuojamas teatro veiklos terapinis poveikis	Iššūkiai, keliantys sunkius jausmus
Teatro specialistų profesinis laukas: darbo su RS vaikais pradžia	Link savojo metodiškumo: abejonės ir tikėjimas	Darbo su RS vaikais specialistų tikslai	<i>Būti kažkuo</i> : per vaidmenis išveikti emocijas	Darbo su RS vaikais sunkumai
Kaip būti su kitokiu Kitu: mano požiūrio į RS vaikus specifika	Nenorėti iškart: lėtas darbo procesas, kuriame reikia išbūti	Teatro profesionalų darbo įrankiai, dirbant su RS vaikais	Kuriamas patikimas ryšys, leidžiantis vaikams saugiai <i>būti ir žaisti</i>	Susidūrimas su sisteminėmis problemomis
Specialisto motyvacija dirbti su RS vaikais	Darbo specifiškumas: laviruoti tarp netikėtumų	Ribų ir taisyklių nustatymas – svarbi veiklos su RS vaikais dalis		

3.1 Darbo lauko pasirinkimo pradžia ir motyvacija

Tyrimo atskleidžiami teatro meno specialistų esminiai profesiniai ir asmeniniai bruožai, lėmę pasirinkimą dirbti su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų. Skirtingų šiame tyrime dalyvavusių asmenybių menininkus vienija gebėjimas pritaikyti savo žinias ir įgūdžius darbe su vaikais. Tyrimo dalyviams pavyko atrasti naują savo profesijos specializacijos sritį, kurioje jie reflektuoja besijaučiantys vertinami ir reikalingi.

Ši tema dalinama į tris potemes: Teatro specialistų profesinis laukas: darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais pradžia; Kaip būti su kitokiu Kitu: mano požiūrio į raidos sutrikimų turinčius vaikus specifika; Specialisto motyvacija dirbti su raidos sutrikimų turinčiais vaikais. Toliau pateikiami potemių aprašymai, cituojant tyrimo dalyvių interviu.

3.1.1 Teatro specialistų profesinis laukas: darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais pradžia

Šio tyrimo dalyviai – profesionalūs menininkai, teatro srities atstovai, kurių pagrindinė veikla kurti spektaklius (Saulė), kurti vaidmenis (Aistė, Saulė), vesti teatro užsiėmimus vaikams ir suaugusiems (Rokas). Jų profesinis fokusas – kurti meninio pobūdžio teatro pasirodymus: ar tai būtų iš režisūrinės, aktoriaus, ar teatro pedagogo perspektyvų. Nepaisant profesinio lauko skirtumų, jie visi atrado juos vienijančią sritį, kurioje jų žinios, įgūdžiai ir patirtis buvo reikalingi ir vertinami: „*Viskas per pojūčius atėjo, nes aš pradėjau nuo aklujų auditorijos ir į tą auditoriją atėjau iš meno pusės, nes mes kartu su kurso draugais svarstėme ar teatre tikrai galime panaudoti tik tai vieną tą regėjimą, <...> ir kadangi mes lėlininkai tai mums ir nekilo minčių apie radijo teatrą, mums iškart apie objektus viskas buvo. Ir pamažu, pamažu mes pastebėjom tų objektų, to prisilietimo, to tokio tiesioginio kontakto gerąjį poveikį.*“ (Saulė, 2). Atradusi autentišką režisūrinę kalbą, Saulė atrado savo spektaklių dalyvius, kuriems šiandien ji skiria daugiausia dėmesio.

Aistė (1 psl.), įgijusi aktorės specialybę, dirbo gydytoja klounė, todėl su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, susitiko ne už teatro sienų, o mokyklose specialių poreikių vaikams: „*Man teko grynai per klounados žanrą pažinti tuos vaikus. Mes darydavome kūrybines dirbtuves, kurių metu mokydavome cirko visokių dalykų, įgūdžių ir kartu darydavome pasirodymą, kuris toksai teatralizuotas. Vistiek tu įvelki viską į vaizduotės žaidimus. Ir dar spektaklyje poto pradėjau vaidinti, skirtą vat būtent tokiems vaikams*“. Tiek Saulė, tiek Aistė, o taip pat ir Rokas su vaikais pasirinko dirbti sukurto arba drauge kuriamo spektaklio rėmuose. Teatro sritys, kuriose dirbo teatro priemonės specialiųjų poreikių vaikų terapijai ir ugdymui naudojančios specialistai, nepasikeitė, tačiau įgyjo naujų kūrybiškumo formų.

Analizuojant duomenis tyrime atsiskleidė, kad dirbti su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų lėmė ne tik pasirinktas profesinis laukas, kuriame jie veikė, bet ir asmeninės jų savybės. Vakarė taip pat kaip ir Aistė yra baigusi aktorinio meistriškumo studijas ir savo profesinio kelio pradžioje dirbo gydytoju klounu. Darbą su specialiųjų poreikių vaikais ji atrado per patirimą: „*Mano pradžia tokia buvo, kad aš dirbau ligoninės klounu, raudonos nosys ir tiesiog taip išsigryninau iš patirties, kad kaip tik tai autistiškas koks vaikas ar šiaip su raidos sutrikimu – man jokio iššūkio tame nebūna, man kaip tik netgi įdomu ir lengva užmegzti kontaktą*“ (2 psl.). Rokas, ilgametę darbo patirtį turintis teatro pedagogas, dirbantis su įvairaus amžiaus ir raidos vaikais, jaunuimu bei suaugusiais, savo pasirinkimą dirbti su specifine auditorija sieja taip pat kaip ir Vakarė – su

asmeniniu santykiu: „*Su žmonėmis, turinčiais protinę negalią jau dirbu gal kokie... Na 20 metų tikrai. Su globos namais gal 15,18 metų... Nes mūsų ten daug pedagogų buvo, bet likau, kažkaip ištvėriau ir likau aš su jais. Nes tam reikia kantrybės, kažkokių tai dalykų reikia...*“ (11 psl.).

Apibendrinant, visi tyrimo dalyviai baigę teatro meno studijas, sugebėjo atrasti ir praplėsti profesinį lauką, suteikdami savo su teatro menu susijusiai profesijai naujų, Lietuvoje dar labai mažai išvystytų specializacijos galimybių, įsitraukiant į ugdomąjį darbą su raidos sutrikimų turinčiais vaikais.

3.1.2 Kaip būti su kitokiu Kitu: mano požiūrio į raidos sutrikimų turinčius vaikus specifiška

Tyrimas parodė, kad vaikų kitoniškumas specialistams nėra esminis veiklos bruožas. Jie vaikų raidos sutrikimų nestigmatizuoja, o atvirkščiai, juos priima atvirai, stengdamiesi užmegzti autentišką ryšį su jais. Jiems svarbiau pažinti vaiko pasaulį, girdėti jo poreikį ir tokiu būdu ieškoti galimybių kurti drauge.

Aistei rezonuoja vaikų elgesio specifiškumas, ji juos vadina *stebuklingais vaikais*, gebančiais išgyventi akimirkos momentą. Tyrimo dalyvė jaučiasi suprantanti šių vaikų pasaulį, kuris ją pačią ramina ir padeda pajusti save. Tai tarsi abipusiai gydantis ryšys, kuriame abi pusės jaučiasi patogiai (4): „*Man dar ir laikas suletėja būnant su tais vaikais, aš pati nusiraminau, nes aš kažkaip prisitaikau prie jų, savo ritmą geriau pajaučiu. Netgi jeigu jie, sakykim, labai hiperaktyvūs yra, nesusilygiuoju su jais, bet pajaučiu kaip kontrastą. Tas jų ritmo skirtingumas man pačiai padeda pasimatuoti, kur aš esu*“.

Tyrimo dalyviai išskiria santykio su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, bruožus. Analizuojant Roko interviu duomenis, ryškėja, kad dirbdamas su vaikais, kurdamas spektaklius, kiekvieną temą specialistas turi aptarti kuo paprasčiau, nesvarbu kokio jie būtų amžiaus: „*<...> jeigu kalbėt apie teatrinę veiklą, tai darant su jais kažkokį tai darbą, liečiant kažkokį tai temą, tu su jais turi aptarti viską kaip su penkių metų vaikais*“ (Rokas, 1 psl). Rokui svarbu atsižvelgti ar vaikas supranta vaidinamo spektaklio dramaturgiją. Jam rūpi, kad vaikai scenoje būtų autentiški, o ne atliktų tam tikrą funkciją, užduotą režisieriaus: „*Su jais negali paimti Šekspyro karalių Lyrą. Tiesiog aš tuomet lipdysiu vaizdelį, kur nustebinti kitus, bet jie nesuvoks tų visų išdavysčių, tų kažkokių niuansų*“ (Rokas, 6 psl.). Tuo pačiu Rokas turi jautriai ir su didele atida mokinti raidos sutrikimų turinčius vaikus, nes jie gali būti pernelyg atviri pasauliui: „*<...> jie yra tokie kaip be*

odos. Jeigu tu su jais dirbi ir kalbi... nu nėra taip kaip sveikas vaikas, jis iškart gali užsidaryt ir sakyt, man „aš nenoriu apie tai kalbėt“, o jie kalba, jie eina į pokalbį, jie bendrauja. Jie nebijo būti pažeidžiami.“ (Rokas, 44 psl.).

Tyrime atsiskleidė, kad specialistai vaikų negalias vertina ne kaip problemą ar sunkumą jų darbe, o būdą mokytis. „<.> paskutinį kartą buvo vienas tarkime vaikas, kuris neįsitraukė, niekaip neįsitraukė, bet man tai įdomu, man tai yra mokymasis kaip jį įtraukti“ (Saulė, 13 psl.). Rokas laikosi stiprios humanistinės vidinės nuostatos, kad raidos sutrikimas nėra svarbiausias fokusas ir absoliučiai nėra jų darbo vertinimo kriterijus. Viename vaikų festivalyje išgyventa patirtis išvydus kitų teatro vadovų pasirododumus aiškiai suformavo jo įsitikinimus (14 psl.): „Niekada nepadarysiu su jais kažkokio tai darbelio, kur pagrindinis dalykas būtų jų neįgalumas. Dėl to aš labai griežtas, tokia mano dabar labai griežta nuostata“.

Tyrimo dalyviai laikosi bendros pozicijos, kad šie vaikai iš esmės yra tokie pat kaip ir neurotipinės raidos vaikai, nepaisant savo elgesio specifiškumų. Jie kaip ir visi nori patirti kūrybinio žaidimo džiaugsmą, užgimusį saugiam santykiu su juos supančia aplinka.

3.1.3 Specialisto motyvacija dirbti su raidos sutrikimų turinčiais vaikais

Asmeninis interesas ir meilė savo darbui bene stipriausias jausmas, kurio vedini tyrimo dalyviai dirba su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų. Vieni tyrimo dalyviai labiau susikoncentravę į kūrybą, kiti į jos poveikį ar tiesiog buvimą su vaikais. Jiems svarbi kūrybinė sinergija, tačiau visų pirma rūpi atliepti savo jausmus, kurie motyvuoja dirbti su vaikais. „Mano atsakymas – man įdomu. Vienintelis dalykas. Galbūt gan egoistiškas, man įdomu, kol kas su jais. Man įdomu kurti kažkokį tai nerealy pasaulį jų pagalba.“ (Rokas, 47 psl.). Nors Rokas šiame pasisakyme pasako žodžius „kol kas“, kuriais jis lyg apsidraudžia, tačiau šis darbas, kuriant *nerealy pasaulį*, išsitęsė beveik dvidešimt metų. Jo nenuilstantis entuziazmas kurti atsiskleidė ir mano praktikos metu, kuomet nauji grupės nariai jį įkvėpdavo naujiems sumanymams: „Jeigu mes su tavim turėsim tikslą, kad pavyzdžiui po dviejų metų padaryti teatro grupę su autistais arba su tokiais kaip Vytas, tai mes padarysim stebuklingus spektaklius, fantastiškus ir aš žinau net kaip“ (Rokas, 36 psl.).

Kitokio, neįprasto pasaulio pažinimas ir patyrimas tyrimo dalyvių reflektuojamas kaip žavintis bei pažadinantis ne tik kūrybines idėjas, bet ir „vidinį vaiką“, norintį smalsiai tyrinėti ir žaisti drauge. Pavyzdžiui, kaip pasakoja Vakarė, būna situacijų kai tenka lakti vandenį iš tekančio

čiaupo ar pusantros valandos žaisti su šešėliais: „*Turbūt tikrai labai egoistiškai, nes žiauriai įdomu buvo. Įdomu ir patirtis, nes tie visi vaikai, su kuriais aš susitikdavau jie pasaulį parodydavo visai kitais būdais negu aš įpratusi tyrinėti. Nu tai tas savaime yra kažkokia magija!*” (Vakarė, 3 psl.). Vakarė, tarsi misijos pašaukta, jautėsi privilegijuota leisti į žaismingą *kelionę* kiekvieną kartą, kai vaikai ją pakviesdavo. Būti jų *pasaulyje* jai reiškia išgyventi ją supančią aplinką naujai, patirti naujų ir brangių įspūdžių iš gyvenimo. Vakarei taip pat svarbus galios pajautimo poreikis, kai atrastas santykis su vaiku ją išskiria iš bendros aplinkos, kuriai priklauso vaikas „<...> *irgi labai egoistinis ir labai asmenišką - apie galios pajautimą, kad tu gali nusitiesti tiltą su žmogum, kur kitiems sunkiau sekasi arba kur išvis sako: „ne, ne jis nemoka statyti tilto“.* Eee, palauk – man kažkokią asmeninę ambiciją užkabindavo, kad moka ir aš dar įrodysiu, kad tikrai moka! Prašau žiūrėkit ir naudokitės.” (3 psl.).

Analizuojant duomenis atsiskleidė, kad dalyviai, kalbėdami apie teatro žmones apskritai, juos charakterizuoja šiomis savybėmis – svarbą būti išskirtiniu, būti kitokiu, matomu. Tačiau tyrimo dalyviams nėra poreikio dominuoti, pirmauti, todėl tai nesutrukdo dirbti ryšyje su vaiku. Atvirkščiai, atrastas ryšys su vaiku – dar viena priežastis judėti į priekį. „*Jau užsimezga asmeninis ryšys, tai jis turbūt ir tempia. Nori, kad tam vaikui sektųsi, nori, kad jis galėtų gyventi kuo pilnavertiškesnę gyvenimą, kad jis pats su savimi gerai jaustųsi.*“ (Vakarė, 14 psl.). Tyrimo dalyviams svarbus jų darbo poveikis, svarbus vaikas, ir tai jau kalba ne apie egoistinius troškimus patenkinti savo poreikius. Ši pusiausvyra, panašu, reikalinga, kuriant darnų ir gydantį ryšį su vaiku. Saulę taip pat motyvuoja atradimai, kuriuos ji patyrė dirbdama su vaikais. Jai svarbu šiais atradimais dalintis su vaikų tėvais ir su visais, kurie ateina į jos spektaklius – tarsi atlikti pedagoginę misiją, kuri pagelbėtų vaikams ir jų artimiesiems stiprinti ryšius: „*pradėjom nuo to ryšio, kuris mus pačius veikė labai stipriai, mes patys labai stipriai augome nuo to ryšio <...> ir mums buvo truputėlį liūdna, kad patys artimiausi žmonės jo neranda, neatranda žaidimo kuris būtų įdomus ir tėvui, ir vaikui.*“ (Saulė, 5 psl.). Šalia misijos dalintis balansuoja ir jos asmeninė ambicija eksperimentuoti, ieškoti savo metodų. Ją jaudina ne tik su vaiku pasiektas rezultatas, bet ir pats procesas, kurį ji drąsiai, gal net šiek tiek azartiškai tyrinėja: „<...> *iš kitos pusės mes mėgstam ieškoti ir savo, truputėlį paprovokuoti, truputėlį pažiūrėti pačios kaip čia veikia.*“ (4 psl.).

Priešingai nei Saulę, Roką labiau domina rezultatas. Jam svarbūs ne tik kūrybiniai užmojai, bet ir konkretus jų išpildymas. Ir tam jis turi savo būdą: „*Aš šalininkas griežtesnių dalykų, ne*

skausmo, žinoma. Jau net ir sena mano trupė, aš nieko nebūčiau padaręs, jei nuolaidžiaučiau <...> nes jei mano nuotaika bus tokia, kito kitokia – mes nieko nepadarysim. Nuotaiką turim taisyti čia, tik dėl sveikatos, jeigu kas nors atsitiko.“ (16 psl.) Jo varomoji energija yra rezultatas, kuris sulaukia ne tik aplinkinių reakcijos, bet ir pačių spektaklio dalyvių. Specialių poreikių turintys vaikai įsitraukia į procesą, vedami stipraus tarpusavio ryšio. Interviu metu Rokas pasakoja, kad viena jo grupė net per atsotogas norėjo susitikti. Toks vaikų įvertinimas tampa reikšmingu patvirtinimu, kad einama geru keliu.

Neišvengiamai kalbėdami apie motyvuojantį ryšį su vaikais tyrimo dalyviai išskiria ir savo asmeninius pokyčius. Rokas akcentuodamas savo ego, siekiantį padaryti *fainą* darbą, pastebi, kad tai nėra vienintelis kriterijus dirbti su vaikais: „*Aš koncentruojuos tik labai egoistiškai į savo ego. Padaryti darbą, kuris būtų labai fainas, labai įdomus profesionalus ir visą kitą. Bet supranti, kad gyvenimas koreguoja. Einant laikui, keičiuosi aš, aš darausi pakantesnis*“ (28 psl.). Užsimezgusi draugystė su vaikais – viena stipriausių tyrimo dalyvių motyvacijų.

Aistę taip pat kaip ir kitus tyrimo dalyvius traukia galimybė pamatyti vaikų, turinčių raidos sutrikimų, pasaulį iš kitos perspektyvos. Ji pasakoja, kad šiems vaikams davus užduotį apžiūrėti daiktą, sulaukia įvairiausių reakcijų: jis gali būti apčiupinėtas, paragautas, kažkur nusviestas ar paslėptas. Ir šis netikėtumo momentas jį pačią įtraukia į procesą. Tačiau svarbiausias indikatorius, kuris jį motyvuoja – tai jaustis reikalingai: „*<...> man labai patinka, nes aš visiškai egoistiškai labai daug gaunu meilės, aš tokia išmylėta jaučiuosi, kaip niekur kitur.“ (4psl.)* Iš interviu atsiskleidžia, kad jos darbas jai labai stipriai atliepia asmeninius poreikius: „*Aš jaučiuosi atsigavusi, tokia labai gyva <...> man su kitais žmonėmis, kai būna dirbu, tai jo, aš pavargstu, bet su jais aš pasiilsiu“ (8 psl.)*

Apibendrinant, tyrimo dalyviai reflektuoja, jog motyvaciją dirbti su specifine klientų grupe skatina stiprus prisirišimas prie savo ugdytinių. Užsimezgosios draugystės dėka pavyksta pasiekti teigiamų rezultatų, kurie tenkina ir asmenines ambicijas, ir emociškus poreikius (jaustis reikalingu, įvertintu) bei nuoširdų norą dalintis atradimais su kitais.

3.2 Tiesti tiltus: darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais procesai

Antroje temoje nagrinėjama tyrimo dalyvių patirtis kūrybinio darbo su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, procesas. Specialistai – tai scenos meno profesionalai, todėl nenuostabu, kad kiekvienas jų ieškojo savo autentiškos metodikos, kuri būtų patraukli ir vertinga specialiųjų poreikių vaikams. Šias kūrybiškas asmenybes vienija smalsumas pažinti vaiką, mokytis iš savo klaidų ir tyrinėti, kaip ir kokios veiklos ar užduotys veikia vaikus. Kiekvienas jų išgrynino savo darbo su vaikais principus, taktikas, buvimo drauge formatus. Tačiau nepaisant darbo veiklų skirtumų, vaikai specialistams kelia labai panašius iššūkius – kaip išlikti savimi pasitikinčiu pedagogu, kuris geba išlaukti rezultato ir būti pasiruošusiu netikėčiausioms situacijoms.

Tema skirstoma į 3 potėmes: Link savojo metodiškumo: abejonės ir tikėjimas; Nenorėti iškart: lėtas darbo procesas, kuriame reikia išbūti; Darbo specifiškumas: laviruoti tarp netikėtumų. Šiame tyrime toliau pateikiamas kiekvienos potėmės aprašymas, papildant jas dalyvių pasidalintomis mintimis.

3.2.1 Link savojo metodiškumo: abejonės ir tikėjimas

Analizuojant duomenis matyti, kad tyrimo dalyvių kelias link savo metodikos nusėtas ilgais praktiniais ieškojimais ir bandymais. Profesinė literatūra ne visada jiems padėdavo atrasti atsakymų, o ir ne visada patys specialistai norėjo kliautis tik teorija. Pasiryžimas ieškoti savo kalbos su raidos sutrikimų turinčiu vaiku ir intuicija, atrandant savo būdą kaip dirbti, jiems padėjo geriau suprasti šių vaikų poreikius.

Teatro specialistų interviu atskleidžia, kad pačioje pradžioje svarbiausia sekti paskui vaiką, kol užsimegs dialogas. Saulė naudoja „floortime“ metodiką, kurią integravo į kūrybinį veiksmą. Jo metu su vaiku žaidžiama ant žemės ir pagal tam tikrus žaidimo etapus mezgamas tarpusavio ryšys: *„Čia yra tas ėjimas ta terapija per žaidimą, grynai suvokiant tuos etapus, kuriuos tu turi priėti žaisdamas, bet tas principas yra eiti paskui vaiką. Tai yra žiūrėti, kas vaikui įdomu ir pasijungti, kantriai pasijungti, kol įvyks dialogas“* (Saulė, 27 psl.). Rokas dirbdamas su specialiųjų poreikių vaikų grupe, kurioje atlikau praktiką, skatino mokytis būti su vaikais, neprimetant savo plano. Pirmiausia pažinti juos ir tik tuomet, kai bus sukurtas abipusis, pasitikėjimu grįstas ryšys, turėti krypties planą, vedantį link norimų rezultatų: *„<...> mes pakankamai mažai pažįstam juos,*

praktiškai nepažįstam, jie nepažįsta mūsų ir mes turim su jais būti kartu, tiesiog dabar būti kartu“ (Rokas, 55 psl.). Vakare prisiminusi savo darbo su vaikais pradžia, ją vertina kaip vertingą pamoką. Tuomet pradėjusi dirbti su vaiku, turinčiu raidos sutrikimų, stengėsi kliautis savo aktoriniais sugebėjimais: „<...> tikrai galiu daug, fokusai, triukai, dainavimas, juokinimas, kas nori – žaidimai“ (26). Tačiau, pasak jos, tai buvo esminė klaida: „<...> atėjau visa faina, žinanti, ką moku ir gavau su kaladėle per galvą, tai ok, supratau, kad man pirmiausia reikia atsisėsti ir pamatyti tą žmogų, ir išgirst, ką jis siūlo, ko jis iš manęs nori“ (2 psl.). Pasak tyrimo dalyvių, dirbant su vaikais svarbu sumažinti savo ego, nedominuoti. Vakarei, kaip ir kitiems tyrimo dalyviams, ši patirtis padėjo suprasti, kad pradžioje nereikia laikytis veiklos plano, tiesiog stebėti vaiką, jo nuotaiką ir laukti, kada būsi pakviestas kartu žaisti. Anot jos, jai užtruko suprasti, kad svarbiausia jos darbe – išmokti draugauti su vaiku: „<...> kaip geriau pažinti žmones. Grynai apie tokią socialinę veiklą, kad aš ir kitas, kaip statyti tiltus vienas į kitą. Tai vat taip man išsikristalizavo mano veikla.“ (5 psl.).

Sekti paskui vaiką taip pat reiškia turėti daugybę priemonių, kurios galėtų vaikus, turinčius raidos sutrikimų, sudominti ir užmezgti dialogą: „<...> Kamuolį ridenam, ridenam, nusibodo už minutės, tvarkoj, ieškom kitokio dalyko.“ (Rokas, 55 psl.). Rokas interviu metu pasakojo, kad skaitė daug teorijos kaip dirbti su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų. Pasak jo, rašoma, kad reikia išlaukti to momento, kai vaikas susidomi veikla, kurią specialistas pasiūlo. O dirbdamas su jais kartą per savaitę negali pasiekti norimų rezultatų, todėl aktyviai stengiasi sudominti vaiką: „Vadinasi aš per tą valandą, jei matau, kad jis nereaguoja į tą daiktą – iškart atmetu, ieškau kažkokio tai kito būdo. Kol pamatau kad jis susidomėjo, vadinasi su tuo daiktu galima pradėti bandyti ieškoti žaidimų.“ (3 psl.). Rokui svarbu, kad kūrybiniai žaidimai būtų tikslingi, todėl ieškodamas priemonių, kas specialių poreikių vaiką įtraukia į procesą, sunkina žaidimo taisykles: „Jam labai patinka su kamuoliu visokie žaidimai, todėl sugalvojau boulingą iš skrybėlių, nes jam reikia, kad tas kamuolys dalyvautų. Tada turiu sukurti istoriją, kaip ką daryti, kaip apkrauti tą žaidimą, kad kuo daugiau funkcijų smegenų dirbtų.“ (5 psl.). Saulė žaisdama su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, jau sukurto spektaklio rėmuose stengiasi pasitelkti priemones, kurios veikia skirtingus žmogaus pojūčius: „Istorijos dramaturgija irgi labiau sensorinė, nuo kažkokių paprastų, kuo švelnesnių, kuo paprastensių kontaktų, kažkokių mažų provokacijų, kažką siūlome paragauti, siūlome ant kažko atsisėsti kažkiek kitaip negu įprastai“ (9 psl.).

Kurdamas spektaklius su vaikais Rokas ieško temų, kurios būtų aktualios ir gerai suprantamos vaikams. Bendros temos, kurios jaudina užsiėmimų dalyvius yra kasdieninės situacijos iš jų pačių gyvenimų: „*„<...> čia tavo gyvenimas, tu ateini, tu pamatai mergaitę, kuri tau patinka“*. Ir jis suvokia, kadangi gyvenime tokie įvykiai būna, bet jeigu aš jam pasakyčiau: „*Karalius su kariuomene eina, o ten tas ir tas...*“ . Jis nelabai suvoktu, koks karalius, kur karalius, kokia istorija ir t.t. Tada man reikėtų daryt grynai tokius... jie būtų kaip funkcija“ (Rokas, 45 psl.). Šiame Roko pasisakyme išryškėja ir jo santykis į šalia esantį: jis nėra direktyvus grupės vadovas, jam kaip ir kitiems tyrimo dalyviams rūpi atliepti vaiko poreikius ir būti komandos dalimi. Tuo pačiu tai įtakoja ir pasirodymų kokybę – vaikai, kurdami veikėjus yra nuoširdūs ir tikri savo pasirinkimuose.

Darbą su specialių poreikių vaikais, anot tyrimo dalyvių, lydi *dėsningi atsitiktinumai*. Ne visada pasiūlytas žaidimas vaikui gali patikti, todėl kiekvieną kartą reikia bandyti iš naujo, improvizuoti, tarsi žongliuoti įvairiomis priemonėmis, kol vaikui tampa įdomu įsitraukti į kūrybinę veiklą. „*<...> čia yra tokie ieškojimai, nėra taip, kad taip arba kitaip ar trečiai. Ir būna, kad padarai darbą ir pats žiūriu ir matau, kad nesamonė išeina ir tada vėl reikia viską keisti iš naujo.*“ (Rokas, 21 psl.). Tyrimo dalyviai patys ieško savo metodo kaip būti ir kurti su vaikais, todėl anot Vakarės, jie turi būti autentiški savo veikloje: „*<..> man kartais sunku, kai prašo pasakyti, tai ką tu darydavai? O kokia prasmė pasakyti, o ką aš darydavau? Kiekvienas tą savo kelią turi atrasti. Gal jo... bendros gairės, kad žaisti, bet galbūt mano žaidimas tikrai nemanau, kad tau tiks, nes čia mano žaidimas.*“ (Vakarė, 32 psl.).

Apibendrinant, teatro specialistui, ieškančiam ryšio su specialių poreikių vaiku, labai svarbios taikomos priemonės. Kūrybiniai žaidimai turi būti tikslingi juos sudominti ir įtraukti į vis sudėtingesnes užduotis. Taip pat pasitelkti priemones, kurios veikia skirtingus jų pojūčius. Neabejotinai reikšmingas teatro specialisto buožas yra atvirumas, lankstumas, smalsus ir nuoširdus domėjimasis vaiku: „*<...> tu to vaiko netraumuosi, nes tu eini į jį, tu esi atviras*“ (Saulė, 30 psl.). Todėl ieškodami kelio į vaiko širdį pirmiausia jie stengiasi jį pažinti ir tik paskui remtis profesine patirtimi. Kitaip tariant, pradžios planas yra neturėti jokio plano, drįsti kliautis vaiku ir rūpestingai atspindėti jo poreikius tarsi „Mažojo princo“ istorijoje: pirma reikia prisijaukinti lapę, kad jūdviejų užsimezgęs ryšys taptų išskirtinis.

3.2.2 Nenorėti iškart: lėtas darbo procesas, kuriame reikia išbūti

Vienas pagrindinių bruožų dirbant su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, yra lėtas tempas. Rokui svarbus darbo rezultatas – spektaklis, tačiau norėdamas jį sukurti turi pašvęsti daug laiko, kantrybės ir atsidavimo drauge mokintis: „<...> tam reikia labai ilgo laiko, nes tas procesas iki pastatymo, galutinio mūsų darbo, na reikalauja labai labai didelio... tų pokalbių...“ (44 psl.). Praktikos metu susiduriau su sunkumu neskubėti užduoti veiklos vaikui, todėl Rokas interviu metu akcentavo, kaip svarbu priimti esamas aplinkybes ir fokusą nukreipti ne į savo pasimetimą, o būtent į vaiko poreikį elgtis taip, kaip tuo metu jam norisi: „Matai tu įtampą turi, tu išsigąsti dėl to, kad tu sugalvoji, kad šiandien reikia padaryti tą ir jeigu nevyksta tu galvoji apie save, kad „aš nesugebu šitą dalyką praveisti“. O tai negali būti taip, nes tu negali sugalvoti ir praveisti, tu negali, dėl aplinkybių. <...> Supranti, tam reikia laiko. Dabar reikia būti su jais. (47 psl.). Aistei pirmų kartų patirtis taip pat buvo gera pamoka nesitikėti greitai sulaukti grįžtamojo ryšio: „<...> supratau, kad negalima taip daryti, kad reikia būti su jais, jų ritme, visiškai ramiai, lėtai. Ir nenorėt vat tokio atsakymo greito, išvis jokio atsakymo, kad va tiesiog ateit pabūt, kaip jiems išeina, lėtai, greitai. Leisti džiazuoti ir vyksti dalykams“ (9psl.).

3 pav. Tyrimo duomenys: tyrėjos refleksija.

Prisimenu savo praktikos pirmuosius užsiėmimus su raidos sutrikimų turinčiais vaikais. Jaučiausi susinervinus. Julius nefiksavo dėmesio, blaškė grupės veiklą, peržengė ribas, liesdamas kitus vaikus, Rytis be motyvacijos, super gynybiškas, nieko nenorėjo. Viktorija su Jonu norėjo veiksmo, gebėjo atlikti užduotis, bet Viktoriją galimai blaškė Juliaus aktyvumas ir Ryčio pasyvumas. Jonas taip pat prarasdavo dėmesingumą, kuomet Julius įsiverždavo į jo erdvę. Atrodė nei viena veikla nesuveikia, nei viena veikla pagal „vadovėlį“, tik improvizuoti žaidimai su kamuoliuku, kurie man tuo metu atrodė betiksliai. Tai buvo svarbi ir vertinga pamoka man kaip pradedančiai dramos terapeutei, kad dirbant su labai skirtingų poreikių vaikais, pirmiausia reikia neskubėti, išlaukti ir žaisti tai, kas tą akimirką jaudina vaikus ir tik vėliau užauginus saugius tarpusavio ryšius, judėti link siekiamo tikslo.

Analizuojant duomenis atsiskleidžia, kad tyrimo dalyviams labai svarbu būti kantriems, kol specialių poreikių vaikui įvyks elgesio pokytis ir jis norės įsitraukti į bendrą veiklą. Vakarė reflektuodama šią patirtį prisimena pačios reakcijas: „Ir įdomu būdavo stebėti ir fiksuoti, kai leidi

sau, kur atrodo, nu kiek galima tą patį kartoti? Ir tada žiūri kaip transformuojasi. Taip kad turi būti kantrus ir išbūt tą laiką, neforsuot to.“ (11 psl.) Anot jos, kai vaikui nuobodu, jis tai akivaizdžiai parodo ir tuomet jau galima kažką siūlyti „kad jis jaustų, kad mes neužstrigę, neužsifiksavę“.

Apibendrinant, kalbantis su tyrimo dalyviais išryškėjo, kad specialistams ypatingai svarbu, dirbant su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, išmokti kalbėti jų kalba. Taip pat svarbi šio ugdomojo proceso sąlyga yra nesitikėti greito rezultato, nes vaikui pirmiausia reikia jaustis saugiai, o tam reikia laiko.

3.2.3 Darbo specifiškumas: laviruoti tarp netikėtumų

Analizuojant tyrimo dalyvių atsakymus, atsiskleidžia dar vienas savitas jų darbo su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, bruožas. Specialistams dažnai tenka spręsti situacijas, kurių prieš tai nebuvo apgalvoję ar nesitikėję, kad jos gali nutikti: *„Čia buvo vienas atvejis, mes darom darom su tais vamzdeliais ir jis man trenkė per petį. Aš tuomet suėmiau jo ranką ir sakau: „Man skauda“. O įsivaizduoji, jeigu jis rankoje būtų laikęs medinį pagali, žiauriai skaudėtų...“ (Rokas, 13 psl.).* Mokindamas tinkamo elgesio Rokas pasakojo, kad tokiais momentais stengiasi įžodinti skausmą, kad vaikas suprastų, kas nutiko. Vaikai, turintys raidos sutrikimų, dažnai elgiasi impulsyviai, todėl specialistai sako, kad labai svarbu susitelkti į „čia ir dabar“ laiką. Ir ne tik suprasti, bet intuityviai pajusti vaiko intencijas į specialistų siūlomą veiklą. *„<...> kai dirbi ir turi rekvizitą tu turi jį sugaudyti, tu turi pamatyti ir vaiką, vat užčiuopti tą vaiką, tu turi valdyti situaciją, valdyti bendrą eigą. Toksai gauniesi žongliruotojas, balansuotojas. Negali mintimis būti niekur, pilna koncentracija turi būt. Nes tiesiog visą laiką viskas ant ribos yra.“ (Aistė, 4 psl.).* Specialistai pastebi, kad reikalinga žinoti vaiko, turinčių raidos sutrikimų, elgesio specifiškumą ir esmines buvimo drauge taisykles, nes suplanuotą užsiėmimo eigą visada lydi improvizacijos: *„<...> yra įprasta struktūra, nes jiems, kiek ir žinau, geriausia ir saugiausia, kai jie žino, kas bus, kada bus, po ko bus. Bet toji struktūra aišku visą laiką yra nenuspėjama, kas bus, nes į kiekvieną dalyką jie labai savitai reaguoja. Nebus, kad pasiūlysi su tom pačiom skarelėm: pasiūlysi žongliruoti, rodysi kaip žongliruoti, tai tikrai nebus. Ten vienas jas pažįsta per spalvas, kitas jas dedasi ant veido ir jaučia jas, kažkas jas pasiima ir iš jų dėlioja taką ant žemės, kiekvienas jas kitaip pažįsta. (Aistė, 8 psl.).*

Atsižvelgiant į tyrimo dalyvių duomenis, atsiskleidžia specialistų gebėjimas improvizuoti situacijose, kuomet vaiko, turinčio raidos sutrikimą, elgesys kelia iššūkius. Specialistų, dirbančių su specialiųjų poreikių vaikais mokėjimas *žongliruoti ant ribos* – reiškia būti pasiruošusiam viskam ir tuo pačiu priimti tai, kaip savaime suprantamą dalyką.

3.3 Specialistų tikslai ir priemonės jiems pasiekti

Teatro specialistai dirbdami su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, aiškiai apibrėžia darbo taisykles, tikslus ir priemones jiems pasiekti. Tyrimo dalyviai yra labai skirtingos kūrybiškos asmenybės, ieškančios savo autentiško metodo kaip dirbti su kitokiu vaiku. Nepaisant jų išskirtinumų, juos visus vienija tie patys tikslai: teatro specialistams svarbu padėti vaikui jaustis gerai užsiėmimų metu. Taigi jų dėmesio centre yra ne galimybė pasiekti meninių rezultatų, bet vaiko poreikiai. Ir šiems tikslams įgyvendinti jie naudoja labai panašius darbo įrankius kaip ir dramos terapijoje: išraiškingą rekvizitą, sensorines priemones, vaizduotės žaidimus, muziką, improvizaciją. Neabejotinai, taip yra todėl, kad teatras pats iš savęs susideda iš labai konkrečių teatro raiškos priemonių, todėl nepaisant kiekvieno tyrimo dalyvio kūrybingumo ir išmonės pats darbo principas su specialiųjų poreikių turinčiais vaikais yra panašus. Apibendrinant šiuos duomenis galima teigti, kad tyrimo dalyvių pasakojimus apie savo darbą su raidos sutrikimų turinčiais vaikais vienija panašūs tikslai ir darbo įrankiai, tačiau pasitelkiamos skirtingos, savitos taisyklės, kurios naudojamos bandant apsaugoti save ir klientus nuo nepatogių situacijų.

Ši tema dalinama į tris potemes: Darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais specialistų tikslai; Teatro profesionalų darbo įrankiai, dirbant su raidos sutrikimų turinčiais vaikais; Ribų ir taisyklių nustatymas – svarbi veiklos su raidos sutrikimų turinčiais vaikais dalis. Toliau pateikiami potemių aprašymai, cituojant tyrimo dalyvių interviu.

3.3.1 Darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais specialistų tikslai

Tyrimo dalyviai kaip vieną pagrindinių tikslų darbe su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, išsikelia socializaciją. Specialiųjų poreikių vaikams labai trūksta bendravimo įgūdžių, dėl to jiems sunku susirasti draugų, o tai, pasak teatro specialistų, labai stipriai atsiliepia vaikų emocinei savijautai. Galimybė vaikams būti aplinkoje, kuri supranta jų poreikius, jų saviraiškos kalbą, jiems

tampa svarbia terapine patirtimi. Vakarė prisimena, kad išsigryninti tikslą užtruko, o jį įsivardinti padėjo vaikų, turinčių raidos sutrikimų, tėvų pastiprinimas: „<...> *mano vidinis perfekcionizmas kaldavo, kad na kaip aš čia eisiu, kažkokią nesamoneį darysiu, apie ką čia, kas čia... Tėvai sako, kad tie vaikai apskritai turi mažai kontakto su kitais žmonėmis: „Jeigu tu galėtum tiesiog bendrauti su jais ir būt ir jūs kartu kažką faino veiktumėt, tai jau būtų labai daug““.* (4 psl.) Aistei taip pat svarbu atliepti vaiko ryšio poreikį, kad jis jaustųsi suprastas, išgirstas, pamatytas. Tačiau, jai svarbiausia ne įgūdžius lavinti, o kad specialių poreikių turintis vaikas užsiėmimų metu galėtų jaustis savimi ir iš jo nebūtų reikalaujama mokytis gerų elgesio manierų. „<...> *jeigu nori juos paversti kareivėliais, kurie bus visuomenė, kurie ten išmoks normų, kurie žygiuos, kurie mokės atsisveikinti tvarkingai, atlikt tam tikrus veiksmus, tai gerai, tą tu gal juos išmokysi, bet jeigu ateini su jais pabūt ir tavo tikslas, kad jie pabūtų tą laiką laimingi, kad pabūtų savim ir, kad atsipalaiduotų, sudalyvautų, pasimėgautų, tada tas būvimas yra kitoks. Tada tu nustoji būt vienu iš tų žmonių, kurie jam vis bando įpiršti savo pasaulio tvarką, nes jie gauna visą laiką kažkokių komandų, nurodymų, visą laiką kažkokiam rėme, daryk taip, sakyk taip, elkis taip.“* (Aistė, 10 psl.) Specialistės pasisakyme išreikštas aiškus prioritetas, ko ji siekia savo veiklose. Įdomu tai, kad Rokas šiek tiek kitos nuomonės. Nors visų jų tikslas yra pagerinti vaikų socializaciją, visgi akcentus jie dėlioja skirtingai. „*Auginant vaiką labai svarbu emocinis ryšys, kas be ko. Bet, o kur įgūdžiai? Jis turi išmokti, kad negali su vamzdžiu duoti per galvą kitam...“*. (Rokas, 12 psl.) Rokui labai svarbi bendravimo kultūra, kuomet per naujų įgūdžių įsisavinimą, vaikas mokosi empatijos: „<...> *jeigu jį privesti iki to, kad pavyzdžiui, pasakyti: „Klausyk Vytui bloga“.* Ir jis ateis prie Vyto ir paglostys. Arba dar atvirksčiai: „*Sauliau, dabar tyla, nes visi klausysim, ką sakys Monika“*. Rokas pasitelkdamas teatro priemones – įvairių vaidybinių etiudų kūrimą, siekia specialių poreikių vaikus išmokyti draugauti tarpusavyje, nes tik tuomet ir galima pasiekti kūrybinių rezultatų.

Saulė kalbėdama apie jos darbo su vaikais tikslą, pabrėžia, kad jai rūpi į užsiėmimus įtraukti ir neurotipinės raidos vaikus. Užsimezgusi draugystė tarp skirtingos raidos vaikų yra vertinga patirtis mokintis suprasti vieni kitų skirtumus ir ieškoti juos jungiančių panašumų. „*Iš tikrųjų mūsų tikslas – neatskirti tuos vaikus ir daryti kažką specialiai jiems tiktai, bet juos kiek įmanoma... netgi ne juos, mus įtraukti į jų pasaulį iš tikrųjų.“* (Saulė, 11 psl.).

Apibendrintai, verta pastebėti, kad teatro specialistai, kalbėdami apie savo darbo tikslus priotizavo vaikų poreikį bendrauti, į antrą planą nustumę meninio rezultato siekimą. Raidos

sutrikimų turintiems vaikams tai savaime gydantis procesas, kuomet specialistas imasi įvairių teatro priemonių ne meninei išmonei sukurti, o padėti vaikui jaustis gerai su savo bendraamžiais, atrasti savo asmeninių stiprybių ir gebėjimų kurti, žaisti. Atsižvelgiant į tyrimo dalyvių papasakotas vaikų patirtis galima daryti prielaidą, kad teatro specialistų edukacinė-kūrybinė veikla yra terapinio pobūdžio.

3.3.2 Teatro profesionalų darbo įrankiai, dirbant su raidos sutrikimų turinčiais vaikais

Teatro specialistai dirbdami su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, pasitelkia visą savo kūrybinę išmonę ieškodami teatro raiškos priemonių, kurios būtų veiksmingos ir sulauktų vaikų dėmesio. Todėl dažnu atveju, specialistai naudoja savo pačių atrastus ir pasiteisinusius darbo įrankius. Saulės svarbiausia veiklos priemonė – stilizuotas rekvizitas, kuris padeda vaikui sutelkti dėmesį ir užmegzti kontaktą. Jai, kaip lėlių teatro atstovei, norisi pasitelkti konkrečius daiktus scenoje, kurie trauktų vaikų akį ir būtų paveikūs. „<...> *kalbėjimas per objektą, nesvarbu ar tai yra verbalus kalbėjimas ar ne, priėjimas prie vaiko per objektą, tarkim kirmeliukas vaikšto, tarkim visi jie turi kirmeliuką spektaklio metu ir mano kirmeliukas gali prieiti prie kito ir susipažinti, tai ne tai, kad aš prieinu ir sakau savo vardą, bet aš tai darau per daiktą ir žiūriu ar tas ryšys užsimezgė ir dažniausiai jis kažkoks atsiranda ir tuomet improvizuojį*“ (Saulė, 24 psl.). Rokas taip pat pasirenka konkretų vizualų objektą, kuris improvizacijų pagalba tampa spektaklio istorijos atspirtis ir simbolis. „<...> *aš ieškau kažkokio tai daikto – ar bato, ar lagaminų, ar lango, ar daug langų. Man turi ateiti kažkokie tai vaizdiniai <...> Ir tada mes kuriame istoriją, tą temą, kas galėtų įvykti su tais daiktais*“ (48 psl.). Rokas interviu metu pasakojo, kad įdomus daiktas, kuris leidžia garsą ar yra ryškių spalvų, neįprastų formų ir faktūrų labai padeda darbo procese. Raidos sutrikimų turintys vaikai daikto pagalba mokosi tarpusavyje žaisti, improvizuoti, sugalvoti įvairiausių veiklų: „*Vytas konkrečiai jis eina per daiktus ir Saulius taip pat – jiems reikia spalvų, kuo daugiau spalvų <...> Jeigu pavyzdžiui yra vamzdis, kuris garsą duoda, galima išmušti ritmą. <...> paskui mes su juo žaidžiam – žongliuojam, statom lazdeles ant grindų, darom slalomą, žodžiu, kuo įvairiau prigalvoti būtent per daiktus.*“ (Rokas, 1 psl.).

4 pav. Tyrimo duomenys: tyrėjos refleksija.

Praktikos metu supratau, kad dirbant su raidos sutrikimų turinčiais vaikais labai svarbūs dramos terapeuto improvizaciniai gebėjimai. Turi lyg aktorius čia pat reaguoti: iš kamuoliuko kurti patekančią ar besileidžiančią saulę, žvaigždes, kometas, tuomet kamuoliuką paversti masažuokliu arba nuostabiais ledais, kuriuos mes su Juliumi „ragaudami“ jautėme šaltį ir malonumą. Buvo nuostabu, nes Julius įsivaizdavo ledus! Pagaliau atsirado simbolinis veiksmas. Mes faktiškai vaidinome!

Dar vienas bendras teatro profesionalų veiklos bruožas – pasitelkti vaizduotės žaidimus, kurie vaikus įtrauktų į įsivaizduojamą pasaulį, kuriame tarsi viskas įmanoma: „<...> mes pasirinkdavome atmosferą kažkokią – tarkim vandenyno dugnas, arba medžio augimas, arba mašinos, kiekvieną kartą skirtingą temą, atmosferą“ (Saulė, 10 psl.). Tuo tarpu Rokas naudoja vaizduotės pratimus kaip priemonę padėti vaikams sukurti vaidmenis: „Aš jiems duodu vaizdinį kažkokį tai. Jeigu ranka į viršų (rodo pakeltą ranką) aš jiems sakau: „jūs turite pasiekti dangų, paimti žvaigždę, pamatyti ją ir paleisti““ (Rokas, 50 psl.). Vaizduotės žaidimai neatsiejama kiekvieno teatro specialisto veiklos dalis. Vakarė juos pasitelkdavo susitikimo su vaiku pradžioje. Užsimezges žaidimas tarsi pradžios ritualas vėliau išsivystydavo iki kitų veiklų ir temų. „Su vienu tarkim pradėdavom nuo kokių menamų uogų, vaisių ar dar kokio nors ragavimo, valgydavom daug menamų dalykų, paskui jie krisdavo, dar kažkas, o paskui pereidavo į kažką kitą.“ (Vakarė, 11 psl.).

Vieną pagrindinių savo darbo įrankių Vakarė įvardino pojūčių valdymą. Žadindama specialių poreikių turinčio vaiko pojūčius, ji stengdavosi tokiu būdu susikurti bendrą jūdviejų bendravimo kalbą, kuri skatintų autentišką ryšį. „<...> tu žiūri, kuris pojūtis tą kartą vaikui svarbiausias. Pojūčių valdymas turbūt mano įrankis – apie ką mes šiandien? Ar mes uostom, ar liečiam? Ir dar ką aš darydavau tai įvardindavau, kad vaikui būtų aišku, kad mūsų bendroj kalboj tai, ką mes čia liečiam yra šiurkštu, švelnu. Na va taip susikurti bendrą kalbą ir gali ginčytis. Būdavo, kad „oj kaip skanu“, „neee neskanu“, arba „tau neskanu, man skanu“ vat toksai patyrimėjimas.“ (Vakarė, 12 psl.). Saulei sensorinės priemonės taip pat labai svarbios veikloje su vaikais. Jos paremtos medicinine literatūra, kurią gerai žino ir jų naudą supranta raidos sutrikimų turinčių vaikų tėvai. Tėvų žinios, pasak Saulės, tampa didelė parama procese su vaikais, kurie ateina drauge su jais. „Smulkioji motorika padeda kalbos gebėjimus ugdyti ir tėvai tą tikrai žino ir jie yra pasiruošę su

tokiais pratimais įsitraukti <...>. Paskui kai įtraukiamas visas kūnas, kai jis apgaubiamas ar kažkaip tai sulenda visas kūnas į kažkokią erdvę irgi žinoma tėvams ir tai pasitvirtinę, mes įtraukiam tokius momentus, tuos sensorinius momentus į savo kūrybą“ (Saulė, 4 psl.).

Muzikinės priemonės – dar vienas įrankis, kurį naudoja specialistai. Tai gali būti muzikinis instrumentas ar pačių specialistų atliekama daina, lopšinė. Vakarė interviu metu prisiminė atvejį, kai į jos užsiėmimus ateidavo autistiškų savybių turintis berniukas. Pagrindinė komunikavimo priemonė su berniuku buvo lopšinė, kurią Vakarė dainuodavo. Ilgainiui dainavimas peraugo į artimą ir saugų ryšį: *„visiškai neįtikėtinas dalykas ir man, ir tėvams, kad jo fainiausias dalykas lopšinė, ir kad aš galėdavau dainuot jam lopšinę. Ir kaip tai kisdavo, jis pats prisijungdavo su savo dainavimu, kaip kartais tai būdavo su lietim kažkokiu, tarkim pirštų žaidimai lopšinę dainuojant.“* (Vakarė, 12 psl.). Aistė muziką pasitelkdavo kaip priemonę nuraminti vaikus, atkreipti jų dėmesį. Specialistė sako, kad raidos sutrikimų turintys vaikai labai jaučia muziką, ji jiems paveiki: *„<...> jeigu įsisiautėja labai vaikai ir tu jauti, kad viskas per daug užkyla, tai tiesiog įjungti muziką ramiai ir palieki, ir viską darai taip pat, bet jie kažkaip pajaučia, jie tarsi šokėjai muzikai pasikeitus suletėja, nurimsta, tarsi nevalingai. Bet koks bendras ženklas, bendra daina, ar kažkoks ritminis dalykas, pavyzdžiui, kai situacija tampa nevaldoma tiesiog pradedi daryti kažkokį dalyką ir jie daro kartu su tavim, nurimsta tada, sugrįžę į kažką įprasto.“* (Aistė, 5).

Analizuojant tyrimo duomenis atsiskleidė, kad vienas svarbiausių įrankių, kurį naudoja būtent teatro profesionalai yra improvizacija. Gebėti *čia ir dabar* momente sukurti pasakų veikėją, kurio tikisi vaikas arba kokį personažą, kuris galėtų padėti vaikui įsitraukti į procesą. Mokėti improvizuoti situacijoje, kuri kelia iššūkius tiek vaikams, tiek specialistams. Improvizuoti ieškant savo metodų, profesinių darbo instrumentų. Improvizacija yra didelė meistrystė, kuri, pasak, tyrimo dalyvių ateina su patirtimi. Vakarė labai dažnai improvizuoja dirbdama su vaikais. Stengiasi pajusti, ko tuo metu vaikams reikia ir sureaguoti: *„<...> o jei jauti, kad neišeina, kad negirdi, sunku suprasti žodžius, ar jau pavargę ir pradedi vaidinti* (utriruotu vedėjos balsu): *„labas vakaras, sveiki atvykę į mūsų paslaptinę olą ir dabar čia mūsų kasmetinis raganų šou! Kviečiam į sceną pirmąją raganą, koks tavo vardas, prisistatyk“.* Ir tada visiems faina, nes žaisti vaikams patinka.“ (Vakarė, 31 psl.). Dirbdami su specialiu poreikių vaikais teatro specialistai juos taip pat moko ir skatina improvizuoti. Jų kūrybiniame procese labai daug improvizacijos, nes jos dėka vaikai mokosi svarbiausio – tarpusavyje komunikuoti. *„<...> turim tokias dirbtuves kur pasigamina kirmeliukus ir su tais kirmeliukais tada kuriam kartu šokį, kiekvienas gali ieškoti, kaip*

tas kirmėliukas miega, ar jis išsitiesęs ar susirietęs, ar kvėpuoja lėtai, ar kvėpuoja greitai, ar stipriai ir jie tuomet visi drauge žaidžia“ (Aistė, 24 psl.).

Apibendrintai, nepaisant to, kad teatro profesionalai ieškojo būtent savo metodo ir veiksmingų darbo priemonių dirbant su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, visgi visi naudoja panašias teatro raiškos priemones, padedančias įtraukti ir sudominti vaikus kūrybine veikla. Išraiškingas rekvizitas, sensorinės priemonės, vaizduotės, vaidmenų žaidimai, muzika, improvizacija – tai pagrindiniai teatro profesionalų darbo įrankiai, dirbant su raidos sutrikimų turinčiais vaikais.

3.3.3 Ribų ir taisyklių nustatymas – svarbi veiklos su raidos sutrikimų turinčiais vaikais dalis

Kalbantis su tyrimo dalyviais išryškėjo, jog teatro gyvastis – kurianti bendruomenė, kurią jungia ne tik bendri interesai, bet ir susitarimai, padedantys būti drauge. Svarbus aspektas, leidžiantis vaikams gerai ir saugiai jaustis teatro veikloje – tai taisyklės: „<...> *labai svarbus yra laikas, kada mes pradedame ir baigiame, kad nebūtų panikos, isterikos išeinant“ (Saulė, 31 psl.).* Saulė sakydama informaciją vaikams prieš užsiėmimus stengiasi, kiek įmanoma labiau *užbėgti už akių*, kad kuo mažiau vaikai išgyventų nerimą. „*Būtinai pasakom, kas tai yra, ar tai yra spektaklis, ar tai yra užsiėmimas, pamoka, pasakom temą, jeigu tai yra nauja erdvė, pasakom kur yra kas.* (Saulė, 20 psl.). Pasak Saulės, visada vaikus stengiasi įspėti dėl sensorinių patyrimų, kurie juos gali išgąsdinti: „<...> *jie nežino, kas tas teatras yra, jiems reikia eiti baisiu kiemu link pastato ir jiems per daug iššūkiu, todėl jie gali ir neateiti. Tai mes stengiamės paruošti iš anksto. Ir pabaigos momentas, atsisveikinimas irgi ženklas, kad mes išsiskirstysime.*“ (Saulė, 20 psl.).

Išvengti nepatogių jausmų siekia ir patys tyrimo dalyviai: „<...> *jie neturi tam tikrų ribų, nes jei tu užleisi trupučiuoką, tu negalėsi nieko padaryti. Visąlaik turi turėt tą, kiek tu gali juos prisileist prie savęs, va...“ (Rokas, 47 psl.).* Rokui reikalingos bendravimo ribos, kad sugebėtų su specialiųjų poreikių vaikais dirbti. Vakarė ribojo užsiėmimų su vaikais kiekį per dieną. Ši jos pačios išsikelta taisyklė kaip prevencinė priemonė nuo perdegimo. „*Vat tą tai tikrai jautriai matavausi, kiek galiu kokybiškai išbūti <...> Tai vat laiko ir kiekio matavimas tikrai vat būdavo...“ (Vakarė, 22 psl.).*

Ribų nustatymas labai svarbus užsiėmimų procese. Raidos sutrikimų turinčius vaikus specialistai moko laikytis taisyklių aplinkoje, kurioje yra dirbama: dalintis rekvizitais su kitais bei

garsiai įžodinti savo poreikius, su jais susijusius: „*Pati aplinka turi taisykles, jeigu tu padėjai įdomų daiktą jis negali tiesiog būti, tu tada ji naudoji ir pasakai aiškiai „čia yra mano aš juo groju, jūs dabar negalite groti“, nes instrumentai dažniausiai traukia vaikus „bet galėsite groti vėliau“, nu žodžiu, labai aiškiai pasakyti, kur yra ribos“ (Saulė, 21 psl.). Savo praktikos metu drauge su Roku susidūrėme su autistišku vaiku, kuriam buvo sunku dalyvauti grupėje. Fiziškumo ribos buvo labai dažnai peržengiamos. Tokiu atveju, dirbome su vaiku individualiai, vildamiesi, kad vėliau jis galės sugrįžti į grupinę veiklą. Rokas vadovavosi taisykle, kad vaikas galės būti gražinamas, kai suvoks savo elgesio pasekmes: „<...> jį paimsiu į grupę, bet jei vėl pradės išdykauti, tada pasakysiu, kad taip negali būti ir vėl jį pašalinsim. Ir paskui vėl sugrįšim. Kad jis suvoktų, ką jis gali su tais vaikais, ir ko negali, kur tos ribos, kur neturi peržengti“ (Rokas, 9 psl.).*

Apsibrėžti ribas reikalinga tiek dėl vaikų, tiek dėl pačių specialistų gerovės. Įvairias iššūkių keliančias situacijas, kurios nutinka su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, galima apsidrausti taisyklėmis, kurios suteikia vaikams aiškumą kaip elgtis, saugumo jausmą, abipusį pasitikėjimą ir užtikrina sklandesnę darbo eigą.

3.4 Reflektuojamas teatro veiklos terapinis poveikis

Analizuojant duomenis, ryškėja, jog teatro menas sukuria saugią erdvę vaikams, turintiems raidos sutrikimų, pažinti vienas kitą, užmegzti santykius su kitais, per įkūnijamą vaidmenį išveikti sunkius jausmus, vidines įtampas. Taip pat skatina patirti daug teigiamų emocijų: žaidžiant grupėje ar individualiame santykyje su pedagogu vaikas stiprina pasitikėjimą savimi. Teatro užsiėmimų metu specialistai įgalina raidos sutrikimų turinčius vaikus eksperimentuoti naujus elgesio modelius, drąsiai daryti klaidas ir iš jų mokytis, ugdyti svarbius bendravimo įgūdžius, kuriuos būtų galima pritaikyti kasdieniniame gyvenime.

Ši tema skirstoma į dvi potemes: *Būti kažkuo*: per vaidmenis išveikti emocijas, išlaisvinti įtampas; Sukurtas patikimas ryšys, leidžiantis vaikams saugiai *būti* ir *žaisti*. Šiame tyrime toliau pateikiamas kiekvienos potemės aprašymas, cituojant tyrimo dalyvių interviu.

3.4.1 *Būti kažkuo*: per vaidmenis išveikti emocijas

Tyrimo dalyvių duomenys atskleidė teatro veiklos poveikį raidos sutrikimų turinčiam vaikui. Vienas pagrindinių – tai galimybė išvaidinti ir išveikti susikaupusias asmenines emocijas. Rokas kalbėdamas apie teatro meną supranta jį kaip įprastą visuomenės išraiškos ir komunikacijos būdą. *„Mūsų gyvenime teatras apskritai visur yra. Ir politikoje, ir visuomeniniame gyvenime, teatras reikalingas apskritai. Mums būti kažkuo kartais yra labai svarbu. Ir būti kažkuo tam, kad išlaisvinti savo įtampą tikrame manyje“* (Rokas, 50 psl.). Vaidindamas suaugęs ar vaikas turi galimybę tinkamai išlieti savo emocijas, nes jis tai daro iš pasirinktos rolės ar personažo pozicijos. Vakarė prisiminė konkretų atvejį, kuomet suvaidintos su vaiku situacijos, jam padėjo nusiraminti ir mokytis empatijos. Teatro specialistė dirbo su berniuku, kuris labai skriaudė savo namuose laikomą katiną. Vakarės užsiėmimų metu berniukui rūpėjo kurti istorijas apie savo naminių augintinių: *„Tai iš pradžių aš buvau tas katinas ir visaip kaip išveikdavom, kaip jis su juo bendrauja, ir įvardindavau, ką katinas jaučia, verbalizuodavau katino emocijas ir to vaiko. Ir paskui atėjo momentas, kai jis pasiėmė pagalį ir norėjo trenkt tam katinui. Ir čia jau mano pasirinkimas buvo ar stabdyti ir sakyti, kad ne... Gyvenime taip, bet mes žaidžiam. Ir tada pasirinkom staigiai: paėmiau didžiulį pliušinį kvadrata, sakau: „dabar čia katinas“ ir ten jis trenkė katinui. O aš toliau garsinu: „oj katinui labai skauda, liūdna ir bijo katinas“. O tas vaikas patenkintas ir visos kitos emocijos. Tiesiog tai buvo mano kaip specialisto pergalė apie rezultatą kalbant, kad aš daviau jam įrankį padaryti taip, kaip jis nori ir padaryti tai socialiai priimtina.“* (Vakarė, 7 psl.). Dažnu atveju, teatro raiška yra bene vienintelė priemonė vaikui kalbėti apie savo vidinį skausmą, kurį jis patiria mokykloje ar namuose: *„Buvo tokia mergaitė... tokiu būdu išsiaiškinau, kad galimai yra seksualinio smurto nuo to, ką ji atsinešdavo ir turėdavo galimybių išvaidinti, išveikti tas visas savo temas ir traumas, ir aktualijas gyvenimo.“* (Vakarė, 10 psl.). Saulė dirbdama su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, pastebėjo, kad teatro raiškos priemonių dėka jiems lengva įsijausti ir įsikūnyti į drauge kuriamą iliuzinį pasaulį: *„<...> mes matydavom poveikį, kaip tas žmogus susikoncentruoja, kaip jis iš plasnojimo pereina į ritmo kažkokį kūrimą, nes tiesiog jį paveikia ta muzika, kaip jisai nori įsitraukti visais pojūčiais“* (Saulė, 2 psl.). Vaikams įprasta žaisti, žaidimas yra vaikų komunikavimo priemonė. Todėl Rokas žaisdamas teatrą su vaikais skatina jų elgesio pokyčius per gyvenimiškas, jiems suprantamas situacijas: *„<...> teatras yra labai konkretus dalykas – yra situacijos ir tos situacijos kūrimas. Duodu obuolį: „pasakyk, ačiū“. Negaus, kol nepasakys ačiū, bet sekantį kartą tu jam paduosi jį, iškart pasakys ačiū ir paims“* (Rokas, 57 psl.).

Teatro užsiėmimai vaikams padeda ne tik išveikti emocijas, bet taip pat įgyti pasitikėjimo savimi, emociškai sustiprėti, patirti daug teigiamų emocijų. Pasak Roko, vaikams, turintiems raidos sutrikimų, patinka pasirodyti scenoje prieš žiūrovus, nes taip jie sulaukia dėmesio ir jaučiasi pastebėti, įvertinti. „<...> kada jie po truputi gaus motyvacijos tą, ką jie daro kažkam, kuris sėdi salėj patinka ir jam ploja ir visi sakys, kad tai yra puiku, jie norės tai pakartoti.“ (Rokas, 37 psl.). Vakarė dirbo su autistiškų savybių vaiku, kuriam galimybė pačiam suvaidinti savo susikurtą herojų suteikdavo daug džiaugsmo. Specialistė pastikėjo procesu, kuris vyko vaikui režisuojant jūdvių žaidimą: „<...> buvo mažytė sporto salė, ir staiga jis sustūmė visas ten buvusias paralonines figūras. Sudėjo kilnojamus svorius, tuos apskritimus ir padarė troleibusą. Ir staiga jis pradėjo nusirenginėti, bet irgi tas vidinis jausmas, kad ne, tikrai negaliu jo drausminti, kad jam svarbu, ką jis daro. Jis nusirengė ir vieną stačiakampį aprenkęs savo rūbais padarė save. Tada pasodino ir paprašė, kad aš stumčiau. Ir jis buvo euforijoje nuo to, kad jis galėjo būti autobuso vairuotojas. Tai vat tos vaidybos daug.“ (Vakarė, 8 psl.). Improvizuodama ir pati kurdama savo metodikas, ji atrasdavo kūrybiškų būdų kaip per žaidimą įgalinti raidos sutrikimų turintį vaiką jaustis svarbiu, stipresniu, galinčiu daryti įtaką. Tai didelė vertė, kurią ji kaip specialistė sukdavo. „<...> susėdavom į ratą ir aš jiems duodavau menamą burtų lazdelę – ir jie galėdavo iš pradžių mane paversti koku noriu gyvūnu. Ir jie pasako kokį norį burtažodį ir aš tapdavau, kuo susitaria. Tai ten būdavo neįtikėtina, paskui visa mokykla visą savaitę šnekėdavo kaip verčia vieni kitus. Bet kai vaikas pajunta galią, kad jis gali pakeisti kitą, kad neateina suaugęs, kuris vėl jam aiškina, ką daryt, o kad jis pats turi galią. Tas vaiko įgalinimas man būdavo svarbus darbe.“ (Vakarė, 30 psl.).

Apibendrinant, vaikai kurdami personažus žaidžia temomis iš savo gyvenimo. Ir jos gali sukelti įvairialypius jausmus, priklausomai nuo to, kas tuo metu vaikui svarbu – ar išveikti susikaupusį skausmą ar patirti džiaugsmą, pabuvus savo herojaus rolėje. Kurdami vaidmenis, kitaip tariant, žaisdami teatrą, vaikai stiprina savo savivertės jausmą, mokosi elgesio normų ir empatijos.

3.4.2 Kuriamas patikimas ryšys, leidžiantis vaikams saugiai būti ir žaisti

Specialistui sukurti saugų ir patikimą ryšį su vaiku, turinčiu raidos sutrikimų yra svarbiausia veiklos dalis. Tyrimo duomenys atskleidė, kad jausdamasis saugus grupėje ar individualiame ryšyje su specialistu vaikas geba atsipalaiduoti, būti savimi, mokytis drauge žaisti.

Saulė šio tikslo siekia lėtai, stengdamasi jautriai išbūti procese su vaiku: „<...>mes einame žingsnis po žingsnio, niekada neprovokuojame, nešokiruojam netikėtai ir neturim tikslo sukrėsti ir visą laik einame į ryšio sukūrimą ir tokią bendrą kūybą.“ (Saulė, 22 psl.). Rokas prisimindamas mano praktiką pas jį, pastebėjo, kad specialių poreikių vaikai neskuba užmegzti kontakto, jiems reikia laiko, kol jie išmoksta pasitikėti nauja aplinka, žmonėmis ir juos priimti. „Su Sauliu, Vytu ir Monika jau kontaktas yra ir labai ryškus. Jie labai nori ir labai laukia, kada bus užsiėmimas. Vytui sakau: „Tu anksčiau bijojai prisilietimų, o dabar mes galim apsikabinti, paduot man ranką“. Jis ateina, prisiglaudžia, duoda ranką. Jis jau nebijo. Tam reikalingas laikas.“

Darbas grupėje stiprina tarpusavio ryšius, moko vienas kitu pasirūpinti bei prisiimti atsakomybę. Rokas pasakojo, kad prieš pasirodymus stengiasi grupę palaikyti akcentuodamas ryšius, o ne estetinę spektaklio raišką: „<...> jeigu jūs scenoje nebūsate didelėj meilėj, jeigu jūs nepastebėsit, kad kažkam tai bloga per spektaklį ir jūs neateisit ir jam nepadėsit, spektaklio nebus.“ (Rokas, 52 psl.). Tyrimo dalyvių nuomone, bendra kūrybinė veikla suartina, o naujai atrastame ryšyje trina vertinimo ir priešiško ribos. Saulė dažnai į savo užsiėmimus įtraukia skirtingos raidos vaikus, ko pasekoje neurotipiniai vaikai susidraugauja su raidos sutrikimų turinčiais vaikais „<...> vėliau po užsiėmimo jau abidvi grupės sėdėjo susispaudusios prie besisukančio stalo ir pašė smėlio piešinius ir nebuvo jokio skirtumo, kur čia kuris. Ir netgi jie priėmė tai, kad kai kurie vaikai tą smėlį į burną ėmė, niekam tai nebuvo problema. Jie apie kažką kalbėjosi, apie žaidimus, jie atrado kažką bendra“.

Stiprus ryšys grupėje moko pasitikėti vieni kitais, būti drauge vienoje erdvėje, kurioje visos emocijos priimtinos ir gerbiamos: „<...> jis žino, kad dabar ateis ir mes būsim kartu labai laimingi, arba nelaimingi, vienas geros, o kitos blogos nuotaikos, bet mes išmokinsim mylėti vienas kitą, priimti vienas kitą tokį, koks jis yra“ (Rokas, 55 psl.). Specialistui būti ryšyje su vaikais reiškia priimti juos tokius, kokie yra. Jis turi prisitaikyti prie specialių poreikių turinčių vaikų nuotaikų: nutraukti savo suplanuotą veiklą ir žaisti tai, kas jiems tuo metu rūpi ir įdomu. Kita vertus, pasak tyrimo dalyvių, kuomet vaikas jaučiasi atsipalaidavęs, tuomet jis drąsiau improvizuoja ir siūlo savo žaidimus. „Vytas pavargsta, jam greitai nusibosta, tada jis nori žaisti slėpynių. Jis pasislepia po kėde, kurią aš matau ir aš turiu ieškoti žiauriai daug, tada jis ten guli, aš turiu apsisukti ir „ahaaaa gal po kėde dar nežiūrėjau“ <...>. Tada jam kaifas, slėpynių žaidėm, o vadovas nesurado.“ (Rokas, 6 psl.).

Vakarė dirbdama su specialių poreikių vaiku individualiame santykiyje naudojo *veidrodžiavimo techniką*, kuri padėdavo sukurti bendrystę su vaiku. „<...> buvo vaiku, su kuriais aš užmezgdavau ryšį tada, kai pradėdavau jų judesius kartoti arba daryti jų specifiskus dalykus. Matai tą jų žvilgsnį, kad „eina sau, ne aš vienas toks! Geras, kad dar kažkas daro!“, ir tai užkabina.“ (Vakarė, 6 psl.). Įdomu pastebėti, kad ne tik vaikai, turintys raidos sutrikimų jaučiasi laimingi atradę naujus santykius, bet ir patys tyrimo dalyviai atskleidžia, jog dažnai jaučiasi apdovanoti išskirtiniu vaikų dėmesiu. „<...> mes kažką darom, bruzdam, judam, o jis ateina ir man į akis žiūri. Aš pradžioj nepastebėjau to, po to tik atkreipiau dėmesį ir aš į jį atsisukau, ir irgi pradėjau į akis žiūrėt. Po 20 sekundžių nusišypsojo, dar taip pažiūrėjo į akis geras 2 minutes ir taip akimis atsiveikinom ir toliau nuėjom kažką daryt. Jam tiesiog reikėjo man į akis pasižiūrėt. Man irgi tas momentas atrodo toks gražus, ypatingas, nes kada tu gauni iš žmogaus vat tiek daug tokio nepertraukiamo ryšio, gilaus.“ (Aistė, 13 psl.). Vakarė interviu metu atskleidė, kad priemonės pasiekti rezultata, kuomet vaikas jaučiasi saugus inicijuoti savo veiklas užsiėmimuose, kiekvieną kartą skirtingos. O užsimezgdusios draugystės poveikį patiria ir vaikas, ir pats specialistas. „Buvo vaikas, kuris nekalbėdavo, tik švilpudavo, niūnuodavo ir švilpudavo. Tai mes dirbom tris metus, tai aš prisijungiu iš pradžių kartu niūnuodavom mažus tokius motyvus, po 2 metų dviem balsais improvizuodavom valandą laiko. Ir ar tai buvo ryšys ir bendravimas? Tikrai taip! Aš išeidavau lyg iš kokio giluminio pokalbio.“ (Vakarė, 6 psl.).

Apibendrintai, saugus ir teigiamas ryšys su vaiku, turinčiu raidos sutrikimų užtikrina sėkmingą bendrą kūrybinį darbą su specialistu. Vaikas pasitikėdamas aplinka, kurioje jis žaidžia, jaučiasi priimtas ir vertinamas. O tai neabejotinai, prisideda prie vaiko raidos progreso: jis jaučiasi ramesnis, pagerėja socializacijos įgūdžiai, jam lengviau sekasi įsitraukti į bendrą veiklą, sustiprėja empatijos jausmas, jis nebijo rodyti iniciatyvos.

5 pav. Tyrimo duomenys: tyrėjos refleksija.

Studijų metais gilindamasi į dramos terapijos teorinę medžiagą bei praktiškai ją bandydama paskaitose, taip pat profesinės praktikos metu, pastebėjau bendrus bruožus tarp teatro meno ir dramos terapijos. Analizuodama duomenis dar kartą įsitikinau, kad dramos terapijoje ir teatro užsiėmimuose naudojami panašūs darbo instrumentai yra būdas sužadinti ir pažinti vaikų emocinį pasaulį. Taip pat pastebėjau, kad dramos terapeutus ir teatro praktikus sieja pasitikėjimu grįstas ir labai nuoširdus ryšys su vaiku, kurio dėka vaikai aktyviai keičiasi. Atkreipiau dėmesį

į dar vieną svarbų bruožą bendraudama su tyrimo dalyviais, kad dėl darbo su šiais vaikais specifikos, teatro praktikai dėmesį kreipia ne į meninio rezultato (pvz. spektaklio) pristatymą tėveliams, bet į darbo procesą. Tyrimo dalyviai akcentuoja vaikų įsitraukimą į procesą, kuris jiems būtų priimtinas ir saugus, neprimeddami savo režisūrinės išmonės ar dominavimo. Užduočių atlikimas nėra svarbiausia veiklos dalis, svarbiausia užmegzti draugystę, kuri drąsintų vaikus veikti pokyčių link.

3.5 Iššūkiai, keliantys sunkius jausmus

Tyrimo dalyviai vieni iš pirmųjų Lietuvos teatro specialistų, dirbančių su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų. Kiekvienas jų savarankiškai ieškojo savo metodinio kelio ne tik dėl asmeninių ambicijų, bet ir dėl to, kad beveik nėra profesinės bendruomenės. Todėl tiek klaidos, tiek sėkmės jų darbe nesulaukdavo reikiamo dėmesio. Tyrimo dalyviai atskleidžia, kad dirbti su vaikais, turinčiais specialių poreikių nėra lengva. Specialistai patiria sunkumų tiek dėl vaikų elgesio, tiek dėl išorinių sisteminių problemų. Ribotos vaikų kognityvinės funkcijos dažnai sukelia iššūkius teatro specialistams kaip tinkamai atliepti vaikui ir laikytis savo veiklos plano. Visuomenės dėmesio trūkumas specialių poreikių turintiems vaikams atsiliepia ir į teatro specialistų darbą – profesinis vakuumas, skatinantis abejoti savimi.

Ši tema dalinama į dvi potemes: Darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais sunkumai; Susidūrimas su sisteminėmis problemomis. Toliau pateikiami potemių aprašymai, cituojant tyrimo dalyvių interviu.

3.5.1 Darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais sunkumai

Ilgas procesas link norimo rezultato, pastovi improvizacija, ieškant būdų sudominti vaiką, nesukontroliuojamos situacijos darbe, spektaklio temų, išraiškų ribotumas, bendraminčių kolegų trūkumas – visa tai teatro specialistams sukelia stipriausius jausmus. „Yra sunkumas manyje. Aš pats esu sau sunkumas“, atviravo Rokas, kalbėdamas apie bendrą kūrybinį procesą. Kurdamas skirtingus spektaklius, jis susiduria ne tik su vaikų, bet ir savo ribotumu: „<...> Ir man vadinasi reikia tas visas temas... ieškoti vizualių išraiškų, kaip visą tai įvynioti, kad atrodytų naujas spektaklis, bet temos vistiek tos pačios, man tas vat sudėtingiausia yra“ (44 psl.). Kurti be

bendraminčių, tai sunkiausia Rokui. Raidos sutrikimų turintys vaikai gali tapti puikūs proceso dalyviai, patarėjai, bet kūrybinis idėjų generavimo dialogas su jais ribotas. Saulė išgyvena panašius jausmus kaip Rokas: susidūrus akistatoje su savo nežinojimu, ją užplūsta beviltiškumas: „<...> būna kartais kad kažką darai darai, bandai ir tikrai tokia neviltis apima, kai nepavyksta, neįtrauki to vaiko arba jis suizrta, nervinasi ir tu nežinai kaip daryti.“ (33 psl.). Išlukt siekiamo rezultato užtrunka, nes vaikų mokymosi procesas yra lėtas. Rokui sunkius jausmus kelia ilgas procesas, kol grupė išmoksta dirbti, anot jo, kaip laikrodukas: „O kada viskas paskui suveikia, tu to nematai ir atrodo tas laikrodukas veikia, vat tas yra sudėtingiausia – ateiti iki to momento, kada vat jie gali tą visą...“ (51 psl.). Netikėtos, nesuplanuotos situacijos teatro specialistus verčia improvizuoti, tačiau, sprendžiant iš Saulės interviu, tai kelia dvejopus jausmus: „<...> netgi tas spektaklis jis turi struktūrą, kurį mes jau rodėm nemažai kartų ir aš visą laik ant savęs pykstu, kad aš nepakartoju teksto, aš jo nepasakau taip pat niekada ir galvoju reikia man jį išmokyti mintinai viską, ką aš ten užsirašius, bet nu neišeina, nes nereikia, nes visada turi improvizuoti“ (28 psl.). Aistei sudėtingiausi momentai darbe, kuomet specialių poreikių vaikai nekreipia dėmesio į jos ir kolegų veiklas. Dažniausiai, pasak jos, taip būna per pirmas susitikimo dienas, kurias išbūti nėra lengva ir vaikams, ir specialistams. „Būdavo tokių momentų <...> vos įeina pro duris, vienas atsistoja į kampą ir kažką krapšto, kitas iškart pradeda lipti aukštyn vamzdžiais, sienom, langais, trečias bėgioja salėj ratu ir rėkia, o ketvirtas mėto į visus daiktus, ką randa ir vat tokia vaikų kompanija. Ir atrodo, ok, tai ką čia su jais daryti <...>. Ir aišku niekas į tave nekreipia dėmesio, kažkaip pabaigi, kažką kito darai, išsitrauki rekvizitą, jie tada su juo savaip - vienas su juo vėl bėga, kitas į kampą krapštosi, kažkam išvis neįdomu.“ (Aistė, 7 psl.).

Kadangi teatro specialistų, kurie dirbų su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų yra labai mažai, Vakarei ši situacija sukėlė labai stiprių asmeninių išgyvenimų. Pasak jos, ji jautėsi vieniša, neturėdama į ką atsiremti, apnikus abejonėms savo veikla. Profesinis vakuumas jai buvo esminė priežastis, kodėl ji nusprendė po keturių metų nutraukti darbą su specialių poreikių vaikais. „Skirtingų kampų pamatymų, skirtingų kelių, arba čia irgi labai daug erdvės interpretavimui. Tu kartais nežinai ar tai, kas šiandien nutiko yra regresas ar progresas. Ar aš čia kažką gero padariau, ar kažkas tokio žalingo įvyko... Abejonė ir neturėjimas bendraminčių... grupės, komandos.“ (Vakarė, 14 psl.).

Iššūkliai teatro specialistų darbe neišvengiama proceso dalis, prie kurių, atrodo, nėra lengva priprasti. Nors ir suvokdami vaikų elgesio specifiškumą, jie vistiek dažnu atveju atsimuša į savo nesugebėjimą atlikti vieno ar kito uždavinio. Laviruojama tarp kompromiso – priimti situaciją, tokią kokia ji yra ir lūkesčio, kad ji galėtų klostytis kitaip.

3.5.2 Susidūrimas su sisteminėmis problemomis

Nagrinėjant tyrimo dalyvių duomenis atsiskleidė, kad teatro specialistai susiduria ne tik su iššūkliais individualiame santykiyje su vaiku, turinčiu raidos sutrikimų, bet ir išorinėmis sisteminėmis problemomis. Specialių poreikių vaikai turi labai mažą kūrybinių veiklų pasiūlą, todėl švietimo sistema nėra pritaikyta naujiems užsiėmimams iš išorės. „<...> *didžiausias priešas yra sistema, man atrodo. Nes yra tikrai pakankamai sudėtinga įeiti į mokyklų tą gyvenimą. <...> susidūriau su labai labai gerais pedagogais, labai gerais specialistais, tėvais, labai atvirais žmonėmis, bet aš matau, kaip jie patys sistemoje laviruoja, kaip tai yra sudėtinga. Tai tarkim įsiveržti į pamokų tvarkaraštį yra didelis iššūklis, pasikviesti pas save yra didelis iššūklis.*“ (Saulė, 13 psl.). Vakarei priešingai nei Saulei būtent patirtis su pačiais mokytojais, su kuriais dirbo specialių poreikių vaikams mokykloje, kėlė didžiulį pasipriešinimą. „<...> *buvo skirtingos stadijos, kada tu dirbi individualiai tu matai tik tai vaiką, kai dirbi mokykloj, tu matai ir kontekstą. Tos žiaurios situacijos, koks nors vaikas pamato mane ir bėga į mane ir staiga jį pradeda gaudyti mokytoja jo klasės ir rėkia: „Užtverkit kelią! Gaudykit jį! Gaudykit jį!“*. Ir vaikas, koks užvytas žvėriukas bėga neria po mano paltu ir dreba visas dėl to, kad jį gaudo suaugę žmonės, o jis nesupranta kodėl, nes jis nieko nepadare. Ir man buvo baisu, kad ta mokytoja nuoširdžiai nesuprato, kas ne taip, į ką jis reaguoja.“ (Vakarė, 15 psl.). Aistė apibendrintai kalbėdama apie meno specialistų, kurie dirbtų su raidos sutrikimų turinčiais vaikais trūkumą iškelia visuomenės savimonės aspektą: „*Man atrodo nėra tradicijos, ir mūsų Lietuvos kultūra tokia yra, gal atsilikusi šiek tiek. Aš iš vaikystės atsimenu, kad neįgalus žmogus laikomas nenormaliu, kreivai žiūrima į kitokį žmogų. Tai va iš to, gal mūsų šaly apskritai mažai dėmesio skiriama kitokiems žmonėms, dabar gal daugiau, bet tiesiog nėra tradicijos tos susiformavusios, nėra tiek dėmesio skiriama.*“ (Aistė, 21 psl.).

Apibendrinus, tyrimo dalyviai, dirbdami su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, susiduria su skirtingais sisteminių problemų aspektais. Pirmiausia švietimo sistema nėra pasiruošusi

lanksčiai priimti naujas iniciatyvas, todėl patys mokytojai nėra edukuojami kaip tinkamai bendrauti su kitokiu vaiku. Nepakankamas visuomenės dėmesys specialių poreikių turintiems vaikams yra lemiantis veiksnys dėl teatro specialistų trūkumo.

4. TYRIMO REZULTATŲ APIBENDRINIMAS IR DISKUSIJA

Teorinėje tyrimo pirmoje dalyje buvo atskleistas vaikų, turinčių raidos sutrikimų elgesio specifiškumas: sutrikus vienai ar kelioms raidos (fizininės, sensorinės, protinės ir psichikos) sritims, vaikas susiduria su sunkumais kasdieniniame gyvenime. Raidos sutrikimai, kurie įprastai tęsiasi visą žmogaus gyvenimą, gali turėti įtakos vaiko fiziniams ar protiniams gebėjimams (Institute of Medicine, 2001). Didžiausias dėmesys tyrime buvo skirtas protinį atsilikimą ir autizmo spektro sutrikimą turinčių vaikų elgesio sunkumams aprašyti. Tai lėmė tyrimo dalyvių profesinė patirtis daugiausiai dirbant su šiuos sutrikimus turinčiais vaikais. Teorinė literatūra atskleidė, kad šie vaikai dėl prigimtinais silpnesnių socialinių įgūdžių patiria bendravimo iššūkių (Fenning, Baker ir Juvonen, 2011). Atkreiptas dėmesys ir į namų aplinką, nes tėvai auginantys specialių poreikių vaikus, patiria didesnę stresą, lyginant su tėvais, kurie augina neurotipinės raidos vaikus (Marčenkienė, Jasonaitė ir Lesinskienė, 2012). Šeimoms labai svarbi įtrauktis kultūra visuomenėje, kuri padėtų greičiau atliepti vaiko poreikius ir įsilieti į socialinį gyvenimą. Šiuo tikslu pristatyta dramos terapija, kuri pasitelkdama žaidybines situacijas, moko vaikus pažinti juos supančią aplinką, spręsti problemas.

Antroje teorinėje tyrimo dalyje išskirtas dramos terapijos taikymas specialių poreikių vaikams, pažymint svarbų ryšį tarp teatro meno ir dramos terapijos. Dramos terapija pasitelkia teatro meno elementus, kurie turi terapinį poveikį žmogui: emocijų išskrova per dramatinį siužetą, kuomet dalyviai vaidina savo pačių ar kitų grupės narių sukurtas istorijas. Taip pat bendra kolektyvinė kūrybinė veikla, kuri sukuria palankias sąlygas dalyviams drauge spręsti bendražmogiškas problemas. Dar vienas svarbus iš teatro meno atėjęs elementas – apie skausmingą patirtį kalbėti ne tiesiogiai, o per simbolius – vaidmenį, daiktą, sukurtą istoriją ir pan. (Langley, 2006). Šie dramos terapijoje naudojami teatro meno raiškos elementai nukreipti stimuliuoti vaiko kalbos, kognityvinės raidos ir emocinės kompetencijos vystymąsi (Weber, Haen, 2005). Vaikas improvizuodamas, kurdamas vaidmenį ar istoriją mokosi kūrybiškai spręsti jiems sudėtingas situacijas (Jones, 2007), o bendri kūrybiniai pasirodymai grupėje stiprina vaikų socialinius įgūdžius, pasitikėjimą savimi, kuria naujas teigiamas patirtis, kurias jie galės pritaikyti visuomeniniame gyvenime.

Empyrinėje tyrimo dalyje analizuojant teatro meno profesionalų, taikančių dramos terapijos raiškos patirtis teminės analizės metodu, atsiskleidė penkios temos, kurios šioje dalyje bus aptariamoms ir apžvelgiamoms kitų mokslinių tyrimų ir teorijos šaltinių kontekste.

Darbo lauko pasirinkimo pradžia ir motyvacija. Tyrimo dalyviai – skirtingų profesijų teatro meno atstovai: aktorės-gydytojos klounės, režisieriai, teatro pedagogai. Juos visus sieja kūrybinis, edukacinis ir terapinis darbas, pasitelkiant teatro raiškos priemones su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų. Kadangi jie atstovauja scenos meno sritį, kuri iš menininkų reikalauja originalaus ir išradingo santykio į darbą, kiekvienas jų atliepdamas asmeninius kūrybinis ieškojimus, sėkmingai sukūrė savo metodikas ir darbo stilių skirtą specialių poreikių vaikams. Daugeliu atveju, užsienio ar Lietuvos specialistai, dirbantys terapinį darbą su teatro raiškos priemonėmis, yra baigę teatro meno studijų programas universitetuose. Mamedova-Ryčková (2021), atlikusi teminės analizės tyrimą apie buvimo gydytoju klounu patyrimus, atskleidė, kad visi tyrimo dalyviai yra profesionalūs aktoriai, praėję atranką ir specialius gydytojo klouno mokymus. Žinomos Berklio Bostono konservatorijos dramos terapijos studijų pristatyme minima, kad šią profesiją dažnai renkasi žmonės atėję iš teatro srities: dramaturgai, aktoriai, režisieriai, dėstytojai. Ir tai yra dėl labai glaudaus teatro meno ir dramos terapijos ryšio: 1920 m. dramos terapijos pradininkas, psichiatras ir psichologas J. L. Moreno teatro ir terapijos sąsajas atrado savo eksperimentiniame teatre (Jones, 2007), stebėdamas kaip tikros istorijos vaidinamos scenoje veikia pačius aktorius ir žiūrovus. Todėl neišvengiamai dramos terapeutai savo darbe naudoja teatro priemones kaip improvizaciją, rekvizitą, istorijų pasakojimus, vaidmenų žaidimus, kurios skatina asmeninį augimą ir gerina psichinę sveikatą (Godfrey, Haythorne, 2013), o vaikus su raidos sutrikimais ugdo socialinių įgūdžių (Chasen, 2011). Pats teatras mokslininkų taip pat vertinamas kaip turintis terapinį poveikį žmogui, kuris ne tik stebi, bet ir pats vaidina. Pasak Kolk (2020), teatro veikla leidžia žmogui prisiliesti prie viso spektro jausmų ir fizinių pojūčių, o tai suteikia galimybę išbandyti ir eksperimentuoti naujus būdus, kaip rasti santarvę su savimi ir gyvenimu. Tad tyrimo dalyviai nors ir nebūdami dramos terapeutai, dirbdami teatro raiškos kalba su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, stengėsi sutelkti visą savo dėmesį į vaikų poreikius.

Tyrime atsiskleidė specialistų santykis į *kitokius* vaikus: jautrus, empatiškas ir atviras bendravimas su vaiku, ieškant autentiško buvimo drauge, nestigmatizuojant vaiko sveikatos būklės. Šiame darbe labai svarbus specialisto, dirbančio su specialių poreikiu vaiku, kūrybiškas

santykis į įvairias situacijas, gebėjimas improvizuoti ir prisitaikyti prie vaiko nuotaikų, norų, jo galimybių atlikti užduotis. Kituose tyrimuose taip pat matyti šių specialistų savybių svarba. Terapeutė Saliba (Oaklander, 2014) dirbdama su autistiškais vaikais pastebėjo, kad pradėjusi eksperimentuoti *buvimą* su vaiku, atrado, kad tokiu būdu galima labai daug išmokinti vaiką. Remiantis teorinės dalies atradimais raidos sutrikimų turintys vaikai dažniausiai susiduria su socialinių įgūdžių stoka, bendravimo problemomis, jų pasaulio suvokimas ir pojūčiai gali skirtis nuo neurotipinių vaikų. O iš empirinio tyrimo matyti, jog dalyvius tai stipriai motyvuoja - galimybė su vaikais sukurti originalius pasirodymus, ar išgyventi užsimezgusio ryšio džiaugsmą, kurio dėka vaikai patiria teigiamus elgesio pokyčius. Tačiau tyrime dalyvavę specialistai to siekia neakcentuodami vaikų negalių ir neprimesdami savo kūrybinių ambicijų, o skirdami dėmesį jų asmenybei. Oaklander (2014) taip pat pastebi, kad tokiu principu dirbama tiek su neurotipiniais vaikais, tiek sutrikimų turinčiais: „Pradėti ten kur yra vaikas. Būti su juo. Priimti jo užuominas. Atidžiai sekti vidinius vaiko procesus, ir tai, kas *ji* (o ne mane) domina“. Mūsų tyrime atsiskleidė, kad būtent galimybė išgyventi kitokį, jiems neįprastą būvimą su vaiku, kuomet vaiką domina nenuspėjamos veiklos ir daiktai aplinkoje, tyrimo dalyvius inspiruoja kurti ir jaustis ypatingu, vertinamu, atradus juos vienijančią ir tuo pačiu gydantį ryšį.

Tiesti tiltus: darbo su raidos sutrikimų turinčiais vaikais procesai. Antroje temoje atsiskleidė tyrimo dalyvių kūrybinio darbo su specialių poreikių vaikais procesas, jo keliami iššūkiai, specifiškumas, metodikos paieškos ir jos įtvirtinimas. Tyrimo dalyviai rėmėsi savo profesine patirtimi bei intuicija, drąsiai ieškodami savo metodikos ir kliaudamiesi praktiniais atradimais, ne vien teorine medžiaga. Tam įtakos turėjo specialių poreikių vaikų elgesio specifiškumas, kėlęs tyrimo dalyviams iššūkius – kaip išlaukti norimo rezultato ir būti pasiruošusiam netikėčiausiom situacijoms. Analizuojant kitus tyrimus atrandame panašias išvalgas: Carrette (1992) tyrinėdamas dramos terapijos poveikį autistiškiems vaikams, pažymėjo, kad terapeuto santykis su vaiku yra daug sudėtingesnis nei teorinės žinios, nes kiekvienas vaikas yra individualus bei savitas ir reikia laiko atrasti, kokia veikla ir priemonės geriausiai atitinka jo poreikius. Anot dramos terapeuto Bouzoukis (2001, cit. iš Haythorne, Seymour, 2017) labai svarbu, kad terapeutas sukurtų nevertinančią, saugią ir vaiką palaikančią aplinką, kurioje jis jaustųsi laisvas išreikšti save ir būti savimi. Šiomis savybėmis pasižymi ir tyrimo dalyviai,

skirdami daug dėmesio žaidimams, kurių metu sekdamas paskui vaiką, ieškodami jį sudominančių priemonių. Pasak tyrimo dalyvavusių teatro specialistų, dažnai reikia improvizuoti ir žongliuoti priemonėmis, nes jos padeda specialių poreikių vaikams įsitraukti į kūrybinę veiklą, kurioje įvyksta *dėsningi atsitiktinumai*, skatinantys jų elgesio pokyčius. Carrette (1992) taip pat pamini, kad terapeutas ar pedagogas dirbdamas su raidos sutrikimų turinčiu vaiku susiduria su nenuspėjamomis situacijomis, kurios turi teigiamos įtakos vaiko vystymuisi.

Remiantis teorine analize, žaidimas yra labai svarbus vaiko raidos procesas, kurio metu jis tyrinėja aplinką, mokosi pažinti save. Žaidimo metu vaikas ugdo kūrybiškumą ir vaizduotę, kuri padeda patirti įvykius ir jausmus, sunkiau žodžiais išreiškiamus (Weber, Haen, 2005). Dramos terapeutė Jennings (2011) pastebi, kad žaidimas, be kitų jo svarbių savybių, raidos sutrikimų turintiems vaikams suteikia daug optimizmo ir gerų emocijų. Analizuojant duomenis matyti, kad šio tyrimo dalyviai taip pat per žaidimą stengiasi su vaikais užmegzti patikimą ir saugų ryšį. Tačiau pasak jų, svarbu neskubėti, išbūti vaiko ritme ir neprimesti savo plano. Muzikos terapeutės Zvicevičienė ir Aleksienė (2015) moksliniame straipsnyje pažymi, kad žaidžiant su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, svarbu jautriai ir lanksčiai reaguoti į „čia ir dabar“ situaciją, vaiko fizinę ir emocinę būseną, konkretų vaiko poreikį: muzikos terapijoje taikomi žaidinimai adaptuojami, prisitaikant prie atitinkamos vaiko afektinės būsenos – varijuojant melodiją, judesių atlikimo tempą, dinamiką ir pan. Šių meno terapijos principų taip pat laikosi su autistiškais vaikais dirbanti psichologė Saliba (Oaklander, 2014), kuri pristatydama savo darbo metodą su autistiškais vaikais pamini, kad ji pirmiausia įsiklausydavo ir darydavo tai, ko nori vaikas, neversdama jo atlikti to, kas suplanuota. Kita psichologė Ariel Malek (Oaklander, 2014) taip pat atrado būdą, kuris padeda pasiekti daugiau naudos, dirbant su raidos sutrikimų turinčiais vaikais. Anot jos, turi būti labai atsargiai palaikoma pusiausvyra tarp terapeuto ar mokytojo planų ir vaiko užuominų: „Paprastai noriu palikti visa, kas suplanuota pamokai, ir sekti ta svarbia užuomina, kurią man pateikia vaikas“.

Apibendrinant tyrimo dalyvių duomenis pastebima, kad dalyviai laviruoja tarp žinojimo kaip užmegzti ryšį su specialių poreikių vaikais ir pasiekti norimo rezultato, bet tuo pačiu susidūrus su nesuplanuotomis situacijomis, kiekvieną kartą mokosi jas priimti bei ieškoti naujų būdų jas spręsti.

Specialistų tikslai ir priemonės jiems pasiekti. Atsižvelgiant į tyrimo duomenis, teatro specialistai dirbdami su raidos sutrikimų turinčiais vaikais išsikelia esminį tikslą – pagerinti vaikų socialinius įgūdžius. Ar jie dirbtų grupėje, kurioje mokintųsi užmegzti santykius su kitais vaikais, ar individualiame užsiėmime stiprindami ryšį su specialistu, svarbus vaiko gebėjimas išreikšti savo poreikius, jausmus (verbaliai ar kūno kalba) bei empatija suvokti ir priimti kitą. Šie kriterijai prioretizuojami ir Lietuvos bei užsienio mokslininkų tyrimuose. 2020-2021 m. Lietuvoje buvo atliktas tyrimas, skirtas atskleisti paauglių, turinčių kompleksinę (sunkią) negalią, judesių dinamikos ir socialinių santykių kaitą, taikant folklorinius šokius, adaptuotus pagal S. Zvicevičienės metodiką (Samsonienė, Zvicevičienė ir Lučiūnienė, 2022). Gauti tyrimo rezultatai patvirtino, kad taikant šokio judesio terapiją, privalu kreipti dėmesį į kliento socialinių ryšių stiprinimą, kuris veda prie teigiamų psichologinių pokyčių: keičiasi paauglio santykis į save ir į aplinkinius (Samsonienė, Zvicevičienė ir Lučiūnienė, 2022). Corbett ir jo komanda (2011) atliko pilotinį tyrimą, kuriuo buvo vertinamas poveikis teatro veiklos intervencijos autizmo spektro sutrikimą turintiems vaikams. Duomenys parodė, kad tyrime dalyvavusių aštuonių vaikų taip pat pagerėjo socialiniai bei emociniai įgūdžiai. Kitas kiekybinis tyrimas (Wu, Ma ir Vomocilova, 2019) skirtas raidos sutrikimų turintiems vaikams, naudojant dramos terapijos metodus vertino šias sritis: bendravimą, bendradarbiavimą, dėmesio sutelkimą, savęs pažinimą, pasitikėjimą savimi, empatiją, kūrybiškumą, gebėjimą prisitaikyti, vaizduotę ir spontaniškumą. Šie mokslininkų rezultatai atskleidė, kad grupinėse dramos terapijos sesijose dalyvavę 10 vaikų sugebėjo sutelkti dėmesį į teminę veiklą užsiėmimų metu bei spontaniškai bendrauti ir bendradarbiauti tarpusavyje. Vaikai su malonumu dalyvavo dramos terapijos veiklose, kurios didino jų pasitikėjimo savimi jausmą. Galima teigti, kad dirbant su raidos sutrikimų turinčiais vaikais specialistų dėmesys kreipiamas į vaikų gebėjimą komunikuoti, megzti santykius ir jų saviraišką, leidžiančią pažinti save bei aplinką.

Šio darbo empirinėje dalyje taip pat atsiskleidė, kad teatro specialistai šių tikslų siekia į užsiėmimus įtraukdami ir neurotipinės raidos vaikus. Anot jų, tai vertinga abipusė patirtis, kuomet skirtingos raidos vaikai mokosi pažinti vienas kitą, ieškoti bendrumų, kurie padėtų vaikams susidraugauti. Lenakakis ir Koltsida (2017) atliko kokybinį tyrimą, kuriame nagrinėjamos darbo sąlygos mišrioje teatro grupėje (raidos sutrikimų turinčių ir neurotipinės raidos dalyvių). Šio tyrimo tikslas buvo ištirti kaip bendros repeticijos ir spektaklio kūrimas įtakojo raidos sutrikimų turinčių dalyvių socialinius įgūdžius bei jų patiriamus elgesio ir emocinius sunkumus. Tyrime

dalyvavo 23 teatro grupės nariai, o pats tyrimas užtruko iki dviejų su puse metų. Tyrimo rezultatai parodė, kad kūrybinė partnerystė daro stiprų poveikį raidos sutrikimų turinčių narių socialiniams ir elgesio įgūdžiams. Ir tam reikšmingos įtakos turėjo teatro praktinės veiklos ir jos priemonės, kurios sukuria palankias sąlygas grupės nariams drauge įsitraukti į kūrybinius procesus.

Šio darbo tyrimo dalyviai savo tikslų siekia pasitelkdami įvairias teatro raiškos priemones: muziką, rekvizitą, improvizaciją, vaidmenų žaidimus, istorijų pasakojimus, spektaklio kūrimą. Vienas pagrindinių elementų, kuri naudoja teatro specialistai tai rekvizitas: išraiškingų formų, spalvų įvairūs daiktai, lėlės ar muzikiniai instrumentai, skleidžiantis neįprastus garsus. Mikutienė (2021) nagrinėdama lėlių teatro edukacinę veiklą pastebi, kad vaikai dalyvaudami teatro veikloje lėles pažįsta ne kaip žaislus, o kaip gyvas būtybes, su kuriomis gera bendrauti, dalintis rūpesčiais, baimėmis. Teatro rekvizitai lavina vaikų vaizduotę ir kviečia improvizuoti. O tai labai svarbu, nes pasak Oaklander (2014), „vaidindami vaikai niekuomet nenuolsta nuo savęs; improvizuodami jie atskleidžia save“. Taip pat rekvizitai padeda sutelkti raidos sutrikimų turinčių vaikų dėmesį ir tampa viena iš priemonių bendrauti su grupe ir specialistu. Tyrimo dalyviai dirbdami su specialiu poreikių vaikais išskiria ir sensorinių priemonių reikšmę. Darbas su kūnu labai svarbus, nes dažnai vaikai komunikuoja neverbaliai, tokiu atveju (Oaklander, 2014) būtina pateikti kuo daugiau sensorinių potyrių, kad specialistas galėtų suprasti kaip vaikas jaučiasi ir įžodinti galimą savijautą.

Šios temoje išryškėjo svarbi tyrimo dalyvių veiklos dalis – taisyklių nustatymas. Pasak teatro specialistų, jos reikalingos vaikams, kad jie jaustųsi saugiai ir patiems jiems, kad išvengtų sudėtingų situacijų. Dėl šios priežasties raidos sutrikimų turintys vaikai mokosi tarpusavyje dalintis rekvizitu, girdėti vienas kitą, drauge atlikti užduotis, pasirūpinti kitu, jei reikalinga pagalba, iš anksto įspėti apie naujus dalykus, įvykius. Teatro pedagogė Schneider (2007) dirbdama su aspergerio sindromą turinčiais vaikais, išskyrė tik dvi jai svarbiausias taisykles, kurių vaikai privalo laikytis – neskriausti kito ir klausyti vadovo. Ribų nustatymas svarbi priemonė padedanti išvengti perdegimo darbe, su kuriuo dažnai susiduria socialinės srities profesionalai. Navaitienės ir Danilovienės (2017) atliktame kiekybiniame tyrime, apie mokytojų perdegimą darbe bei perfokcionizmą, pristatyta prielaida, kad specialiojo ugdymo įstaigose dirbantiems mokytojams labiau būdingas emocinio išsekimo išgyvenimas, o, pasak Maslach (2001; cit. iš 2017), emocinis išsekimas yra laikomas esminiu perdegimo darbe komponentu. Todėl šio tyrimo teatro specialistai,

sukaupe ne vienerių metų darbo patirtį su specialiųjų poreikių vaikais, išgrynino pagrindines taisykles, kurios jiems pagelbėtų dirbti ir apsaugotų nuo galimų emocinių atkryčių.

Reflektuojamas teatro veiklos terapinis poveikis. Šioje temoje, analizuojant duomenis, atsiskleidė teatro užsiėmimų subjektyviai stebimas poveikis raidos sutrikimų turintiems vaikams. Svarbiausi jų – per teatralizuotą žaidimą ar įkūnytą vaidmenį vaikas mokosi paleisti susikaupusias vidines įtampas ir tuo pačiu plečia emocinės raiškos būdus, įgyja daugiau pasitikėjimo savimi vaidindamas prieš kitus ar mokydamasis kūrybiškai spręsti problemas, ugdydamas socialinius įgūdžius, išbandydamas naujus elgesio modelius, taip pat patirdamas daug gerų emocijų. Užsienio mokslininkų atliktas tyrimas (Cernea, 2016) siekė išsiaiškinti kūrybinių žaidimų ir dramos terapijos poveikį vaikams, turintiems klausos sutrikimų. Tyrime dalyvavo 72 vaikų grupė, sudaryta iš vaikų, turinčių kurtumo patologiją ir jos neturinčių. Mokslininkams rūpėjo ištirti ar kūrybinės veiklos intervencija gali padėti klausos sutrikimų turintiems vaikams socialiai integruotis į bendraamžių grupę, kurioje daugumą sudaro gerai girdintys vaikai. Rezultatai parodė, kad klausos patologiją turinčių vaikų pegerėjo emocinė ir kūno kalbos išraiška (gebėjimas interpretuoti vaidmenį), sumažėjo baimių ir įtampos bendraujant su bendraamžiais, sustiprėjo savęs vertinimas (tai paskatino bendras vaidinimas scenoje prieš žiūrovus) – visa tai ženkliai prisidėjo stiprinant vaikų socialinius įgūdžius.

Šioje temoje teatro specialistai taip pat išskyrė gydančio ryšio svarbą tarp terapeuto ir vaiko ar vaikų kaip grupės narių. Raidos sutrikimų turintys vaikai, išgyvena socializacijos stygių, todėl patikimas ir saugus ryšys užsiėmimuose jiems padeda atskleisti savo gabumus, nebijoti kurti ar daryti klaidas. Pasak Baker (2003; cit. iš Schneider, 2007), turėti draugų ir būti su jais grupėje gali būti svarbiausia veiklos dalis, nepriklausomai nuo įgytų įgūdžių, tačiau būtina sąlyga – vaikai turi jaustis saugūs ir mėgautis veikla. Kolk (2020), aprašė specialią teatro programą, skirtą vaikams iš globos namų. Pirmo etapo metu vaikai mokėsi komandinio darbo, kur įtvirtinami pagrindiniai principai: atsakomybė, atskaitingumas, pagarba, skatinami prisirišimo ir švelnumo jausmai. Antrojo etapo metu – gyvenimo istorijų pasakojimai, ieškant bendrumų ir drauge įveikiant sunkumus. Anot jo, svarbus šios programos pasiekimas, kad teatro veikla ugdo jų kontrolės jausmą, nes „teatro kūrinys jie tiesiai prieš akis mato savo sprendimų ir veiksmų pasekmes“ (Kolk, 2020).

Konkrečios teatro priemonės taip pat turi gydomąjį poveikį. Tyrimo dalyviai dalinosi patirtimi, kad pasitelkdami spalvingą teatro rekvizitą įtraukia vaikus, turinčius raidos sutrikimų, į bendrą veiklą. Terapeutas Parasuram (Manna, 2021) vienas pirmųjų Indijoje pasitelkė dramos terapiją darbe su autistiškais vaikais. Repetuodami įvairias gyvenimiškas situacijas, jie naudojo teatro kaukes ar veido dažus, kurios padėjo autistiškiems vaikams sutelkti dėmesį, išlaikyti akių kontaktą, lavinti stambiają bei smulkiąją motoriką.

Apibendrinant, tiriamųjų patirtį ir užsienio mokslininkų bei praktikų veiklos rezultatus, pastebimas terapinis teatro priemonių poveikis vaikams, turintiems raidos sutrikimų, ar patiriančių kitų sunkumų. Vaikai, kurdami teatrą, komunikuoja jiems suprantama – žaidimo kalba, kuri padeda mokytis pažinti save ir supančią aplinką, stiprina silpnąsias puses ir taip suteikiama galimybė lengviau įsilieti į visuomenės gyvenimą.

Iššūkiai, keliantys sunkius jausmus. Paskutinėje tyrimo temoje atsiskleidė teatro specialistų, dirbančių su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, patiriami sunkumai. Darbo procesas specialistams ne retai kelia iššūkius ir klausimus kaip tinkamai atliepti specialių poreikių vaikams ir tuo pačiu laikytis savo veiklos plano. Profesinės bendruomenės trūkumas taip pat skatina neužtikintumą savo veiklos metodika, nes Lietuvoje nuosekliai, ne projektine veikla, dirbančių teatro specialistų su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, yra labai mažai, o dramos terapeutai Lietuvoje tik pradeda savo pirmąsias veiklas (Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas ir Lietuvos muzikos ir teatro akademija 2021 m. išleido pirmą studentų laidą). Apie darbe patiriamus sudėtingus jausmus straipsnyje rašė terapeutės Cropper ir Godsal (2016). Jos nagrinėjo savo patirtis, kuomet taikydamos muzikos ir dramos terapijas trauminių išgyvenimų patyrusiems vaikams, jautėsi nereikalingos. Prieita išvada, kad *nenaudingumo* jausmas yra svarbi terapeutų darbo dalis. Reikia suprasti ir patirti vaiko vidinį pasaulį, išgyventi jo įstrigusį ir *traumuotą* žaidimą, ir tik tuomet užsimezgas patikimam tarpusavio ryšiui padėti pereiti prie kitokios žaidimo kokybės. Taigi pirmasis darbo su vaiku etapas dažnai pasižymi užsitęsusiu nenaudingumo jausmu. O intensyvių ir nepatogių jausmų toleravimas yra būtina sąlyga norint užmegzti terapinį santykį: „<...> ilgainiui tik per tikrą ir skausmingą sąlytį su kliento patirtimi, galime pasiūlyti tai, kas gali būti naudinga“ (Cropper ir Godsal, 2016). Atsižvelgiant į straipsnio autorių įžvalgas (2016) tampa suprantami šio tyrimo teatro specialistų iššūkiai išlaukti, kol raidos sutrikimų turintys vaikai ryžtasi

užmegzti ryšį su terapeutu, išmoksta atlikti jų sugalvotas užduotis ar įsitraukia į jų siūlomas veiklas.

Užsienio dramos terapeutai (Godfrey, Haythorne, 2013), dirbantys su autistiškais vaikais pastebi, kad svarbiausi terapinės veiklos *konsultantai* yra patys vaikai, todėl dažnai mokosi iš jų pačių suprasti, kokia veikla juos domina. Straipsnių rinktinėje (2013) Radlington-White dalinasi apie darbo procesą su autizmo spektrą turinčia mergaite: „Dažnai apmąstau, kiek daug Cathy mane išmokė apie dramos terapiją, kaip metafora ir simbolis gali praturtinti autizmo pasaulį ir kaip, atradus ryšį su Cathy pašamone, įvyko transformacija“.

Darbas su specialiųjų poreikių vaikais tyrimo specialistams – tarsi balansavimas tarp pasirinkimų – vaiko poreikių, savo užsibrėžtų tikslų ir abejonių, ar jie tinkamai įgyvendinami. Svarbus aspektas, kad mažos teatro profesionalų, dirbančių su specialiųjų poreikių vaikais, gretos liudija, kad visuomenė nėra pakankamai edukuojama apie veiksmingą teatro veiklą, kuri galėtų sistemiškai prisidėti prie šių vaikų gerovės užtikrinimo.

IŠVADOS

1. Vaiko raida – sudėtingas ir kompleksinis procesas, kuriam turi įtakos fizinių, kognityvinių bei psichosocialinių veiksnių sąveika. Sutrikus vienai iš raidos sričių, vaikas patiria įvairių iššūkių, kurie lemia jo gyvenimo kokybę. Dramos terapijos intervencijomis siekiama raidos sutrikimų turintiems vaikams sukurti saugią aplinką, kurioje jie aktyviai įsitrauktų į pasaulio, kuriame jie gyvena, tyrinėjimą, pažinimą, mokintųsi bendrauti suprasti savo vietą ir santykius su kitais toje aplinkoje.
2. Remiantis teorinės bei empirinės dalies rezultatais pastebėtas labai glaudus ryšys tarp teatro meno ir dramos terapijos. Dramos terapeutai savo darbe naudoja teatro meno raiškos priemones tokias kaip improvizacija, rekvizitas, istorijų pasakojimas, vaidmenų žaidimai, kurie gerina psichinę sveikatą, emocinę savistabą, ugdo socialinius įgūdžius. Teatro specialistai, dirbantys su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, taip pat stengiasi sutelkti visą savo dėmesį ne į meninio rezultato siekimą, bet į vaikų emocinius ir socialinius poreikius. Taigi galima daryti prielaidą, kad teatro specialistų, dirbančių su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, edukacinė-kūrybinė veikla turi dramos terapijos elementų ir bruožų.
3. Atsižvelgiant į mokslinės literatūros šaltinius ir šio tyrimo duomenis atskleistas subjektyviai pastebimas terapinis teatro užsiėmimų teigiamas poveikis raidos sutrikimų turintiems vaikams: per teatralizuotą žaidimą ar įkūnytą vaidmenį vaikas mokosi paleisti susikaupusias vidines įtampas ir tuo pačiu plečia emocinės raiškos būdus. Taip pat įgyja daugiau pasitikėjimo savimi vaidindamas prieš kitus ar mokydamasis kūrybiškai spręsti problemas, ugdydamas svarbius socialinius įgūdžius, išbandydamas naujus elgesio modelius, kuriuos būtų galima pritaikyti kasdieniniame gyvenime, o taip pat patirdamas daug teigiamų emocijų.
4. Išanalizavus tyrimo dalyvių patirtis, teatro specialistai, dirbantys su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, pasižymi stipriu empatijos jausmu, gebėjimu improvizuoti ir žongliuoti įvairiomis teatro raiškos priemonėmis idant atlieptų individualius vaiko poreikius. Galimybė su vaikais sukurti originalius pasirodymus, ar išgyventi

- užsimezgasio ryšio džiaugsmą, kurio dėka vaikai patiria teigiamus elgesio pokyčius – yra stiprus tyrimo dalyvių motyvatorius.
5. Apibendrinant empirinės dalies išvalgas pastebėta, kad specialistai, dirbantys su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų, susiduria su nenuspėjamomis situacijomis, kurios turi teigiamos įtakos vaiko vystymuisi. Dėl šios priežasties teatro specialistai laviruoja tarp žinojimo kaip užmegzti ryšį su specialių poreikių vaikais ir pasiekti norimo rezultato, bet tuo pačiu susidūrus su nesuplanuotomis situacijomis, kiekvieną kartą mokosi jas priimti bei ieškoti naujų būdų jas spręsti.
 6. Atsižvelgiant į empirinio tyrimo duomenis, vienas svarbiausių specialistų, dirbančių su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, tikslų – pagerinti vaikų socialinius įgūdžius. Ar jie dirbtų grupėje, kurioje mokintųsi užmegzti santykius su kitais vaikais, ar individualiame užsiėmime stiprindami ryšį su specialistu, svarbus vaiko gebėjimas išreikšti savo poreikius, jausmus (verbaliai ar kūno kalba) bei empatija suvokti ir priimti kitą.
 7. Išanalizavus empirinio tyrimo dalyvių patirtis atsiskleidė svarbi veiklos su raidos sutrikimų turinčių vaikais dalis – taisyklių nustatymas. Jos reikalingos, kad vaikai jaustųsi saugiai, o teatro specialistai išvengtų sudėtingų situacijų. Ribų nustatymas svarbi priemonė padedanti išvengti perdegimo darbe, su kuriuo dažnai susiduria socialinės srities profesionalai.
 8. Išanalizavus tyrimo dalyvių duomenis, nustatytas svarbus aspektas, kad mažos teatro profesionalų, dirbančių su specialių poreikių vaikais, gretos liudija, kad visuomenė nėra pakankamai edukuojama apie veiksmingą teatro veiklą, kuri galėtų sistemiškai prisidėti prie šių vaikų gerovės užtikrinimo. Profesinės bendruomenės trūkumas skatina teatro specialistų neuztikrintumą savo veiklos metodika. Darbas su specialių poreikių vaikais tyrimo specialistams – tarsi balansavimas tarp pasirinkimų – vaiko poreikių, savo užsibrėžtų tikslų ir abejonių, ar jie tinkamai įgyvendinami.

REKOMENDACIJOS

1. Rekomenduojame integruoti dramos terapijos bei teatro užsiėmimų paslaugas į sveikatos programas, kurios stiprintų raidos sutrikimų turinčių vaikų socializacijos įgūdžius ir gerintų jų gyvenimo kokybę.
2. Rekomenduojame toliau inicijuoti naujus kiekybinio ir kokybinio pobūdžio tyrimus apie dramos terapijos naudą ir specifiką autizmo spektro sutrikimą bei protinį atsilikimą turintiems vaikams Lietuvoje. Remiantis Lietuvoje jau atliktais keliais pagrįstais kokybiniais duomenimis, rekomenduojame parengti metodinę medžiagą apie darbą su raidos sutrikimų turinčiais vaikais dramos terapeutams ir teatro specialistams. Tai svariai prisidėtų edukuojant visuomenę ir tuo pačiu mažinant profesinį vakuumą.
3. Tėvams, auginantiems raidos sutrikimų turinčius vaikus, atkreipti dėmesį į grupinę ir individualią dramos terapiją arba kūrybinę veiklą, paremtą dramos terapijos elementų taikymu, kuri turi įtakos vaiko emocinei ir fizinei sveikatai.
4. Remiantis empirinio tyrimo duomenimis rekomenduojame dramos terapeutams dirbant su specialių poreikių vaikais pasitelkti improvizacinę išmonę (vaizduotės, pojūčių žadinimo žaidimai, garso ir judesio įtraukimas į dramatinį procesą), skatinama pasitelkti taktilinius rekvizitus (skirtingų spalvų ir faktūrų daiktų paviršiai, žaislai, masažo kamuoliukai, muzikiniai instrumentai ir kt.) Šie dramos terapijos elementai svarbūs skatinant motorinį, emocinį ir kognityvinį šių vaikų vystymąsi.
5. Rekomenduojame dramos terapeutams užsiėmimų su raidos sutrikimų turinčiais vaikais metu kreipti dėmesį į vaiko saugumo, saviraiškos, bendravimo būdo poreikius, skatinant pusiausvyrą atliepti vaiko natūraliai kylančias intencijas ir terapeuto iniciatyvas organizuojant veiklą (švelniai brėžiant ribas, jautriai struktūruojant užsiėmimų eigą, kantriai išlaukti terapinio pokyčio).

6. Siekiant išvengti profesinio perdegimo, rekomenduojame orientuotis ne į siekiamą pokytį, bet terapinį procesą, kuris raidos sutrikimų turintiems vaikams pats savaime yra gydantis. Taip pat svarbu nusistatyti sau priimtinas laiko ribas ir elgesio taisykles, bei reguliariai dalyvauti profesinėse supervizijose.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Barkauskienė, R., Zacharevičienė, A. (2019). *Darbas su vaikais, turinčiais elgesio ir emocinių sunkumų bei sutrikimų*. Nacionalinė Švietimo Agentūra.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Braun, V., & Clarke, V. (2013). *Successful Qualitative Research– A Practical Guide for Beginners*. SAGE.
- Braun, V., Clarke, V. (2012). *Thematic analysis*. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds.), *APA handbooks in psychology®. APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2. Research designs: Quantitative, 68 qualitative, neuropsychological, and biological* (p. 57–71). American Psychological Association. doi: 10.1037/13620-00
- Burneikaitė, S., Šervytienė, V., Stasiulis, A. (2015). *Dramos terapijos metodų taikymas ergoterapijos studijų metu* (p. 22-25). Sveikatos mokslai, Nr. 3. Paimta iš:<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2016~1506003268583/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
- Cernea, M. (2016). *Play- and dramatherapy - complementary techniques for rehabilitation of children with cochlear implant*. ORL.ro
- Carrette, J. (1992). *Autism and Dramatherapy*. Dramatherapy. Paimta iš: <https://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080/02630672.1992.9689834>
- Chatzitheochari, S., Parsons, S., Platt, L. (2015). *Doubly Disadvantaged? Bullying Experiences among Disabled Children and Young People in England* (p. 695–713). The Author(s).
- Chasen, L.R. (2011). *Social Skills, Emotional Growth and Drama Therapy*. Jessica Kingsley Publishers.

- Choo, Y.Y., Agarwal, P., How, C.H., Yeleswarapu, S.P. (2019). *Developmental delay: identification and management at primary care level*. Singapore Med J.
- Counsell, C. (1996). *Signs of Performance: An Introduction to Twentieth-Century Theatre*. London and New York: Routledge.
- Corbett, A., Comins, D., Price, J., Ryan, N., Simon, D., Schupp C. W., Rios, T. (2011). *Brief report: Theatre as Therapy for Children with Autism Spectrum Disorder*. Journal of Autism and Developmental Disorders.
- Cropper, K., Godsall, J. (2016). *The useless therapist: music therapy and dramatherapy with traumatised children*. The International Journal of Therapeutic Communities.
- Dornelas, L., Duarte N., Magalhaes, L. (2015). *Neuropsychomotor developmental delay: conceptual map, term definitions, uses and limitations*. Paimta iš: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4436961/>
- Drazdiene, N., Grikiene, A., ir Jakavonytė-Akstinienė, A. (2014). *Vaikų ligos ir slauga* (p. 304-369). Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Dubodelova, Ž., Mačiulaitis, R. (2012). *Meno terapija kaip gydymo metodas asmenims, turintiems specialių poreikių (psichikos sutrikimų)* (p 23-28). Sveikatos mokslai.
- Eickmann, S., H., Emond, A. M., & Lima, M. (2016). *Evaluation of child development: beyond the neuromotor aspect*. Jornal de Pediatria, 92(3), S71–S83.
- Emunah, R. (2020). *Acting For Real. Second Edition*. Routledge.
- Eisenhowera, A., S., Bakera, B., L., Blacherb, J. (2009). *Children's delayed development and behavior problems: Impact on mothers' perceived physical health across early childhood*. NIH Public Access Author Manuscript.

Fenning, R. M., Baker, B. L., Juvonen, J. (2011). *Emotion Discourse, Social Cognition, and Social Skills in Children With and Without Developmental Delays*. Child Development. Volume 82, Issue 2.

Greimaitė, R., Grikainienė, A., ir Černiauskienė, L. (2022). *Patarimai tėvams. Vaikų, turinčių įvairiapusių raidos sutrikimų, pagrindinių įgūdžių ugdymas*. Nacionalinė švietimo agentūra.

Godfrey, E., Haythorne, D. (2013). *Benefits of dramatherapy for Autism Spectrum Disorder: a qualitative analysis of feedback from parents and teachers of clients attending Roundabout dramatherapy sessions in schools*. Roundabout Dramatherapy.

Hartnoll, P. (1998). *Teatras. Trumpa istorija*. R. Paknio leidykla.

Haythorne, D., Seymour, A. (2017). *Dramatherapy and Autism*. Routledge.

Inga Petrauskaitė (2021). *Visuomenės sveikatos netolygumai*. Higienos institutas.

Institute of Medicine (2001). *Neurological, Psychiatric, and Developmental Disorders. Meeting the Challenge in the Developing World*. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/10111>.

Jimenez-Gomez, A., Standridge, SM. (2015). *Refined Approach to Evaluating Global Developmental Delay for the International Medical Community* (p.198-206). Pediatric Neurology.

Jennings, S., Cattanach, A., Mitchell, S., Chesner, A., Meldrum, B. (1994). *The handbook of dramatherapy*. Routledge.

Jennings, S. (2011). *Healthy Attachments and Neuro-Dramatic-Play*. Jessica Kingsley Publishers.

Jennings, S. (2017). *Creative Play with Children at Risk*. Second Edition. Routledge.

Jones, P. (2007). *Theory, Practice and Research*. Routledge.

- Kardelis, K. (2016). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: Edukologija ir kiti socialiniai mokslai*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Khan, I., Leventhal, B. (2021). *Developmental Delay*. StatPearls Publishing. Paimta iš: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK562231/#article-20414.s4>
- Kolk, B. (2020). *Kūnas mena viską*. Liūtai ne avys.
- Langley, D. (2006). *An Introduction to Dramatherapy*. Sage Publications Ltd.
- Liamputtong, P. (2019). *Handbook of Research Methods in Health Social Sciences*. Paimta iš: https://doi.org/10.1007/978-981-10-5251-4_53
- Lear, K. (2019). *Drama Therapy for Children: Express Yourself Through Theater*. Child Counseling in Davidson. Paimta iš: <https://www.katielear.com/child-therapy-blog/drama-therapy-children>
- Lenakakis, A., Koltsida, M. (2017). *Disabled and non-disabled actors working in partnership for a theatrical performance: a research on theatrical partnerships as enablers of social and behavioral skills for persons with disabilities*. Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance. Routledge.
- Oaklander, V. (2014). *Langas į vaiko pasaulį*. Žmogaus psichologijos studija.
- Mâsse, LC., Miller, AR., Shen, J., Schiariti, V., Roxborough, L. (2012). *Comparing participation in activities among children with disabilities* (p. 2245–54) Res Dev Disabil.
- Manna, N., (2021). *Velvi's Theatre Intervention for Children with Autism Spectrum Disorder (ASD): An Assessment of Effect of Drama Therapy*. Indian Association of Health, Research and Welfare.

- Marčenkienė, N., Jasonaitė, A., Lesinskiė, S., Mikulėnaitė, L., Petruelytė, J., (2012). *Tėvų, auginančių sutrikusios raidos vaikus, emocinės būklės vertinimas* (p. 45-48). Sveikatos mokslai, Volume 22.
- Merrell, K. W., & Holland, M. L. (1997). *Social-emotional behavior of preschool-age children with and without developmental delays*. Research in Developmental Disabilities, 18(6).
- Maxwell, G., Alves, I., Granlund, M. (2012). *Participation and environmental aspects in education and the ICF and the ICF-CY: Findings from a systematic literature review* (p. 63–78). Dev Neurorehabilitation.
- Meisiek, S. (2004). *Which Catharsis Do They Mean? Aristotle, Moreno, Boal and Organization Theatre*. Sage Publications. Paimta iš: <https://web.p.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=d98604b7-9db4-49c9-b06b-4772317bc853%40redis>
- Mikulėnaitė, L. (2019). *Vaikų raidos sutrikimų ankstyvosios reabilitacijos mokymo programa*. Paimta iš: <http://www.vaikuligonine.lt/wp-content/uploads/2020/05/Vaiku-raidos-sutrikimu-programa-2020-05.pdf>
- Mikulėnaitė, L., Tomošunienė, J. ir Grakauskaitė-Kodikienė, E. (2021). *Tėvų, auginančių vaikus su autizmo spektro sutrikimais, mokymo programa*. Paimta iš: https://www.santa.lt/uploads/20211029_Te%CC%87vu%CC%A8%20auginanc%CC%8Ciu%CC%A8%20vaikus%20su%20autizmo%20mokymo%20programa.pdf
- Mikutienė, E. (2021). *Klaipėdos lėlių teatro edukacinė veikla*. Klaipėdos universiteto socialinių ir humanitarinių mokslų fakulteto baltų filologijos katedra.
- Mamedova-Ryčková, N. (2021). *Buvimas gydytoju klounu: patyrimo teminė analizė*. Vilniaus universiteto medicinos fakultetas ir Lietuvos muzikos ir teatro akademija.

- Navaitienė, J., Danilovienė, V. (2017). *Mokytojų perdegimas darbe ir perfekcionizmas*. Ugdymo psichologija.
- Navickienė, N., Piščalkienė, V., Mikulėnaitė, L., Grikainienė, L., Tender, J., Bukauskaitė, M., Šulinskas, U., Šatė, G. (2019). *Kaip padėti vaikui, turinčiam autizmo spektro sutrikimų?* Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerija, Ugdymo plėtotės centras.
- O'Sullivan, C. (2015). *Drama and Autism*. Encyclopedia of Autism Spectrum Disorders. Springer Science+Business Media New York 2015. Paimta iš: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-1-4614-6435-8_102102-1
- Pasco, G. (2018). *The value of early intervention for children with autism*. ResearchGate.
- Pediatrics (2015). *Developmental problems and the child with special needs*. Paimta iš: <https://clinicalgate.com/developmental-problems-and-the-child-with-special-needs/#s0010>
- Pinciotti, P. (1993). *Creative Drama and Young Children: The Dramatic Learning Connection*. Arts Education Policy Review, 94(6). Paimta iš: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10632913.1993.9936938?journalCode=vaep20>
- Purugganan, O. (2018). *Intellectual Disabilities*. Department of Pediatrics, Columbia University Medical Center, New York, NY.
- Rašimaitė, P. (2011). *Psichodramos paslaptis: sielai reikia veiksmo*. Savaitė. Paimta iš: <https://www.delfi.lt/sveikata/sveikatos-naujienos/psichodramos-paslaptis-sielai-reikia-veiksmo.d?id=49262948>
- Rimkevičienė, V. (2022). *Dramos terapija – jauniausia meno terapijos sritis*. Integruotųjų neuromokslų asociacija. Paimta iš: <https://www.integrativeneuroscience.org/post/dramos-terapija-jauniausia-meno-terapijos->

sritis?fbclid=IwAR1wnBWt1yjuyxZVavOZiZ2E64Z5CEFSAOleTnVtgMhYuIG8m2Hg
2dCqoxw

Samsonienė, L., Zvicevičienė, S., Lučiūnienė, M. (2022). *Kompleksinę negalią turinčių paauglių funkcinės veiklos kaita, taikant šokamojo folkloro programą* (p. 120-125). SVEIKATOS MOKSLAI, 32 tomas, Nr.2.

Scheiffele, E. (1997). *The Theatre of Truth: psychodrama, spontaneity and improvisation; the theatrical theories and influences of Jacob Levy Moreno*. Carfax Publishing Ltd.

Schneider, C. (2007). *Acting Antics: A Theatrical Approach to Teaching Social Understanding to Kids and Teens with Asperger Syndrome*. Jessica Kingsley Publishers.

Sen, E., Yurtsever, S., (2007). *Difficulties Experienced by Families With Disabled Children* (p. 238-252). Pediatric Nursing.

Symeonidou, S. (2018). *Evidence of the Link Between Inclusive Education and Social Inclusion*. European Agency for Special Needs and Inclusive Education.

Tarptautinė statistinė ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacija, (2015). *(TLK-10-AM) – Sisteminių ligų sąrašas*. Nepriklausoma ligoninėms kainas nustatanti institucija. Paimta iš: <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp>

Trumpytė, R., Meškytė, A. (2008). *Teatras kaip socialinis atspindys*. Post Scriptum. Paimta iš: <http://www.postscriptum.lt/nr13-medijos-2008/teatras-kaip-socialinis-atspindys>

Vanderstoep, S., W., Johnstom, D. (2019). *Research methods for everyday life. Blending Qualitative and Quantitative Approaches*. Jossey-Bass.

Verlag, A. (1998). *Antikos žodynas*. Alma littera.

Winnicot, D.W. (2009). *Žaidimas ir realybė*. Leidykla VAGA.

Weber, A. M., Haen, C., (2005). *Clinical Applications of Drama Therapy in Child and Adolescent Treatment*. Brunner-Routledge

Zvicevičienė, S., Aleksienė, V. (2015). *Lietuvių šokamojo folkloro (žaidinimo) žanras: ugdymo ir terapijos aspektai*. (p. 142–153). *Pedagogika* Nr. 4.

Žydžiūnaitė, V., Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai*. Leidykla VAGA.

Žukauskienė, R. (2012). *Raidos psichologija: integruotas požiūris*. Margi raštai.

Wu, J., Ma, Y., Chen, K., Vomocilova, J. (2019). *Early intervention for children with intellectual and developmental disability using drama therapy techniques*. *Children and Youth Services Review*.

PRIEDAI

1 priedas. Kvietimas dalyvauti kokybiniame tyrime.

Sveiki,

Aš esu Marija Martinaitienė, Vilniaus universiteto Dramos terapijos magistrantūros II kurso studentė. Šiuo metu atlieku kokybinį tyrimą – siekiu ištirti teatro specialistų, dirbančių su raidos sutrikimų turinčiais vaikais, patirtys. Būčiau dėkinga, jei sutiktumėte su manimi pasidalinti savo asmenine patirtimi individualaus interviu forma.

Dalyvavimas tyrime paremtas savanoriškais tikslais, todėl jums sutikus dalyvauti, galėsite bet kuriuo metu pasitraukti iš tyrimo, jeigu jums tai sukels nepatogumų. Tuo tarpu aš įsipareigoju laikytis asmens duomenų apsaugos reikalavimo ir užtikrinti jūsų anonimiškumą tyrime, o duomenis naudoti tik tyrimo tikslais.

Interviu trukmė – apie 1 val. Daugiau informacijos galiu suteikti su manimi asmeniškai susisiekus.

Iš anksto dėkoju,

Marija Martinaitienė

El. Paštas: marija.martinaitiene@mf.stud.vu.lt

2. Priedas. Transkribuoto teksto ištrauka.

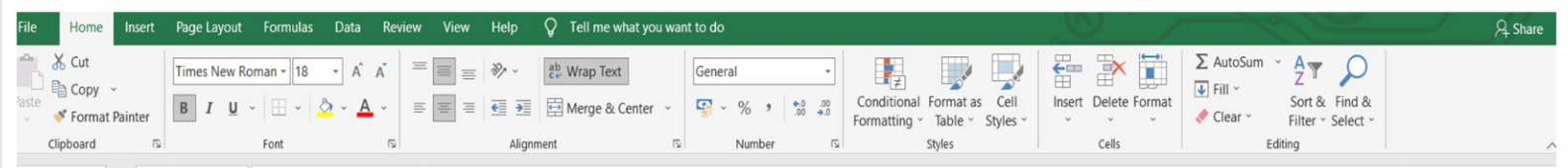
A	B
Tai pavyzdžiui buvo vaikų, su kuriais aš užmegzdavau ryšį tada, kai pradėdavau jų judesius kartoti arba daryti jų specifiskus dalykus. Matai tą jų žvilgsnį, kad „eina sau, ne aš vienas toks! Geras, kad dar kažkas daro!“, bet tai užkabina.	V14 Veidrodžiavimo technika padėdavo užmegzti ryšį, sukurti bendrystę
/Pvz. Buvo vaikas, kuris nekalbėdavo, tik švilpudavo, niūnuodavo ir švilpudavo. Tai mes dirbom tris metus, tai aš prisijungiu iš pradžių kartu niūnuodavom mažus tokius motyvus, po 2 metų dviem balsais improvizuodavom valandą laiko. Ir ar tai buvo ryšys ir bendravimas? Tikrai taip! Aš išeidavau lyg iš kokio giluminio pokalbio./	V15 Bendrystės pojūtis su vaiku prilygo giluminiam pokalbiui
Ir toks atrodo iš vienos pusės gal čia mano projekcija, bet tu matai, kad ir tas žmogus visai kitoks. Aišku daug tokių neapčiuopamų dalykų, kur labai lengva nusimanipuluoti... Bet va taip, tas kartojimo momentas. Išveikimas per judesį, improvizacija visa.	V16 Dvi pusės - abejonės savimi ir tikėjimas darbo metodų poveikiu
Tada išvaidinimas, tai čia visąlaik būdavo. Vienas vaikas buvo, kuris labai tyrinėdavo savo katiną irgi kažkoks ambivalentiškas ryšys, kad labai myli, bet ir labai muša. Tai iš pradžių aš buvau tas katinas ir visai kaip išveikdavom, kaip jis su juo bendrauja, ir įvardindavau, ką katinas jaučia, verbalizuodavau katino emocijas ir to vaiko	V17 Vaidyba – priemonė išveikti vaiko sukauptas emocijas

3. Priedas. Kodavimo procesas.

<i>Tiesti tiltus : darbo su RS vaikais procesai</i>	
Link savojo metodiškumo: abejonės ir tikėjimas	
V4	Pirma patirtis individualiame santykiyje: sumažinti savo ego, kad pasimatytų vaikas
V16	Dvi pusės - abejonės poveikiu ir tikėjimas savo pojūčiu bei darbo priemonėmis
V24	Nesilaikyti plano, o atliepti vaiko poreikį
V61	Kiekvienas specialistas turi atrasti savo žaidimo stilių, o ne sekti kitais
S62	Tvirta kaip menininkės pozicijataisyklėm nereikia 100 proc. remtis
A25	Specialistės filosofija: svarbiausia atsipalaiduoti, kad galėtum būti savimi
R51	Ilga patirtis, kuri suteikia užtikrintumo neišsigąsti pirmą kartą
V12	Užtruko suvokti, kad svarbiausia veikla – draugauti su vaiku (<i>statyti tiltus vienas į kitą</i>)
R29	Nėra vieno kelio, vieno metodo, pats pagrindinis – kontaktas su žmogumi
V46	Patirtis su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų išmokė neskubėti siekti rezultato
V50	Aktorės klaidos: rodyti save vs būti ryšyje
V52	Vertinga pamoka: mokintis matyti kitą, o ne dominuoti
R10	Scenoje būti ne funkcija, o tikru savimi
R65	Sekti paskui vaiką ir tuo pačiu turėti daugybę įrankių, kurie galėtų juos sudominti
R87	Per trumpą laiką kelia sau lūkesčius žaibiškai sudominti vaiką
R90	Pedagogo tikslas – palengva apsunkinti žaidimus, kad dirbtų kuo daugiau smegenų funkcijų
S11	Yra struktūra, bet nėra universalios tiesos: <i>stengiuosi ieškoti savo būdų</i>
S23	Floortime metodika integruota į kūrybinį veiksmą
S40	Siekis spektaklyje laikytis taisyklių vs improvizaciją (<i>visada turi improvizuoti</i>)
S60	Sisteminis požiūris suteikti vaikui aiškumą veikloje vs kūrybingumą mene
V10	Pirmiau pažinti vaiką, tik poto kelti tikslus
V25	Su kiekvienu vaiku individualus dėmesys ir asmeninė rutina
V47	Su kiekviena klase skirtingi bendravimo būdai

Motyvacija ir pasirinkimas		Tiesti tiltus : darbo su RS vaikais procesai	
	Teatro specialistų profesinis laukas: darbo su RS vaikais pradžia		Link savojo metodiskumo: abejonės ir tikėjimas
S1	Kalbantis daugiau nei įprastas teatras – per regos, klausos ir lytėjimo pojūčius	V4	Pirma patirtis individualiame santykiyje: sumažinti savo ego, kad pasimatytų vaikas
S2	Profesinė kryptis (lėlininkai) nulėmusi pasirinkimą – kalbėtis per objektus	V16	Dvi pusės - abejonės poveikiu ir tikėjimas savo pojūčiu bei darbo priemonėmis
S28	Netikėtai kvietimas Vokietijoje išbandyti save ne tik scenoje – karjeros pradžia su spec.poreikių vaikais	V24	Nesilaikyti plano, o atlipti vaiko poreikį
A1	Prieš pusantų metų prasidėjęs nepastovus darbas su vaikais	V61	Kiekvienas specialistas turi atrasti savo žaidimo stilių, o ne sekti kitais
A2	Pažintis su vaikais per klounadą, kūrybines dirbtuves, spektaklį – vaizduotės žaidimus.	S62	Tvirta kaip menininkės pozicijataisyklėm nereikia 100 proc. remtis
A32	Gydytojų klounų darbas su raidos sutrikimų turinčiais vaikais – nepastovus.	A25	Specialistės filosofija: svarbiausia atsipalaiduoti, kad galėtum būti savimi
R27	Atrastas savo teatro identitetas/savivumas – meditacijos teatras	R51	Ilga patirtis, kuri suteikia užtikrintumo neišsigąsti pirmų kartų
S6	Asmeninė ambicija išmėginti save su šiuo dieni vis labiau atrandama neuro įvairia auditorija	V12	Užtruko suvokti, kad svarbiausia veikla – draugauti su vaiku (<i>statyti tiltus vienas į kitą</i>)
S7	Nėra tik akieji ar tik ausiniai – kompleksinės negalios auditorija, su kuria visada dirbo	R29	Nėra vieno kelio, vieno metodo, pats pagrindinis – kontaktas su žmogumi
V1	Išgryninta patirtis: lengva ir įdomu užmegzti kontaktą	V46	Patirtis su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų išmokė neskubėti siekti rezultato
R101	Asmeninės jo savybės lėmusios ilgų metų darba	V50	Aktorės klaidos: rodyti save vs būti ryšyje
	Kaip būti su kitokiu Kitu: mano požiūris į RS vaikus specifika	V52	Vertinga pamoka: mokintis matyti kita, o ne dominuoti
A3	Stebuklingi vaikai - mėgstamiausia grupė, su kuriais paprasta bendrauti	R10	Scenoje būti ne funkcija, o tikru savimi
A4	Išgyvenantys <i>tia ir dabar</i> laiką, įsitraukiantys į dabarties momentą	R65	Siekti paskui vaiką ir tuo pačiu turėti daugybę įrankių, kurie galėtų juos sudominti
A10	Raminantis vaikų paprastumas ir aiškumas, padedantis pajusti save	R87	Per trumpą laiką kelia sau lūkesčius žaibiškai sudominti vaiką
R4	Šie vaikai kaip "be odos" – nebijo būti pažeidžiami	R90	Pedagogo tikslas – palengva apsunkinti žaidimus, kad dirbtų kuo daugiau smegenų funkcijų
R11	Jaudina bendražmogiški dalykai: meilė, dėmesys, šilti santykiai	S11	Yra struktūra, bet nėra universalios tiesos: <i>stengiuosi išskoti savo būdų</i>
R13	Atviros emocijos: išsiskyrimus priema skaudžiai	S23	Floortime metodika integruota į kūrybinį veiksmą
R56	Raidos sutrikimą, turinčių vaikų galimybės – po dviejų mėnesių bendras pasirodymas	S40	Siekis spektaklyje laikytis taisyklių vs improvizaciją (<i>visada turi improvizuoti</i>)
R58	Beno gebėjimas atlikti vaizduotės pratimus (kurti simbolinį veiksmą)	S60	Sisteminiis požiūris suteikti vaikui aiškumą veikloje vs kūrybingumą mene
R63	Autistiškam vaikui priešingai nei raidos sutrikimą turintiems vaikams sudėtinga būti grupėje, jis <i>stabdo kelionę</i>	V10	Pirmiau pažinti vaiką, tik po to kelti tikslus
R70	Vaikai pradžioje vienas kitą vertina ir taria, iš to atsiranda gynybos	V25	Su kiekvienu vaiku individualus dėmesys ir asmeninė rutina
R105	Rasti būdą kaip sudominti fizine veikla: trenavimas bus sunku ir nepatogu	V47	Su kiekviena klase skirtingi bendravimo būdai

F	G	H	I	J
Specialistų tikslai ir priemonės jam pasiekti		Teatro veiklos terapinis poveikis		Iššūkiai, keliantys sunkius jausmus
Darbo su RS vaikais specialistų tikslai		Būti kažkuo: per vaidmenis išveikti emocijas, išlaisvinti įtampas		Darbo su RS vaikais sunkumai
Ne juos, o mus įtraukti į jų pasaulį: ne jiems, o mums mokytis pažinti juos	S3	Kontakto su objektu geras poveikis	S46	Pirma reakcija susidūrus su bendravimo sunkumais - pasimetimas ir nežinia
Darbo su vaikais tikslas – atliepti ryšio poreikį, būti suprastu	S4	Pasirinkimas naudoti pojūčius teatre, skatinantis teigiamą emocijų sulaukė platesnio susidomėjimo tarp neigaliųjų	S50	Pradžioje šokas, tuomet ieškojimai kaip užmegzti ryšį
Būvimas su vaiku priklauso nuo tikslų: ar būti laimingu, ar išmokyti normų	S5	Neurologijos įkvėpta: kūryba per pojūčius yra universal	S52	Nevilnis ir nežinia, susidūrus su vaiko gynybomis
Specialisto siekis teatroinio veiksmo priemonėmis mokinti naujų įgūdžių	S8	Poveikis – nori įtraukti visais pojūčiais: per fizinį veiksmą ir vaizduotę į vaidmens kūrimą	V31	Lavravimas tarp vienišumo ir bandomo atsakymų ieškoti knygose
Svarbu lavinti įgūdžius, kurie mokytų bendravimo kultūros	S67	Tarsi savaime gydanis menas: <i>bet koks spektaklis turi terapinį poveikį</i>	V33	Profesinis vakumas kelia abejones savi: ar tai, ką darau yra regresas ar progresas
Keli vaiko pasiekėjimai per užduotis, kurias jis gali atlikti	V17	Vaidyba – priemonė išveikti vaiko sukauptas emocijas	V37	Iššūke vidinis konfliktas: kaltė, kad paliko vaikus ir suvokimas, kad gebėtojo sindromas nėra g
Įgūdžių lavinimas, kad išmokyti empatijos (užjausti, girdėti kitą)	V23	Sutekta galmybė išvaidinti, išveikti savo traumas ir gyvenimo aktualijas (seksualinį smurtą)	V38	Sprendimas pasitraukti – perfekcionisto movargis, prarasti resursai
<i>Diėsys darbas</i> – išgirsti vaiko poreikį ir jį atliepti	V53	Pagrindinis rodiklis, kad pavyko užsiėmimas: vaiko emocijos, kuriomis jis noria dainasi	V40	Akistata su vaikų skausmu, jų patyrimais sukeldavo labai daug emocijų
Ieškojimas savasties – laviravimas tarp mokslo, vaikų ir tėvų poreikį	R72	<i>Tarsi netikėtai užginstantis vaikų kūrybingumas ir pasiekėjimas</i>	V42	Maksimalistinis požiūris į darbą atėmęs jėgas
Leisti vaikui išbandyti įvairius vaidmenis, kurie stiprintų jo savivertę	R77	Teatras – <i>būti kažkuo</i> , išlaisvinti savo įtampą <i>tikrame manje</i>	V54	Iššūke klausimai sau dėl nepavykusių sesijų
Reikalinga lavinti įgūdį suteikti dėmesį į veiklą (pvz. Benas)	R78	Teatras – situacijos kūrimas, mokymasis elgtis per žaidimą, per veiksmą	V55	Kaltė ir atsakomybė dėl pasitraukimo: <i>tie vaikai apie nieką</i>
NVO veiklos statusas mažina lūkesčius iš aplinkos: <i>tiesiogiai mūsų nesamdo</i>	R104	Fiziniai pratimai vaikams reikalingi išveikti susikaupusią energiją, pyktį	V56	Užsimėgę asmeniniai santykiai su vaikais didino kaltės jausmą nutraukus su jais ryšį
Tėvų palaikymas nuramindavo vidinį perfekcionistą: <i>tiesiog drauge kurti kažką faimo</i>	V18	Specialisto pergalė – suteikti įrankį emocijas išveikti socialiai priimtina	V57	Kalbanti kaltė: <i>negalėčiau atlaikyti ribos</i>
Kūrybiškumas kaip priemonė mokytis tarpasmeninių santykių	V59	Vertybini pasirinkimas: įgalinti vaiką pasipriešinti suaugusių neteisybei	V58	Neuždarytas gestaltas – mintys kaip paveikti sistema, kad būtų kitaip
	R50	Pasirodymas kaip motyvacija kurti ir jaustis įvertintu	A14	Sudėtingumas – nevaldoma grupė, kuri nekreipia dėmesio į specialisto veiklas
	R100	Beno gebėjimas atlikti vaizduotės pratimus (kurti simbolinį veiksmą)	A20	Varginantys lūkesčiai, kad vaikai darytų, ko specialistas nori
Teatro profesionalų darbo įrankiai, dirbant su RS vaikais	R59	Vaiduotės pratimai padeda dirbti poroje, būti ryšyje (Beno ir Lukos atvejis)	R6	Asmeniniai iššūkiai dirbant su neigaliesiais: jie nėra bendraminčiai spektaklio kūrime
Daugiafunkcinis rekvizitas – priemonė sudominti vaiką ir užmegzti ryšį	V19	Pasiekėti žaidžiančių vaikų, kuriam tai galmybė patirti džiaugsmą	R9	Sudėtingumas - temų ribotumas vs neišsėmiamas kūrybingumas
Sensorikos integracija į kūrybą parenta žiniomis			R88	Specialisto nepasitenkinimas mažais laimėjimais: <i>kad atėjus žmonėms, mes su juo kažką dar</i>
Sensoriniai pratimai įtraukiantis skirtingos raidos vaikus į bendrą veiksmą		Sukurtas patikimas ryšys, leidžiantis vaikams saugiai būti ir žaisti	R89	Sudėtingiausia specialistui – nesukontroliuoti vaiko rezultato
Psichodramisto įgūdis padėjo suartėti su vaiku	S9	Sukurtas abipusis ryšys – kūrėjų ir dalyvų	R96	Balansavimas tarp pedagogo ir režisieriaus: vaikas daro pažangą, kurios negali sureišuoti
Bendra fizinė veikla skirta, išmokyti būti grupėje, pajusti save, išmokyti atsimiti	S27	Žaidimas padeda suprasti vaiko poreikius	R97	Specialisto sunkumai išbūti su vaiku: <i>kaip su juo sukurti struktūrą</i>
Simbolinis veiksmas: sujungus fizinį veiksmą su vaizduote atsiranda vaidmo	S35	Per fizinis objektus istorijoje saugiai susidraugavo skirtingos raidos vaikai tarpusavyje	R73	Vadovo dėmesys mikroreptas į save: <i>kad dirbti, iš to kyla nepasiekėjimas savi, jei užduotis t</i>

Motyvacija ir psichiatrikas		Tiesni atliks: darbo su RS valdymo procesai		Specialistų tikslai ir priemonės jam pateikti		Teatro priemonių terapinis poveikis		Išūkių, keliančių sunkius jausmus	
1	Teatro vaidinimas sukuria... (11)	11	11	11	11	11	11	11	11
2	Teatro vaidinimas sukuria... (12)	12	12	12	12	12	12	12	12
3	Teatro vaidinimas sukuria... (13)	13	13	13	13	13	13	13	13
4	Teatro vaidinimas sukuria... (14)	14	14	14	14	14	14	14	14
5	Teatro vaidinimas sukuria... (15)	15	15	15	15	15	15	15	15
6	Teatro vaidinimas sukuria... (16)	16	16	16	16	16	16	16	16
7	Teatro vaidinimas sukuria... (17)	17	17	17	17	17	17	17	17
8	Teatro vaidinimas sukuria... (18)	18	18	18	18	18	18	18	18
9	Teatro vaidinimas sukuria... (19)	19	19	19	19	19	19	19	19
10	Teatro vaidinimas sukuria... (20)	20	20	20	20	20	20	20	20
11	Teatro vaidinimas sukuria... (21)	21	21	21	21	21	21	21	21
12	Teatro vaidinimas sukuria... (22)	22	22	22	22	22	22	22	22
13	Teatro vaidinimas sukuria... (23)	23	23	23	23	23	23	23	23
14	Teatro vaidinimas sukuria... (24)	24	24	24	24	24	24	24	24
15	Teatro vaidinimas sukuria... (25)	25	25	25	25	25	25	25	25
16	Teatro vaidinimas sukuria... (26)	26	26	26	26	26	26	26	26
17	Teatro vaidinimas sukuria... (27)	27	27	27	27	27	27	27	27
18	Teatro vaidinimas sukuria... (28)	28	28	28	28	28	28	28	28
19	Teatro vaidinimas sukuria... (29)	29	29	29	29	29	29	29	29
20	Teatro vaidinimas sukuria... (30)	30	30	30	30	30	30	30	30
21	Teatro vaidinimas sukuria... (31)	31	31	31	31	31	31	31	31
22	Teatro vaidinimas sukuria... (32)	32	32	32	32	32	32	32	32
23	Teatro vaidinimas sukuria... (33)	33	33	33	33	33	33	33	33
24	Teatro vaidinimas sukuria... (34)	34	34	34	34	34	34	34	34
25	Teatro vaidinimas sukuria... (35)	35	35	35	35	35	35	35	35
26	Teatro vaidinimas sukuria... (36)	36	36	36	36	36	36	36	36
27	Teatro vaidinimas sukuria... (37)	37	37	37	37	37	37	37	37
28	Teatro vaidinimas sukuria... (38)	38	38	38	38	38	38	38	38
29	Teatro vaidinimas sukuria... (39)	39	39	39	39	39	39	39	39
30	Teatro vaidinimas sukuria... (40)	40	40	40	40	40	40	40	40
31	Teatro vaidinimas sukuria... (41)	41	41	41	41	41	41	41	41
32	Teatro vaidinimas sukuria... (42)	42	42	42	42	42	42	42	42
33	Teatro vaidinimas sukuria... (43)	43	43	43	43	43	43	43	43
34	Teatro vaidinimas sukuria... (44)	44	44	44	44	44	44	44	44
35	Teatro vaidinimas sukuria... (45)	45	45	45	45	45	45	45	45
36	Teatro vaidinimas sukuria... (46)	46	46	46	46	46	46	46	46
37	Teatro vaidinimas sukuria... (47)	47	47	47	47	47	47	47	47
38	Teatro vaidinimas sukuria... (48)	48	48	48	48	48	48	48	48
39	Teatro vaidinimas sukuria... (49)	49	49	49	49	49	49	49	49
40	Teatro vaidinimas sukuria... (50)	50	50	50	50	50	50	50	50
41	Teatro vaidinimas sukuria... (51)	51	51	51	51	51	51	51	51
42	Teatro vaidinimas sukuria... (52)	52	52	52	52	52	52	52	52
43	Teatro vaidinimas sukuria... (53)	53	53	53	53	53	53	53	53
44	Teatro vaidinimas sukuria... (54)	54	54	54	54	54	54	54	54
45	Teatro vaidinimas sukuria... (55)	55	55	55	55	55	55	55	55
46	Teatro vaidinimas sukuria... (56)	56	56	56	56	56	56	56	56
47	Teatro vaidinimas sukuria... (57)	57	57	57	57	57	57	57	57
48	Teatro vaidinimas sukuria... (58)	58	58	58	58	58	58	58	58
49	Teatro vaidinimas sukuria... (59)	59	59	59	59	59	59	59	59
50	Teatro vaidinimas sukuria... (60)	60	60	60	60	60	60	60	60
51	Teatro vaidinimas sukuria... (61)	61	61	61	61	61	61	61	61
52	Teatro vaidinimas sukuria... (62)	62	62	62	62	62	62	62	62
53	Teatro vaidinimas sukuria... (63)	63	63	63	63	63	63	63	63
54	Teatro vaidinimas sukuria... (64)	64	64	64	64	64	64	64	64
55	Teatro vaidinimas sukuria... (65)	65	65	65	65	65	65	65	65
56	Teatro vaidinimas sukuria... (66)	66	66	66	66	66	66	66	66
57	Teatro vaidinimas sukuria... (67)	67	67	67	67	67	67	67	67
58	Teatro vaidinimas sukuria... (68)	68	68	68	68	68	68	68	68
59	Teatro vaidinimas sukuria... (69)	69	69	69	69	69	69	69	69
60	Teatro vaidinimas sukuria... (70)	70	70	70	70	70	70	70	70
61	Teatro vaidinimas sukuria... (71)	71	71	71	71	71	71	71	71
62	Teatro vaidinimas sukuria... (72)	72	72	72	72	72	72	72	72
63	Teatro vaidinimas sukuria... (73)	73	73	73	73	73	73	73	73
64	Teatro vaidinimas sukuria... (74)	74	74	74	74	74	74	74	74
65	Teatro vaidinimas sukuria... (75)	75	75	75	75	75	75	75	75
66	Teatro vaidinimas sukuria... (76)	76	76	76	76	76	76	76	76
67	Teatro vaidinimas sukuria... (77)	77	77	77	77	77	77	77	77
68	Teatro vaidinimas sukuria... (78)	78	78	78	78	78	78	78	78
69	Teatro vaidinimas sukuria... (79)	79	79	79	79	79	79	79	79
70	Teatro vaidinimas sukuria... (80)	80	80	80	80	80	80	80	80
71	Teatro vaidinimas sukuria... (81)	81	81	81	81	81	81	81	81
72	Teatro vaidinimas sukuria... (82)	82	82	82	82	82	82	82	82
73	Teatro vaidinimas sukuria... (83)	83	83	83	83	83	83	83	83
74	Teatro vaidinimas sukuria... (84)	84	84	84	84	84	84	84	84
75	Teatro vaidinimas sukuria... (85)	85	85	85	85	85	85	85	85
76	Teatro vaidinimas sukuria... (86)	86	86	86	86	86	86	86	86
77	Teatro vaidinimas sukuria... (87)	87	87	87	87	87	87	87	87
78	Teatro vaidinimas sukuria... (88)	88	88	88	88	88	88	88	88
79	Teatro vaidinimas sukuria... (89)	89	89	89	89	89	89	89	89
80	Teatro vaidinimas sukuria... (90)	90	90	90	90	90	90	90	90
81	Teatro vaidinimas sukuria... (91)	91	91	91	91	91	91	91	91
82	Teatro vaidinimas sukuria... (92)	92	92	92	92	92	92	92	92
83	Teatro vaidinimas sukuria... (93)	93	93	93	93	93	93	93	93
84	Teatro vaidinimas sukuria... (94)	94	94	94	94	94	94	94	94
85	Teatro vaidinimas sukuria... (95)	95	95	95	95	95	95	95	95
86	Teatro vaidinimas sukuria... (96)	96	96	96	96	96	96	96	96
87	Teatro vaidinimas sukuria... (97)	97	97	97	97	97	97	97	97
88	Teatro vaidinimas sukuria... (98)	98	98	98	98	98	98	98	98
89	Teatro vaidinimas sukuria... (99)	99	99	99	99	99	99	99	99
90	Teatro vaidinimas sukuria... (100)	100	100	100	100	100	100	100	100

4 Priedas. Rekvizito panaudojimo pavyzdžiai teatro užsiėmimuose.

